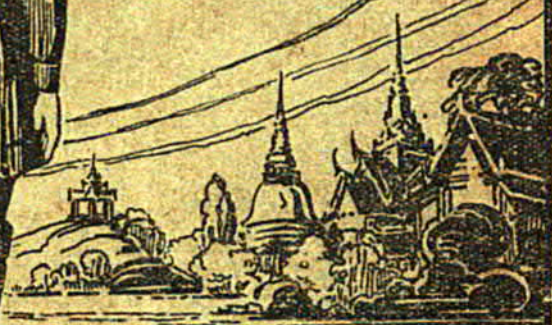

๘๖ ๙

เสนาบดี

ปรีชาเชษฐวงศ์
ช่วยกันให้ไทยสมบูรณ์

กองวิชาการ กระทรวงธรรมการ
เทศนาพระราชประวัติ
และพงศาวดารกรุงเทพ ฯ

ของ

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์,
สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาอภัยภูธร,
พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าพระชนมธิภาณุนาถ,
และหม่อมเจ้าพระประภากร

พิมพ์ครั้งที่แปด ๓๐๐๐๐ ฉบับ

พุทธศักราช ๒๔๘๓

ปกกระดาษราคาเล่มละ ๘ สตางค์

พิมพ์ที่โรงพิมพ์พระจันทร์
มีลิขสิทธิ์ตามพระราชบัญญัติ

ก ๐๔๐๕๕ ค.๓

แจ้งความกรมราชบัณฑิต

(เมื่อพิมพ์ครั้งแรก)

พระราชประวัติสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินทั้ง ๔ รัชกาลที่พิมพ์
ขึ้นครั้ง ๕๕ กรมราชบัณฑิตได้ใช้หนังสือเทศนา ซึ่งสมเด็จพระ
พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดชทรงพิมพ์
แจกเมื่อครั้งเดือนกรกฎาคมในประกาศปิดศึกกบฏศักราช ๑๒๔๗ เป็น
ต้นฉบับ เมื่อได้โอกาสพิมพ์เทศนาพระราชประวัติขึ้นเช่นนี้แล้ว
ก็เห็นว่ายังมีเทศนาที่ดี ๆ ที่ควรจะมีพิมพ์บรรจุเข้าเป็นเรื่องเดียว
กันได้อีก จึงได้คัดพระรัฐประศาสน์นัยปัจฉิมภาค เทศนา
พิเศษของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาวชิรญาณวโรรส
ซึ่งถวายเป็นการพระราชพิธีรัชมังคลาภิเษกใน ศก ๑๒๗ ถวาย
ด้วยพงศาวดารตอนกรุงเทพฯ โดยตั้งแปลมาลงไว้ด้วย

ณ วันที่ ๒๐ กันยายน พ.ศ. ๒๔๕๖

พระจรัสขรรค์ชัย (ศาสตราจารย์) (ศาสตราจารย์)
เจ้ากรม กรมราชบัณฑิต

บัญชีเรื่อง

พระราชประวัติพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก หน้า	๑
พระราชประวัติพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ,,	๒๓
พระราชประวัติพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว... ,,	๘๔
พระราชประวัติพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ,,	๑๒๗
พระวิสุทธิวงศ์ประศาสน์ บัณฑิตนิภาศ ,,	๒๓๔
พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวสวรรคต ... ,,	๒๖๐

พระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก

หนังสือเทศนาพระราชประวัติ ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก และอภยาณจริยา สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ เมื่อยังดำรงพระยศเป็นพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระปวเรศวริยาลงกรณ์ บวรวังดุสิตวิพันธบุรีพรหมจรรย์ธรรมวายุศ ปฏิบัติอุทฺทิกณนายก พุทธศาสนิกตถ ปวริยบวรพรต สรรพธรรมิกกิจโกศล สุวิมลปรีชา บัญญาอัศวรณาคาริยรัตโนดม พุทธวราคมไทรกตาศุโธภาส ปรมิณฑมหาราชหิโตปฐยาจารย์ มโหฬารเมตยาภิธยาชัย พุทธาทิศัรวิรัตนตรัยคุณารักษ์ อุกฤษฏ์กตีสถิตสังฆปาโมกข์ ประธานาธิบดีนทร์ มหาสมณคณินทรจโรตม บรมบพิตร เสด็จสถิตณวัดบวรนิเวศวิหารพระอารามหลวง

ถวายเป็นพระที่นั่งอนันตสมาคม ในการพระราชกุศล ซึ่งทรงพระราชอุทิศถวายฉลองพระเดชพระคุณ ในสมเด็จพระบรมบิษยกาธิราช พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ในกาลซึ่งบรรจบรอบร้อยปีหนึ่ง ตั้งแต่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอด

ฟ้าจุฬาโลก เสด็จถึงถวัลยราชสมบัติปราบคาภิเชก ดำรง
กรุงเทพมหานครอมรรัตนโกสินทรมหินทราวุธยานันมา ได้ถวาย
เทศนาเมื่อณวันพุธเดือนเจ็ดแรมสิบสามค่ำ ปีมะเมียจัตวาศก
ศักราช ๓๒๔๔ มีดำเนาเทศนา ต่อไปนี้

นมตถุ สุกตสส

เย วุฑฒ์ อปจายนติ นรา ชมมุตถ์ โกวิทา
ทิฏฐะ ชมเม จ ปาธัธสา สมปรวโย จ สุกตติ ฯ
ยมุหา ชมม์ วิชาเนยย สมมาสมพุทฺธเทตถ์
สกกจจนตัม นมสเสยย อคฺคิหุคฺคิ ว พฺราหมโณติ ฯ
บัดนี้จะได้รับพระราชทานถวายวิธัชนา ในอปจายนกถา

ถของพระเดชพระคุณ ประดับพระปัญญาบารมี อนุโมทนาใน
พระราชกุศลบุญฤทธิ์ ทักขิณานุประทานกิจ ซึ่งสมเด็จพระ
บพิตรพระราชสมภารเจ้า ทรงบำเพ็ญในอธิกัทธิศตสมัย ทรงพระ
ราชอุทิศถวายในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก พระ
ปฐมบรมมหาราชาราช ซึ่งมเด็จพระเดชพระคุณเป็นอเนกนัยวิจิตร
พันที่จะพรรณนานัน สมเด็จพระบพิตรพระราชสมภารเจ้า ทรง
พระราชดำริว่า จำเดิมแต่วันพุทธศักราชขึ้นตั้งคำ ศักราช
๓๒๔๔ ปีชาดจัตวาศก ซึ่งพอพราหมณ์ตั้งพระราชพิธีปราบคา

พระราชประวัติรัชกาลที่ ๑

๓

ภิเชกนั^๕ มาบรรจบครบรอบร้อยปีณวันอังคารเดือนเจ็ดแรม
 สิบสองค่ำ คักราช ๓๒๔๔ ปีมะเมียจัตวาศก^๕ เป็นอภิตกขิต
 สมัยกาลพิเศษ ควรจะฉลองพระเดชพระคุณเป็นการใหญ่ มี
 มหรดผด้ายกับการส้มโภชพระนคร และฉลองวัดพระศรีรัตน
 ศาสตร์ดาราม^๕ ถดแต่ละครรอบพระนคร และละครเรือแต่หน้า
 บ่อมพระสุเม^๕ร ถึงหน้าบ่อมจักรเพชรเดี่ย เหลื่อน^๕น^๕ค^๕ม^๕ ต^๕ง^๕แต่
 วันอังคารเดือนเจ็ดแรมสิบสองค่ำ ไปจนถึงวันเสาร์เดือนแปด
 ๕
 สิบสองค่ำ ทำวันห้าคืนเป็นการฉลองพระเดชพระคุณ ในพระ
 บาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว^๕ทั้งสี่พระองค์ เป็น^๕ก^๕น^๕ด^๕แห่งพระบาท
 สมเด็จพระเจ้าแผ่นดินและพระบรมราชวงศ์^๕ทั้งปวง ฉะ^๕น
 ครนถึงสมัยเป็นที่กำหนด ดำรัสสั่งให้เจ้าพนักงานเชิญพระบรม
 อัฐิพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว^๕ทั้งสี่พระองค์ โดยกระบวนแห่
 แต่พระที่นั่งดุสิตาภิรม มาประดิษฐานณพระที่นั่งอนันตสมาคม
 เชิญ^๕ชนประดิษฐานณพระบุษบกเหนือพระแท่นแว่นฟ้าทองคำ มี
 พระสงฆ์สดับปกรณ์ตามควรแก่อารัมภสมัย คร^๕น^๕รุ่ง^๕ชน^๕น^๕วัน
 อังคารเดือนเจ็ดแรมสิบสองค่ำ เวลาเช้า พระราชาคณะฐานา-
 นุกรม ๘๕ รูป รับพระราชทานฉัตรสดับปกรณ์ เวลาบ่ายสด
 มนตร์ทั้ง ๘๕ รูป เจ้าพนักงานทวารบกทวารเรือได้ยิงปืนสด^๕ก^๕

ตามเวลา เวลาเช้า ๓๕ นาที เวลาเที่ยง ๓๓ นาที เวลาบ่าย ๓๕ นาที
รวมตามเวลา ๑๐๓ นาที ครั้นวันพฤหัสบดีขึ้นเจ็ดแรมสิบตามคำ
เข้า พระสงฆ์พระราชาคณะเป็นประธานเจ็ดสิบสี่รูป รับพระราช
ทานฉันทแล้วดับปกรณ เวลามีบ่วงมณฑล พระเจ้าบรมวงศ์
เธอ กรมพระปวเรศวริยาลงกรณ์ถวายพระธรรมเทศนา เป็น
ส่วนพระราชกุศลฉลองพระเดชพระคุณ พระบาทสมเด็จพระพุทธ
ยอดฟ้าจุฬาโลก เครื่องกั้นจักรวรรดิเจ้าพระยาภาณุวงศ์มหา
โกศราชศักดิ์ เป็นส่วนทักษิณานุประทานธรรมิกพลัทธิบรรณาการ
ทรงพระราชอุทิศถวายในพระบาทสมเด็จพระปฐมบรมราชวงศ์
สมเด็จพระบรมบัยยกาธิราช สมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกนั้น
โดยบันทึกธรรมเนียมจารึกถยานปฏิบัติ ด้วยประการฉะนี้

ก็และพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ซึ่งเป็นพระปฐมบรม
ราชวงศ์พระองค์นั้น ทรงพระนามตามจารึกในพระสุพรรณบัฏ
ว่า พระบาทสมเด็จพระบรมราชาธิราชรามาธิบดี ศรีสินทรบรม
มหาจักรพรรดิราชาธิบดินทร์ ธรณินทราธิราช รัตนากาศภาส
กรวงศ์ องค์ปรมาธิเบศร์ ตรีภูวเนตรวรนาถนายก ดิถกวัตน
ราชาธิอาชาวคัย สมุหัยคโธมนต์ สกตจักรวาตธิเบศร์
สุริเยนทราชาธิบดินทร์ หริหริทราชาธิบดินทร์ ศรีสุวิบุตคุณอักษิ

พระราชประวัติรัชกาลที่ ๑

๕

ฤทธิราเมศวรมหันท์ บรมขรรมิกราชาธิราชเดโชชัย พรหม
เทพาคิเทพนฤปดินทร์ ภูมินทรปรมาธิเบศร์ โลกเชษฐวิสุทธิ
รัตนมกุฏประเทศคศา มหาพุทธชาตบุรรมบพิตร พระพุทธเจ้า
อยู่หัว ณ กรุงเทพมหานคร บวรทวารวดีศรีอยุธยา มหาตัก
ภพพรรัตนราชธานีบรมมัย อุดมราชนิเวศน์มหาสถาน ซึ่งมีพระ
นามเนื่องคล้องกันกับพระเจ้าแผ่นดิน กรุงทวารวดีศรีอยุธยา
โบราณ นับเป็นที่ดี และถ้าจะนับพระนามพระเจ้าอยู่หัวในกรุง
รัตนโกสินทร์เป็นต้น ก็นับพระนามนี้เป็นที่หนึ่ง ภายหลังปรากฏ
พระนามว่า พระบาทสมเด็จพระปรโมรราชามาหากัฏฐบรมนาถ
นเรศวรราชวिवังษวงศ์ ปฐมพงศ์ธิราชรามาชินดิทร สยาม
พิชิตินทรวิโรดม บรมนาถบพิตร พระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ซึ่ง
เป็นพระเจ้าแผ่นดินปฐมในพระบรมราชวงศ์^๕นั้น แต่เมื่อครั้ง
แผ่นดินกรุงเทพทวารวดีศรีอยุธยา กรุงเก่า ยังดำรงเป็นปกติ
อยู่นั้น พระองค์ได้เสด็จมายังโลกนี้ อุบัติในมหามาศยคฤหบดี
ตระกูล อันมีกัฏฐพรหมมุตด้วยไอศุรยสมบัติและวงศ์ญาติ เป็น
ตระกูลสูงศักดิ์สืบมาหลายชั่วบรรพบุรุษ ถ้าจะกล่าวโดยมัธยม
ประเทศ ก็ควรจะนับว่าเป็นตระกูลมหาศาล เพราะเป็นตระกูล
ใหญ่มีนิวาสฐานตั้งมั่นมานาน ในภายในกำแพงพระมหานคร

คำบดเหนือบ้อมเพชร กรุงเทพทวารวดีศรีอยุธยา พระองค์
 เป็นโอรสที่สี่ของสมเด็จพระบรมมหารัชมัยยกาธิบดี และสมเด็จพระ
 บรมมหารัชมัยยิกา ซึ่งเป็นเจ้าของสร้างวัดสุวรรณดาราราม พระ
 องค์ประสูติณวันพุธเดือนสี่แรมสิบห้าค่ำ ปีมะโรงชูกศก พระ
 พุทธศาสนายุกาล ๒๒๗๘ พรรษา จุลศักราช ๓๐๘๘ เป็นปีที่ห้า
 ในรัชกาลสมเด็จพระบรมราชาธิราช ที่ซึ่งมีพระนามตามลำดับ
 เมื่อเสด็จสวรรคตแล้ว พระเจ้าอยู่หัวในพระบรมโกศ ซึ่ง
 เป็นพระเจ้าแผ่นดินที่สามสืบต่อในกรุงเทพทวารวดีศรีอยุธยา
 เมื่อทรงเจริญวัยขึ้นแล้ว ได้ถวายตัวเป็นมหาดเล็กในสมเด็จพระ
 พระเจ้าลูกเธอเจ้าฟ้าอุทุมพร กรมขุนพรพินิต ครั้นบรรลุนิติ
 ศักราช ๓๓๓๘ พระชนมายุครบ ๒๓ ปี เสด็จออกทรงพระผนวช
 เป็นภิกษุณวัดมหาธาตุ ทรงบำเพ็ญพรตพรหมจรรย์พรรษา
 หนึ่ง เสด็จจากผนวชแล้วกลับเข้าทำราชการ เป็นมหาดเล็กหลวง
 เพราะในเวลานั้นเจ้าฟ้ากรมขุนพรพินิต ได้เถลิงถวัลยราชสมบัติ
 เป็นพระเจ้าแผ่นดินที่สามสืบต่อ และโปรดให้เป็นพระพี่เลี้ยง
 พระเจ้าลูกเธอพระองค์เจ้าอาทิตย์ด้วย ครั้นเมื่อพระองค์มีพระ
 ชนมาอยู่ ๒๕ พรรษา ได้รับตำแหน่งยศเป็นหลวงยกกระบัตรเมือง
 ราชบุรีในแผ่นดินสมเด็จพระบรมราชาธิราช ที่ซึ่งปรากฏพระ

พระราชประวัติรัชกาลที่ ๑

๗

นามว่าพระเจ้าอยู่หัวพระที่นั่งสุริยามรินทร์ พระเจ้าแผ่นดินที่
 ตามสืบตั้ง กรุงเก่า เสด็จออกไปตั้งพระวงศ์นิวาสฐานอยู่ที่บ้าน
 อัมพวาแขวงเมืองราชบุรี ต่อกันกับแขวงเมืองสมุทรสงคราม
 ครั้นวันอังคารเดือนห้าขึ้นเก้าค่ำ ปีกุนนพศกศักราช ๓๓๒๘
 กรุงทวารวดีศรีอยุธยา เติญแก่พระมาช้ำคักแล้ว เจ้าตากดิน
 บำรุงแผ่นดินขึ้นใหม่ ได้เป็นเจ้าแผ่นดินกรุงธนบุรี ครั้นพระ
 องค์มีพระชนมายุ ๓๒ พรรษา ได้เข้าทำราชการในพระเจ้าแผ่นดิน
 กรุงธนบุรี รับตำแหน่งยศเป็นพระราชวรินทร์ เจ้ากรมพระ
 ตำรวจนอกขวา ในปีชวดดัมฤทธิศกศักราช ๓๓๓๐ พระองค์
 ได้ตั้งนิวาสฐานอยู่ในวัดบางว่าใหญ่ คือวัดระฆังโฆสิตาราม
 ใกล้พระราชวัง ในปีชวดดัมฤทธิศกนพพระองค์ได้เป็นแม่ทัพถือ
 อาญาธิ^{๕๕}ทขึ้นไปปราบเมืองนครราชสีมา ซึ่งตั้งเป็นเอกราชอยู่
 ในขณะเมื่อเสียกรุงแล้วนั้น ให้ส่งบราบคาบตี มีความชอบได้
 เดือนคำ^{๕๕}แห่งยศ เป็นพระยาอภัยรณฤทธิ์ จางวางพระตำรวจ
 ข้าย ครั้นพระชนมายุ ๓๕ ปีชวดโทศกศักราช ๓๓๓๒ พระองค์
 ได้เจ็ดนายทัพนายกอง ให้เร่งติดตามช้างเผือกพัง ที่พระฝางซึ่ง
 ตั้งเป็นเอกราช พาไปเมืองสวางคบุรีนั้นมาถวาย มีความชอบ
 ได้เดือนคำ^{๕๕}แห่งยศเป็นเจ้าพระยาอมราชเด่นาธิบตีกรมพระนคร

๒๓๓๒ ครั้นนั้นพระเจ้าแผ่นดินดำรง
 เริ่มการจะยกไปปราบปรามกัมพูชประเทศ ขณะนั้นเจ้าพระยา
 จักรี (แขก) ซึ่งเป็นหลวงดีทชนายเวรมหาดเล็กครั้งกรุงเก่า ถึง
 แก่อดัญญกรรมลง จึงโปรดให้ตั้งเจ้าพระยายมราชเป็นเจ้า
 พระยาจักรี อัครมหาเสนาธิบดีกรมมหาดไทย พระองค์ได้รับ
 อัสสรยศตำแหน่งนี้ในปีเถาะตรีศกศักราช ๓๓๓๓ พระชนมายุ
 ๓๕ ปี ครั้นเมื่อมะแมตปดศกศักราช ๓๓๓๗ พระเจ้าอังวะ
 ให้อะแซห่วนกัเสนาบดีเป็นแม่ทัพยกมาล้อมเมืองพระพิษณุโลก
 เจ้าพระยาจักรีกับเจ้าพระยาสุรสีห์พิชิตดาชราช อยู่รับข้าศึกใน
 เมืองพระพิษณุโลก ได้รับกันหลายครั้งยังไม่ถึงแพ้ชนะแก่กัน
 อะแซห่วนกัชอดตัวแม่ทัพไทย ครั้นได้เห็นรูปดีวิธลักษณะเจ้า
 พระยาจักรี อะแซห่วนกัชจึงทำนายว่า ท่านอุตุดำห์รักษาตัวไว้
 ให้จงดีเถิด ท่านจะได้เป็นกษัตริย์ใหญ่ในสยามประเทศ ท่านาย
 ดิ่งนแถวจึงให้ขุนนางพระม่านำเครื่องม้าทองคำดำรับหนึ่ง ผ้าสัก-
 หาดพับหนึ่ง ดินสอแก้วสองก้อน น้ำมันดินสองหม้อ มาให้แก่
 เจ้าพระยาจักรี ครั้นเมื่อพระชนมายุล่วงมาถึง ๔๓ ปี ระกานพศก
 ศักราช ๓๓๓๘ พระองค์ได้เป็นแม่ทัพถือนาฏราชธิดาธิราช ไปปราบ
 บัจจามิตรเมืองนครจำปาศักดิ์ได้ชัยชนะมีความชอบ ได้เลื่อน

พระราชประวัติรัชกาลที่ ๑

८३

[illegible]

กรุงธนบุรีไว้ จมพระเจ้าแผ่นดินให้ขอกเสี้ยนนอกอำนาจ แล้ว
มีหนังสือบอกออกไปเชิญเสด็จพระองค์เข้ามา ให้ชำระเสี้ยนศัตรู
ในกรุงธนบุรีให้ราบคาบเป็นปกติ แล้วมุขมนตรีปรึกษาพร้อม
กันกราบทูลทูลวงวน อัญเชิญพระองค์ให้เสด็จดำรงศิริราชสมบัติ
จึงทรงพระราชดำริว่า เวลานี้แผ่นดินเกิดทรยุคลาจร ถ้าจะ
ไม่ทรงรับบำรุงแผ่นดิน พระพุทธศาสนาก็จะเสื่อมทรุดเศร้า
หมอง ทั้งสมณพราหมณาจารย์อาณาประชาราษฎร์ทั้งปวงก็จะ
ได้ความเดือดร้อนคับแค้นยุคเข็ญด้วยไม่มีที่พึ่ง จึงได้ทรงรับ
การที่จะบำรุงแผ่นดินต่อไป ชี้อุปราหมณ์ตั้งพระราชพิธีบวรา-
ดาภิเษกโดยสังเขป

ณวันพฤหัสบดีเดือนแปดขึ้นสองค่ำ ปีชวดจัตวาศกศักราช
๓๓๔๔ พระชนมายุได้ ๕๗ พรรษา พระองค์ทรงพระราชดำริ
เห็นว่า มังพาคตะวันตกของกรุงธนบุรีเป็นที่ชัยภูมิมงคลอัน
ประเสริฐ สมควรจะต้องเป็นพระมหานครใหญ่ได้ จึงให้สถาปนา
พระราชวังตรงฝั่งปลายแหลมในคู่งแม่น้ำนี้ ตั้งพระราชพิธีฝัง
หลักพระนคร

ณวันอาทิตย์เดือนหกขึ้นสิบค่ำ ปีชวดจัตวาศกศักราช
๓๓๔๔ ก่อกำแพงล้อมประตูเชิงเทินหอรบ และขุดคูเขตต์คัน

พระราชประวัติรัชกาลที่ ๑

๑๑

พระนครเสร็จแล้ว จึงสถาปนาสร้างพระอุโบสถในพระราชวังนี้ มีแถวระเบียงรอบพระอาราม ประดับด้วยเครื่องแต่งต่าง ๆ ตามวิจิตรยิ่งนัก

ครั้นวันจันทร์เดือนสี่แรมห้าค่ำ ปีมะโรงฉศกศักราช ๓๓๔๖ จึงให้เชิญพระพุทธรัตนปฏิมากร ออกจากหอพระแก้ว ในพระราชวังเก่า แห่เข้ามายังพระราชวังนี้ อนุเชิญประดิษฐานในพระอุโบสถพระอารามใหม่ พระราชทานนามพระอารามว่าวัดพระศรีรัตนศาสดาราม สำหรับเป็นที่ประชุมข้าทูลละอองธุลีพระบาท ถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา เป็นมงคลการพระราชพิธีมีจะต้องทรง

ครั้นวัน — — ค่ำ ปีมะเส็ง ตปตศักราช ๓๓๔๗ พระชนมายุได้ ๕๐ พรรษา มุขมนตรีฯ พอพรหมณ์ตั้งพระราชพิธีราชาภิเษกเฉลิมพระราชมณเฑียรอีกครั้งหนึ่ง ทั้งมีการฉลองพระอารามสมโภชพระนครถ้วนกำหนดสามวัน . จึงพระราชทานนามพระนครใหม่ ให้ตั้งกับนามพระพุทธรัตนปฏิมากรว่า กรุงเทพมหานคร บวรรัตนโกสินทร์มหินทราอยุธยา มหาตติงภพนพรัตนราชธานีบุรีรมย์ อุดมนิเวศน์มหาสถาน อมรพิมานอวตารสถิต ศักดิ์ทิศัยวิษณุกรรมประสิทธิ์ พระองค์โปรดให้

สมเด็จพระอนุชาธิราชรับอุปราชภิเษก เป็นกรมพระราชวังบวร
 สถานมณฑล ทรงสมเด็จพระเจ้าหลานเธอ เจ้าฟ้ากรมพระอนุรักษ
 เทเวศร์ เป็นกรมพระราชวังหลัง และทรงยกย่องพระประยูร
 วงศ์านุวงศ์ให้ดำรงพระยศเป็นเจ้าฟ้าต่างกรมและพระองค์เจ้า
 ทรงดำรงวงศ์ชดศิยราชตระกูล เป็นปฐมเค้ามุขสืบสันตติวงศ์
 มาจนกาลทุกวันนี้ และทรงทะนุบำรุงชุบเลี้ยงตั้งตำแหน่งยศ
 เสด็จนาบตี และข้าทูลละอองธุลีพระบาทราชเลขาการผู้ใหญ่ผู้น้อย
 ครบทุกหมู่ทุกกรมทุกกระทรวง ฝ่ายตำแหน่งสมณศักดิ์ก็ทรง
 ยกย่องสถาปนาสมเด็จพระสังฆราชและพระราชาคณะผู้ใหญ่ผู้น้อย
 คณะเหนือได้ฝ่ายคามวาสีอริยญวาล์ ให้ช่วยบำรุงรักษาพระ
 พุทธจักรทุกตำแหน่งครบบริบูรณ์ และทรงสร้างพระที่นั่ง
 อมรินทราภิเษกมหาปราสาท ครั้นต้องอดนั้นบาดเพลิงไหม้ ทรง
 สถาปนาขึ้นใหม่เปลี่ยนนามว่าพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท และ
 ประดิษฐานพระมหามณเฑียรและพระที่นั่งน้อยใหญ่ ทั้งพระคลัง
 หอวงและหอเครื่องสรรพยุทธอาวุธภัณฑ์ และเครื่องสูงเครื่อง
 กระบองแห่และเครื่องเบญจราชกกุธภัณฑ์สรรพราชูปโภคพระ
 เครื่องต้นต่าง ๆ ต้องตามชดศิยราชประเพณี ครบถ้วนทุกสิ่ง
 และได้ทรงหล่อปั้นใหญ่ขึ้นไว้สำหรับพระนคร ชื่อนารายณ์ดั่งหาร

พระราชประวัติรัชกาลที่ ๑

๑๓

คู่กับ^๗พระยาตานที่^๑ได้^๗จะ^๗เคยมาแต่เมืองตาน^๑หนึ่ง^๗ บนมาร^๗ประ^๗ดิ^๗ย^๗
หนึ่ง^๑ ไว^๗อ^๗ร^๗ร^๗ณ^๗พ^๗ห^๗น^๑ ฬิ^๗ร^๗ุ^๗ณ^๗แ^๗ด^๗น^๑ท่า^๑ห^๑น^๑ ฬล^๗ก^๗ฬ^๗สุ^๗ชา^๑ห^๑ง^๑าย^๑ห^๑น^๑
อ^๑ิศ^๑ว^๑ร^๑ป^๑ร^๑า^๑บ^๑จ^๑ั^๑กร^๑ว^๑า^๑ด^๑ห^๑น^๑ ฬร^๑ะ^๑ก^๑า^๑ด^๑ฬ^๑ด^๑า^๑ญ^๑โ^๑ก^๑ห^๑น^๑ ย^๑ัง^๑บ^๑ั^๑น^๑ห^๑ย^๑ๆ^๑
ก^๑็^๑เ^๑็น^๑อ^๑ัน^๑มา^๑ก^๑ ฬร^๑ะ^๑อ^๑ง^๑ค^๑ั^๑ไ^๑้^๑เ^๑ด^๑ั^๑จ^๑ฬร^๑ะ^๑ร^๑า^๑ช^๑า^๑เ^๑น^๑ก^๑ร^๑ี^๑ชา^๑ท^๑ฬ^๑ห^๑ด^๑ว^๑ง^๑ ฬไ^๑
ป^๑ร^๑า^๑บ^๑ป^๑ร^๑า^๑ม^๑ฬะ^๑มา^๑ ฬ้า^๑ค^๑ก^๑อ^๑ัน^๑ย^๑ก^๑เ^๑า^๑มา^๑ค^๑ิ^๑ด^๑ห^๑อ^๑บ^๑ช^๑ั^๑น^๑ท^๑ด^๑ั^๑มา^๑ ฬเ^๑็น^๑
ส^๑ง^๑ค^๑ร^๑า^๑ม^๑โ^๑ฬ^๑ย^๑ท^๑ิ^๑ค^๑า^๑บ^๑ด^๑ด^๑า^๑ด^๑ห^๑ญ^๑้า^๑ ฬแ^๑ว^๑ง^๑เ^๑ม^๑ี^๑ง^๑กา^๑ญ^๑จ^๑น^๑บ^๑ู^๑ร^๑ค^๑ร^๑ง^๑ห^๑น^๑
ท^๑ิ^๑ค^๑า^๑บ^๑ด^๑เ^๑ก^๑ษ^๑ั^๑ต^๑ริ^๑ย^๑ ฬแ^๑ว^๑ง^๑เ^๑ม^๑ี^๑ง^๑กา^๑ญ^๑จ^๑น^๑บ^๑ู^๑ร^๑ค^๑ร^๑ง^๑ห^๑น^๑ ฬค^๑า^๑บ^๑ด^๑ป^๑าก^๑น^๑้า^๑
ฬิ^๑ง^๑ ฬแ^๑ว^๑ง^๑เ^๑ม^๑ี^๑ง^๑ฬร^๑ะ^๑ฬิ^๑ษ^๑ณ^๑ ฬโ^๑ก^๑ค^๑ร^๑ง^๑ห^๑น^๑ ฬท^๑เ^๑ม^๑ี^๑ง^๑ท^๑ะ^๑ว^๑าย^๑ส^๑อ^๑ง^๑ค^๑ร^๑ง^๑ ฬท^๑
ไ^๑ม่^๑ไ^๑้^๑เ^๑ด^๑ั^๑จ^๑ฬร^๑ะ^๑ร^๑า^๑ช^๑า^๑เ^๑น^๑ ฬเ^๑็น^๑ด^๑ะ^๑ไ^๑ป^๑ร^๑ด^๑ไ^๑้^๑ก^๑ร^๑ม^๑ฬร^๑ะ^๑ร^๑า^๑ช^๑ว^๑ัง^๑บ^๑ว^๑ร^๑ฯ^๑
เ^๑ด^๑ั^๑จ^๑ไ^๑ป^๑บ^๑้าง^๑ ฬไ^๑้^๑เ^๑็น^๑า^๑บ^๑ด^๑ั^๑ก^๑ิ^๑อ^๑า^๑ช^๑ญ^๑า^๑ด^๑ิ^๑ท^๑ิ^๑ไ^๑ป^๑ร^๑า^๑บ^๑ป^๑ร^๑า^๑ม^๑ห^๑ด^๑าย^๑ค^๑ร^๑ง^๑
ไ^๑้^๑ป^๑ร^๑า^๑บ^๑อ^๑ริ^๑ร^๑า^๑ช^๑บ^๑ั^๑จ^๑า^๑มิ^๑ด^๑ร^๑ท^๑ุ^๑ก^๑ท^๑ิ^๑ศ^๑ท^๑ุ^๑ก^๑ท^๑าง^๑ ฬไ^๑้^๑ส^๑ง^๑บ^๑ร^๑ี^๑ย^๑บ^๑ร^๑า^๑บ^๑ฬาย^๑
ฬแพ^๑ก^๑ั^๑ฬร^๑ะ^๑บ^๑าร^๑มี^๑ ฬเ^๑้า^๑ฬร^๑ะ^๑ร^๑า^๑ช^๑อ^๑า^๑ณ^๑า^๑จ^๑ั^๑กร^๑ฬาย^๑เ^๑น^๑อ^๑ด^๑ด^๑อ^๑ด^๑ัง^๑เ^๑ม^๑ี^๑ง^๑
ฬน^๑ค^๑ร^๑เซ^๑ียง^๑โ^๑ฬ^๑ม^๑เ^๑ ฬเ^๑ม^๑ี^๑ง^๑ห^๑ด^๑ว^๑ง^๑ฬร^๑ะ^๑บ^๑าง^๑ ฬเ^๑ม^๑ี^๑ง^๑เว^๑ียง^๑จ^๑ัน^๑ท^๑น^๑ ฬฬาย^๑ด^๑ะ^๑ว^๑ัน^๑
ฬอ^๑ก^๑ด^๑ั^๑น^๑เร^๑ด^๑ค^๑เ^๑ม^๑ี^๑ง^๑เซ^๑ม^๑ร^๑ ฬจ^๑น^๑ก^๑ร^๑ะ^๑ท^๑ง^๑ด^๑ัง^๑เร^๑ด^๑ค^๑เ^๑ด^๑น^๑ญ^๑ว^๑น^๑ ฬฬาย^๑ด^๑ะ^๑ว^๑ัน^๑
ฬค^๑ก^๑ด^๑อ^๑ก^๑บ^๑เ^๑ม^๑ี^๑ง^๑ม^๑อ^๑ญ^๑ ฬฬาย^๑เร^๑ด^๑ค^๑ไ^๑ด^๑ั^๑น^๑เร^๑ด^๑ค^๑เ^๑ด^๑น^๑เ^๑ม^๑ี^๑ง^๑ไ^๑ท^๑ร^๑ ฬซ^๑ึง^๑
ฬเ^๑็น^๑เ^๑ม^๑ะ^๑ด^๑า^๑ย^๑ป^๑ร^๑ะ^๑เท^๑ศ^๑ ฬท^๑ร^๑ง^๑ท^๑ะ^๑น^๑ุ^๑บ^๑าร^๑ุง^๑ห^๑อ^๑b^๑เร^๑ด^๑ค^๑ช^๑ั^๑น^๑ท^๑ด^๑ั^๑มา^๑อ^๑า^๑ณ^๑า^๑-
ฬจ^๑ั^๑กร^๑ไ^๑้^๑ส^๑ง^๑บ^๑ู^๑ร^๑ณ^๑ ฬท^๑ง^๑ฬร^๑ะ^๑ค^๑้า^๑ด^๑น^๑า^๑ก^๑ั^๑ว^๑ัง^๑เร^๑ือ^๑ง^๑ช^๑ั^๑ว^๑า^๑d^๑ ฬร^๑ะ^๑อ^๑ง^๑ค^๑ั^๑ไ^๑้^๑
ฬซ^๑้าง^๑ฬง^๑เ^๑ื่อ^๑ก^๑เ^๑ก^๑ช^๑น^๑า^๑น^๑า^๑ม^๑ว^๑า^๑ฬร^๑ะ^๑เท^๑ฬก^๑ุ^๑ญ^๑ช^๑ร^๑ห^๑น^๑ ฬแ^๑ด^๑ะ^๑ฬง^๑เ^๑ื่อ^๑ก^๑

ตรัสนานนามว่าพระอินทโรราหนึ่ง เป็นมงคลราชพาหนะเฉลิม
 พระเกียรติยศศรีพระนคร อนึ่งทรงพระราชอุทิศสาธุให้เสด็จ
 มาคยซึ่งมีสติปัญญา ชำระสอส่วนเรียบเรียงพระราชกฤษฎีกา
 กฎหมายธรรมนิยมยุติธรรม ซึ่งโบราณกษัตริย์บัญญัติแต่ง
 ตั้งไว้นั้นให้ถูกต้องตามแบบบทหมวดมาตราบริบูรณ์แล้ว ให้
 สรร้างขึ้นไว้สามฉบับ ประทับตราพระราชสีห์ พระคชสีห์ บัว
 แก้วทั้งสามฉบับ สำหรับลงขุนตราการ ตัดสินคดีของราษฎร
 ฝ่ายพระพุทธจักรเจ้า ก็ทรงอาราธนาสมเด็จพระสังฆราชให้
 ประชุมพระสงฆ์ราชาคณะและเปรียญ อันทรงพระปริยัติธรรม
 ๒๑๘ รูป กับคฤหัสถ์ราชบัณฑิตาจารย์ ๓๒ นาย ทำสังคายนา
 สอบพระไตรปิฎก ที่พระอุโบสถวัดมหาธาตุให้ถูกต้องบริบูรณ์
 ทรงพระราชอุทิศเสด็จพระราชดำเนิน ด้วยกระบวนพยุหยาตราไป
 ประทับที่ประชุมทำสังคายนาทุกวัน ห้าเดือนเสร็จการสังคายนา
 แล้ว โปรดให้ส่างพระคัมภีร์พระปริยัติธรรมครบพระไตรปิฎก
 ประดิษฐานไว้ณหอมนเทียรธรรม และส่างแจกจ่ายไปตาม
 พระอารามหลวง สำหรับภิกษุสามเณรเจ้าเรือนสืบอายุพระ
 พุทธศาสนา อนึ่ง ทรงพระราชศรัทธาสถาปนาและปฏิสังขรณ์
 พระอารามคือ วัดพระเชตุพน วัดราชบูรณะ วัดสระเกศ วัด

สมเด็จพระสังฆราช วัดระฆัง วัดโมลีโลก วัดอรุณ วัดสุพรรณาราม
 วัดราชสิทธิาราม วัดยานนาวา วัดกุหลาบวรวิทย์ วัดกุฎีอาราม
 วัดสุพรรณาราม รวมสืบตามพระอาราม และเริ่มสร้างวัด
 สุทัศน์เทพวรารามยังหาสำเร็จไม่ ทรงบริจาคพระราชทรัพย์
 ถวายนิคมวัดไร่ไทรบุรี แก่พระสังฆราชคณะเปรียญ ฐานานุกรม
 ตามสมควรแก่สมณศักดิ์ และถวายนิคมวัดคำจตุรัสชัยแก่
 พระสังฆมุนีจตุรพรหมหลวง พระองค์เป็นศาสนูปถัมภก
 บำรุงพระพุทธศาสนาให้เจริญรุ่งเรืองถาวร พระองค์เป็นอ-
 ภิเษกมุนีบรมราชูปถัมภก ตั้งพระราชหฤทัยเพื่อจะทูลบำรุง
 พระพุทธศาสนา และบำรุงอาณาประชาราษฎร์ทั่วปวงให้ได้
 สุขานุสุข พระราชอุตสาหวิริยภาพผู้ทรงมานพระองค์ ทรงดำริ
 ราชการสงครามปราบปรามปัจจุามิตร ฝ่ายท้าวสุวราชศึกตั้งแต่
 พระชนมายุ ๓๒ พรรษา ยังเป็นมัชฌิมวัยจนพระชนมพรรษา
 ๔๖ ถึงเข้าปัจจุามวัย จึงได้ปราบดาภิเษกเถลิงถวัลยราชสมบัติ
 ก็ตั้งพระราชหฤทัยบำรุงพระพุทธศาสนา บำเพ็ญพระราชกุศล
 สรรพทิศจริยา และบำรุงไพร่ฟ้าประชาราษฎร์ให้ถาวรเกษมสุขทุก
 ตำบล พระองค์ก็มีพระราชโอรสพระราชธิดา ด้วยสมเด็จพระ
 อัครมเหสีเดิม อันทรงพระนามปรากฏภายหลังว่า กรมสมเด็จพระ

พระอมรินทรามาตย์ ถึงสืบพระองค์ แต่ที่ดำรงพระชนม์อยู่จน
 เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติสืบสืบพระองค์ สืบเสด็จพระเจ้าลูกเธอ
 องค์ใหญ่ โปรดให้เป็นสืบเสด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวง
 อิศรสุนทร ภายหลังได้เสด็จดำรงราชอิสริยยศ เป็นกรมพระ
 ราชวรวงศ์เธอกรมหมื่นครุฑมุนี ครั้นเมื่อพระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิ
 ไทได้เสด็จสวรรคต ได้ทรงมอบสืบราชสมบัติแก่สืบเสด็จพระ
 บรมราชโอรสให้เถลิงถวัลยราชสมบัติ สืบพระราชนัดดาองค์ ทรง
 พระนามปรากฏในภายหลังว่า พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้าน
 ภาลัย พระราชบุตรพระราชนัดดา ซึ่งเกิดด้วยพระสนมนอกนั้น
 อีกตามสืบสืบพระองค์ ก็ได้ทรงดำรงฐานันดรศักดิ์เป็นพระ
 องค์เจ้าต่างกรมและพระองค์เจ้า ช่วยราชการแผ่นดินสืบมาภาย
 หลังเป็นช้านาน พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก เสด็จ
 ดำรงพิภพมณฑลสยามรัฐอยู่สืบแปดพรรษา ประมอดพระ
 ชนมายุเจ็ดสิบสองพรรษาเศษหกเดือนบริบูรณ์ ก็เสด็จสวรรคต
 ณวันพฤหัสบดีเดือนเก้าแรมสิบสามค่ำ ปีมะเส็งเอกศกพระพุทธ
 ศักราช ๒๓๕๒ จุลศักราช ๑๑๗๓ ปี มีพระราชประวัติพระ
 ราชพงศาวดาร ดังสืบพระราชทานถวายเป็นนิพนธ์มาจน

พระราชประวัติรัชกาลที่ ๑

๑๗

บพิตรพระราชสมภารเจ้า ทรงพระราชอุทิศถวายฉลองพระเดช
พระคุณ ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก สมเด็จพระ
พระปฐมบรมมหาชนกเจ้านี้ เสด็จโดยทรงค่านับนบ
การวินิจฉัยการนับเป็นอุปถัมภ์จริยาพิเศษแผนกหนึ่ง เมื่อกล่าว
โดยอุกฤษฏ์เนื่องด้วยโลกุตระคุณ ก็ตกต้องในพุทธภาษิตอัน
ฉันทว่า ยมมา ชมม วิชานะย สมนาสัมพุทธเทสิตํ บุคคล
พึงรู้วิเศษแจ้งชัดซึ่งธรรมที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ตรัสเทศนา
ไว้ แต่ท่านผู้ใดเป็นผู้แสดงให้ฟัง สกุกจจนฺตํ นมสฺสเสยฺย อคติ-
หุตํ พุราหมโน บุคคลผู้ตรัสธรรมนั้นพึงนมัสการท่านผู้
แสดงนั้นโดยเคารพ ประหนึ่งพราหมณ์นมัสการเพลิงที่คนบูชา
นั้นเทอญ

ปริยายนี้เป็นอย่างอุกฤษฏ์ เมื่อจะกล่าวตามคุณธรรมเพียง
เจริญชาติ เจริญวัย เจริญคุณ ต่ำกว่าโลกุตระคุณลงมา อุปถัมภ์
กริยานั้นเป็นกุศลธรรมทางสุคติภพสมบัติ ตามพุทธภาษิตคาถา
เนื่องด้วยกิตติพรมจรรย์ว่า เข วุฑฺฒิ อุปายนฺติ นรา ชมฺมสฺส
โกวิทา นรชนทงหลายเหล่าใดเป็นผู้ฉลาดในธรรม ย่อมค่านับ
นบนอบซึ่งท่านผู้เจริญ ภิฏฺเฐ ชมฺเม จ ปาถึสา นรชนทงหลายนั้น
เป็นคนวิเศษ ซึ่งบัณฑิตชาติจะพึงสรรเสริญในปัจจุบัณภาพเห็น

ประจักษ์ด้วย สมุปราย จ สุกคติ ภาพเบื้องหน้าของนรชน
 เหล่านั้นเป็นสุคติด้วย

โดยอธิบายว่า ชนทั้งหลายนั้น ได้ความสรรเสริญใน
 ภาพปัจจุบัน ครั้นทำลายวัชระก็มีสุคติภาพเป็นที่ไปณเบื้องหน้า
 อปายน กิริยา เป็นความประพฤติชอบ นำสาธุชนผู้บำเพ็ญ
 ให้ประสพความสุขดีวิเศษดี ทั้งปัจจุบันและเบื้องหน้า ด้วย
 ประการฉะนี้

ก็ละดูทศมัทธานผู้เจริญนั้น แยกโดยวิภาคเป็นสามคือ
 ชาติดูทุโธ ผู้เจริญโดยชาติหนึ่ง วัยดูทุโธ ผู้เจริญโดยวัยอายุ
 กาลหนึ่ง คุณดูทุโธ ผู้เจริญโดยคุณความดีหนึ่ง ฉะนี้

ในดูทศมัทธานสามนั้น มนุษย์นรชนผู้ใดสูงโดยชาติที่มหา-
 ชนนับถือว่าเป็นใหญ่ว่าประเสริฐ ในประเทศนั้นๆ ตามกาลนั้นๆ
 มีกษัตริย์มหาศาลและราชสกุลกษัตริย์เป็นค้ำ มนุษย์นรชนนั้นชื่อ
 ว่า ชาติดูทุโธ ผู้เจริญโดยชาติ มนุษย์ชนใดมีวัยอายุมาก
 มนุษย์ชนนั้นชื่อว่า วัยดูทุโธ ผู้เจริญด้วยผู้ใหญ่โดยอายุกาล
 มนุษย์ชนใดมีคุณความดีในสันดานมาก มนุษย์ชนนั้นชื่อว่า คุณ-
 ดูทุโธ ผู้เจริญโดยคุณผู้ใหญ่โดยความดี ท่านผู้เจริญใดพร้อม
 ด้วยองค์สมบัติทั้งสามคือ ชาติ วัย คุณ ท่านผู้เจริญนั้นควร

หมั่นบ่นอบโดยวิเศษแห่งสรรพชนนิกร พระบาทสมเด็จพระพุทธ
ยอดฟ้าจุฬาโลก ส้มเด็จพระปฐมบรมมหาชนก^๕ราชเจ้าน
พร้อมองค์ทั้งสามประการ ควรแก่ความคารวณับการสรรพถัก-
การกิจ ของพระบรมราชวงศ์และข้าราชการ และไพร่ฟ้า
ข้าแผ่นดินทั่วพระราชอาณาเขต^๕ตรัสถามมณฑล มีพระเดชพระ
คุณเป็นอเนกประการพันที่จะพรรณนา ทั้งบุญญาธิการบารมี
ธรรมก็เป็นอนันตอโนปไมย ด้วยประการฉะนี้

ก็และพระราชกุศลจักรวาลนิทานชาติไทยธรรมเจดิลบตีภาค
ทรงบริจาคนในพระสงฆ์พระราชคณะเป็นประธาน และใครจักร
กับสมณบริกขาร กับทั้งธรรมเทศนาภักตัมบุชาภักตัม^๕ทั้งปวงนี้
สมเด็จพระบรมพิตรพระราชสมภารเจ้าทรงพระราชอุทิศกิตติปา
ผลเป็นปัดติทานถวาย แต่สมเด็จพระบรมมหาบิณฑิราช พระ
บาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ซึ่งเสด็จสวรรคตแต่นั้น
แม้จะเสด็จสถิตในทิพยสถานอมรพิมาน หรือในสถานคติอุบัติใด ๆ
ก็ดี ขอจงได้ทรงทราบด้วยทิพยจักขุ ทิพยโสต หรือด้วยญาณ
พิถีทางใดทางหนึ่ง แล้จงได้ทรงรับบรมราชูปถัมภ์^๕โมทนา เพื่อ
เจริญกุศลราศีและสุขสิริสวัสดิ์ ซึ่งจะได้สำเร็จผลโดยสมควร
แก่คติ^๕นั้น ๆ จงทุกประการเทอญ

พระราชกุศลบุญฤทธิ์ ทักขิณานุประทานมัย ในอภิสกัษิต-
 สมัยกาลพิเศษนี้ สมเด็จพระบรมพิตรพระราชสมภารเจ้าทรงบำเพ็ญ
 โดยก้ำดั่งพระราชศรัทธา พร้อมด้วยฉันท วิริย จิตต วิมังสา
 จตุราธิปัตถะและพระวิจารณ์ญาณปัญญาบารมี พระสติสัมปชัญญะ
 พระอุปปมาทธรรมอันแรงกล้า สมบูรณ์เป็นประโยชน์สัมปทา
 อันอุดมนี้ จงสำเร็จเป็นธรรมการรักษาวรณคุตโยนาย สังกต
 กัณห์สรรพศัตรูหมู่ปัจจามิตร และภัยไข้ทวันตราจนิราศบาราศ
 ไกล อย่าได้มาฟ้องพานในพระบาทยุคล ขอให้สรรพนิรมล
 พระราชดิวิสต์วัสต์พิพัฒน์มงคล พระชนมสุขศุภอรรรถอิฐวิบุลผล
 จงประสิทธิ์สมบูรณ์ในสมเด็จพระบรมพิตรพระราชสมภารเจ้า ดัง
 พระบรมราชประสงค์ทุกประการ เออ ก็ม่

พระพุทธรูปเหล็กห้านภลัย

หนังสือเทศนาพระราชประวัติ ในพระบาทสมเด็จพระพุทธ
เลิศหล้านภาลัย แด่สุจริตจิรยา หม่อมเจ้าพระประภากรบวร
วิสุทธิวงศ์ วัดบวรนิเวศราชวิหารพระอารามหลวง ถวายที่พระ
ที่นั่งอนันตสมาคม ในการพระราชกุศลซึ่งทรงพระราชอุทิศถวาย
ฉลองพระเดชพระคุณในสมเด็จพระบรมอัยกาธิราช พระบาท
สมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ในการซึ่งบรรจบรอบร้อยปีที่
หนึ่ง ตั้งแต่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก เสด็จถึง
ถวัลย์ราชสมบัติ ปราปตภิเศกดำรงกรุงเทพมหานครอมรรัตน
โกสินทร์มหินทรายุชยานมา ได้ถวายเทศน์เมื่อณวันพฤหัสบดี
เดือนเจ็ดแรมสิบสี่ค่ำ ปีมะเมียจัตวาศกศักราช ๓๒๔๔ มีคำเนา
เทศนาต่อไปนี้

นมตถุ สุกตสฺส

ขมมญฺเฐ สุจิตฺ
ขมมจาวี สุจิ เสดิ

น ตํ ทุจฺจริตญฺเฐ
อธฺมํ โถเก ปรมฺหิ จ

ธีรนิติ เว ราชรตา สัจจิรา โอโธ สรรพบี ชร อูเปติ
 สคณฺจ ชมฺโม น ชร อูเปติ สมนฺโต หเว สพุทฺธิ ปเวทยนฺตํ

บัดนี้จะได้รับพระราชทานถวายวิสัยชนาในสุจริตจริยาภรณ์
 แสดงความประพฤติธรรมให้เป็น สุจริตกิจที่ตนประพฤติด้วยดี
 ถอดของพระเดชพระคุณประดับพระปัญญาบารมี อนุโมทนาในพระ
 ราชกุศลทักษิณานุปทานมัยอนวัชชกิจ ซึ่งสมเด็จพระบรมบพิตร
 พระราชสมภารเจ้า ทรงบำเพ็ญในอภิธัมมจักขสมัย ทรงพระราช
 อุทิศถวายในสมเด็จพระบรมอัยยกาธิราช พระบาทสมเด็จพระ
 บรมราชาธิราชรามาชิปตี ศรีฉันทบรมมหาจักรพรรดิราชา
 ชิบดินทร์ ธรณินทราชาธิราช รัตนากาศภาสกรวงศ์ องค์ปรมา
 ชีเบศวร์ ศรีภูวนศรบรรณารณนายก ดิถกวัฒนราชชาติอาชาวศัย
 สมุทัยโตรมนต์ สกตจักรวาลาชิเบนท์ สุริเยนทราชาชิบดินทร์
 หริหริทรรษาคาชิปตี ศรีสุวิบุตคุณอักษนิฐ ฤทธิราเมศวรมหันท
 บรมธรรมิกราชาธิราชเดโชชัย พรหมเทพาติเทพนฤปดินทร์
 ภูมินทรปรมาชิเบศวร์ โลกเชษฐวิสุทธิรัตนมกุฏประเทศคต
 มหาพุทธางกูรบรมบพิตร พระพุทธเลิศหล้านภาลัย ซึ่งเป็น
 พระบรมราชโอรสร่วมพระราชฤทัย ในพระบาทสมเด็จพระ
 ปฐมบรมราชวงศ์สมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกนั้น ได้เถลิง

พระราชประวัติรัชกาลที่ ๒

๒๓

กษัตริย์ราชสมบัติสืบสนองพระองค์ ดำรงราชประเพณีต่อมา
ในรัชกาลที่ครองสอง มีพระราชจรรยาวิธานูปถัมภ์ ปณิบัติ
พระราชกรณียพระราชกุศล ละม้ายคล้ายคลึงตามพระราชธรรม
จริยาวิถิตรงทำนุบำรุงชุบเลี้ยงพระบรมราชวงศ์ค่านวงศ์ และข้า
ราชการผู้ใหญ่ผู้น้อย ให้ดำรงยศบรรดาศักดิ์สืบตระกูลเนื่องกัน
มา และทรงปราบปรามศัตรูบ้องกันพระนคร และทรงทำนุบำรุง
อาณาประชาราษฎร์ให้อยู่เย็นเป็นสุขทั่วหน้า เป็นที่ยินดีของพระ
บรมราชวงศ์ค่านวงศ์ และข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อยอาณาประช
าราษฎร์ทั้งปวง พระองค์นั้น

และพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย สมเด็จพระ
บรมอัยยกาธิราชเจ้า^๕นั้น ได้เสด็จมายังโลกนี้อยู่ในพระครรภ์
พระราชชนนีพระพันปีหลวง ซึ่งปรากฏพระนามณกาลบัดนั้นว่า
กรมสมเด็จพระอมรินทราบรมราชินี อันมีสิริวิเศษณวิลาส ญาตี
สมบัติบริบูรณ์ ครอบงำมหาเศรษฐีไม่มีตระกูลอื่นจะเสมอ
ณอัมพวาพาหิรอุทยานประเทศ ณแขวงเมืองสมุทรสงคราม

ครั้นวันพุธเดือนสี่^๕ขึ้นเจ็ดค่ำ มีขุนนางศักดินา^๕ ๓๓๒๘
ก็เสด็จจากพระครรภ์^๕ เป็นพระราชประสูติกาลมงคลสมัย
ณแขวงเมืองสมุทรสงครามอัมพวาพาหิรอุทยานประเทศ ซึ่งเป็น

มุนีราชินิกุลมหาดานนั้น พระองค์เป็นพระบรมราชาองค์ที่ดีใน
 พระบาทสมเด็จพระปฐมบรมราชาวงศ์ สมเด็จพระพุทธยอดฟ้า
 จุฬาโลก ซึ่งกาลครั้งนั้นทรงดำรงพระยศตำแหน่งหลวงยกกระ-
 บตรเมืองราชบุรี และพระองค์เป็นที่ดีในพระบรมราชชนนี พระ
 พินัยหลวงพระองค์นั้น ก็แต่ก่อนแต่กาลที่พระบาทสมเด็จพระ
 พุทธเลิศหล้านภาลัย เสด็จจากพระนครมาด้วยพระบรมราชชนนี
 นั้น เมื่อณเดือนเจ็ดปีระกาศปีศักราช ๓๑๕๗ พุทมาศตั้งกรยก
 โยชาติพม่าย้ายสยามประเทศ ครั้นวันอังคารเดือนห้าขึ้นเก้าค่ำ
 ปีชุนนพศักราช ๓๑๕๗ กรุงเทพมหานครโบราณราชธานีก็เสด็จ
 แก้วม้ามัจฉามิตร ชนนิกรเกิดออกสู่จิตต์คอบคอกัน ประพฤติ
 อัญมณีนุญวิเหสา ก็ในลำดับนั้นสยามประเทศถึงซึ่งแบ่งเป็น
 หกส่วน เพราะสยามประเทศเป็นจลาจลฉะนี้ พระบาทสมเด็จพระ
 พระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก และกรมสมเด็จพระอมรินทราบรมราชินี
 จึงได้ควบคุมประชุมชนตามสมควร เว้นซ่อนอยู่ณเสนาที่ควรจะ
 พ้นภัยได้ เพราะฉะนั้น จึงมีคำเก่าเล่าสืบมาว่า กรมสมเด็จพระ
 พระอมรินทราบรมราชินี ได้พาพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้าน
 ภาลัย ตั้งแต่เสด็จอยู่ณพระนครมาด้วย ไปณเสนาคุ้มทุม
 พฤษชาติอันรกร้าง ซ่อนเร้นอยู่พ้นภัยพิบัติดีดังกรพุดามได้

เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย เสด็จจากพระครุ-
ภาลัย พระราชประสงค์มัยมงคลกาด เป็นระหว่างสยามมณฑล
แบ่งเป็นหกส่วน เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย
พระชนมพรรษาได้ ๒ พรรษา นับโดยวาระคนนานามปี คือปี
ชวดสัมฤทธิศกคักราช ๓๓๓๐ พระยาอริยราการ ซึ่งต่อรบ
พระม้าศึกมัยแล้ว ได้ยกมาตั้งพระนครกรุงธนบุรี พระบาท
สมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก จึงได้เสด็จมาปฏิบัติราชการใน
พระเจ้ากรุงธนบุรี ได้ทรงรับตำแหน่งที่ราชฐานันดร เป็นพระ
ราชวรินทร์ เจ้ากรมพระตำรวจนอกขวา แล้วได้ทรงรับเลื่อนยศ
บรรดาศักดิ์เป็นลำดับโดยความชอบ จนถึงเป็นสมเด็จพระยา
มหากษัตริย์ศึก เสด็จมาประทับพระราชวังเดิม ณ กาดกรงหน
เรียกกันว่าเป็นหลวง ซึ่งตั้งอยู่ริมอุทากันใต้วัดระฆังโฆสิตาราม
เรียกตามนามเดิมว่าวัดบางว่าใหญ่ ที่เป็นวังพระเจ้าบรมวงศ์เชอ
กรมหมื่นอนันตการฤทธิ ในรัชกาลนี้ เมื่อพระบาทสมเด็จพระ
พุทธยอดฟ้าจุฬาโลก เสด็จมาปฏิบัติราชการนั้น กรม
สมเด็จพระอมรินทราบรมราชินี ก็ได้พาพระบาทสมเด็จพระพุทธ
เลิศหล้านภาลัย เสด็จไปประทับ ณ พระราชวังเดิม

ครั้นเมื่อพระชนมพรรษาได้ ๔ พรรษา บิดาเมื่อยศคักราช

๓๓๓๖ ปี ได้โดยเสด็จสมเด็จพระบรมชนกาศิขิตงานสงครามณ
เมืองเชียงใหม่ แล้วได้โดยเสด็จต่อไปในงานสงครามพุกามคัส-
กรบ้านนางแก้วเขาจัมแขวงเมืองราชบุรี แล้วโดยเสด็จพระ
ราชดำเนินขึ้นไปรักษาเมืองเชียงใหม่ แล้วโดยเสด็จพระราช
ดำเนินพยุหพตไกรถนารักษาเมืองพิษณุโลก งานสงครามพุกาม
อะแซห่วย^๕ แล้วโดยเสด็จงานสงครามปราบปรามเมือง
นางรองเมืองจำปาศักดิ์^๕ เสด็จกลับถึงกรุงธนบุรี นับพระ
ชนมพรรษาโดยปีได้ ๓๓ พรรษา เมื่อพระชนมพรรษา ๓๒ พรรษา
ได้โดยเสด็จสมเด็จพระบรมชนกาศิราชในราชการยุทธนากรุงศรี
สัตตนาคนหุต ครั้น^๕ได้เชิญพระมหานิคมณีนรัตนปฏิมากร ซึ่ง
เป็นสัตว์สำหรับพระบารมี ในพระบาทสมเด็จพระปฐมบรมราชวงศ์
ลงมา เมื่อเสด็จกลับถึง^๕พระชนมพรรษา ๓๓ พรรษา จึง
สมเด็จพระบรมชนกาศิขิต ได้จัดการพิธีจรดพระกฐนิศกรไตร
ครั้น^๕ได้กันต์แล้ว จึงมอบพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย
พระบรมราชโอรส ไว้ในสมเด็จพระวันรัต (ทองอยู่) วัดระฆัง
โฆสิตาราม อันได้ถวายทำนายพระลักษณะนิมิตต์เป็นมหัศจรรย์
ในวัน^๕ได้กันต์นั้น จึงทรงขานขานาญลักษณะโคตง พากย์ฉันท
ภาพยักดอน ถึงซึ่งนับเนื่องในบวรแก้ววงศ์ เมื่อพระชนมพรรษา

๓๕ ปีชวดโทศกศักราช ๓๓๕๒ ได้โดยเสด็จสมเด็จพระบรมชนก
 รัชราชทัพออกไปณกรุงรัฐ ครั้นปีฉลูตรุศกศักราช ๓๓๕๓ ฝ่าย
 ข้างกรุงธนบุรีก็พบศึกขึ้นเช่นนี้ มิได้มีความเย็น ร้อนยิ่งกว่ากาล
 ก่อน พระบาทสมเด็จพระปฐมบรมมหาชนก จึงดำเนินพยุห
 แฉ่นยากรถดับเข้ามา ได้เสด็จสวรรยาธิปัตย์ ดำรงเศวตฉัตร
 นพปฏดณกรุงเทพมหานคร อมรรัตนโกสินทร์มหินทรายุธยา
 พระบรมราชาณนี้ ด้วยความยินดียิ่งของนิกรชน เชิญขึ้นเถลิง
 ถว้ายราชสมบัติปราบดาภิเษกในปีชวดจัตวาศกศักราช ๓๓๕๔ จึง
 โปรดให้พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ซึ่งเป็นพระบรม
 ราโอรส ร่วมพระราชหฤทัยนิพัทธาณยศได้โดยเสด็จจากกัมพูชา
 เขตต์ฉันท มาเสด็จสวรรยาธิปัตย์แต่พระองค์เดียว มิได้มี
 พระบรมวงศ์านุวงศ์พระองค์อื่น ๆ เสมอเหมือน สถิตในพระยศ
 อัครวรธาดาตำแหน่งสมเด็จพระเจ้าลูกเธอเจ้าฟ้าต่างกรม มี
 นิยมพระราชทินนามในพระสุพรรณบัฏว่า สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ
 เจ้าฟ้ากรมหลวงอิศรสุนทร โปรดให้ประทับณพระราชวังเดิม
 ๕ ตามบรรพราชประเพณีพระบรมกษัตริย์มรดกพระองค์ใหม่
 และโปรดให้ว่าราชการอันใกล้ชิดสนิทในพระองค์ต่าง ๆ อย่าง
 สมเด็จพระเจ้าลูกเธอแต่ก่อนทุกประการ ด้วยพระชนมพรรษายัง

น้อยอยู่ จึงยังมีได้โปรดให้ว่าราชการแผ่นดิน และพระบาท
สมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย เมื่อเสด็จในพระยศสมเด็จพระ
เจ้าลูกเธอเจ้าฟ้าต่างกรมนั้น พระชนมพรรษาโดยวรัชคณนา
นามปี ๓๖ พรรษา

ครั้งนั้น สมเด็จพระวันรัต (ทองอยู่) คอ้งราชทัณฑ์ในพระ
ราชวังทั้งสอง สมเด็จพระบรมอัยกาธิราชเจ้านั้น ทรงดำรง
ในพระกตัญญูธรรม จึงได้ทรงผ่อนผันทูลขอโทษ มาภายหลัง
จึงได้เป็นหลวงอนุชิตพิทักษ์แล้วเป็นพระยาพจนานิกมณเฑียร ก่และ
พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยพระองค์นั้น เมื่อพระ
ชนมพรรษา ๓๘ พรรษา ปีมะเส็งต้นปีดศกศักราช ๓๓๔๗ ปี ปีที่
ดีในปฐมรัชกาลสมเด็จพระบรมชนกาธิราช โปรดอนุญาตให้
เสด็จไปประทับ ณ พระราชวังพระเจ้ากรุงธนบุรี ที่โปรดพระ
ราชทานให้สมเด็จพระเจ้าหลานเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงอิศเรศ
บริดถนบุรี เพราะสมเด็จพระเจ้าหลานเธอพระองค์นั้นสิ้นพระชนม์
ล่องไป ทรงแทนทุกวันนี้ปรากฏนามว่าพระราชวังเดิม ซึ่งเป็น
วังสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงจักรพรรดิพงศ์
ณปัจจุบันนี้ เมื่อพระชนมพรรษา ๓๘ พรรษานั้น ได้โดยเสด็จ
สมเด็จพระบรมชนกาธิราชถึงคราวตำบลดาดหญ้า และทาง

เมืองเหนือ เมื่อพระชนมพรรษา ๒๐ พรรษา ได้โดยเสด็จสมร
กรรมณตำบลท่าดินแดงลำดัม เมื่อพระชนมพรรษา ๒๓ พรรษา
ปีมะแมนพศกศักราช ๓๓๔๘ ปีที่หกในปฐมรัชกาล ได้เสด็จ
ดำเนินพยุหยาตราทางชลมารคเป็นนัยการบวชรับเสด็จพระบรมชนกนาถขึ้น
ขึ้นไปที่เมืองทวาย และราชการครั้งนั้นจนจะได้เมืองทวาย
อยู่แล้วพอขัดสนเสบียงลง ก็ดำรัสให้กรีธาทัพกลับคืนพระนคร
เมื่อพระชนมพรรษานับโดยวาระคนนานามปี ๒๒ พรรษา นับโดย
อายุโหราได้ ๒๓ พรรษา ๓ เดือนเศษ มักกฤษณ์พัสดรวรวิวาร
อาษาณมาตศุภกตบัณฑิตย์ปาฏิหาริย์ ศักราช ๓๓๕๐ ปี ปีที่เจ็ดใน
ปฐมรัชกาล พระบาทสมเด็จพระบรมชนกนาถจึงโปรดให้ทรง
ผนวชพร้อมด้วยสมเด็จพระเจ้าหลานเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวง
นรินทรนเรศวร เจ้าฟ้ากรมหลวงเทพหริรักษ์ ครั้นเวลาเช้า
สามโมง พระบาทสมเด็จพระปฐมบรมมหาชนก ก็เสด็จพระ
ราชดำเนินพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม กรมพระราช
วังบวรสถานมงคลในรัชกาลนั้นและพระบรมวงศานุวงศ์ ท้าว
พระยามุขมนตรีทั้งหลาย ก็สโมสรกันนิบาตโดยอันดับ ส่วน
พระภิกษุสงฆ์ราชาคณะ ก็ประชุมพร้อมในที่สโมสรกันนิบาตนั้น
จึงเสนาบดีปรึกษาให้พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ซึ่ง

ดำรงพระยศปรากฏว่าสมเด็จพระเจ้าลูกเธอเจ้าฟ้ากรมหลวงอิศร-
 สุนทรนั้น ทรงพระผนวชก่อน ถึงอุปัชฌาย์พระชนมพรรษาก็เป็นลูก
 หลวงเอก มีบรรดาศักดิ์สูงกว่าสมเด็จพระเจ้าหลานเธอทั้งสอง
 พระองค์นั้น อุปสมบทกรรมได้มีในอุโบสถสี่มานั้นเป็นปฐม ครั้น
 เสร็จทรงอุปสมบทแล้ว ก็ประทับอยู่ณพระอุโบสถ เวลาบ่าย
 พระสงฆ์ราชาคณะสดุดพระพุทธรูป ครั้นรุ่งเช้าพระสงฆ์รับพระ
 ราชทานฉัน เป็นการสมโภชเสร็จแล้ว ตั้งชะบวนแห่ขึ้นไปประ
 ทับณวัดส้มทราย ภายหลังจึงได้พระราชทานนามว่า วัดราชา-
 ธิวาสวิหาร พระองค์ได้ทรงปฏิบัติตามวินัยบัญญัติสิกขาบท ทรง
 บำเพ็ญกรรมฐานภาวนาในด้านนักพระบัญญัติวิถรรพเถร (นาค) จน
 ออกพรรษาแล้ว เสด็จลาพระผนวชมารับราชการตั้งเท่า เมื่อ
 พระชนมพรรษา ๒๗ พรรษา ได้โดยเสด็จสมเด็จพระราชบิดาพระ
 ราชดำเนินไปเมืองทวาย โดยพระราชดำริจะทำยุทธนาการ
 เมืองเมะตะมะเป็นต้น ครั้นเกิดพิบัติหาลำเรอจึงพระราช
 ประสงค์ไม่

ครั้นเมื่อมีขุนเบญจศักดิ์กราช ๓๓๖๕ พระชนมพรรษา ๓๗
 กรมพระราชวังบวรสถานมงคล ทรงพระประชวรพระโรคขัดพระ
 บังคนเบา พระอาการมาก พวกราชการในพระราชวังบวรมี

ใจกระด้างกล้าแข็งนัก คบคิดกับพระโอรสพระองค์ใหญ่ในพระ
ราชวงศ์บวรฯ ให้ก่อการกำเริบคิดประทุษร้ายต่อสมเด็จพระปฐม
บรมราชวงศ์ ข้าราชการฝ่ายพระราชวังหลวงจะขึ้นไปตงกองรักษ
วงรักษาในพระราชวังบวรฯ ก็ตั้งลงมิได้ ข้าราชการฝ่ายพระราช
วังบวรฯ มาจับไล่เสียมให้ตั้ง การก็เป็นที่หว่นหวาด แต่เรวณ
กันอยู่หลายวัน พระอาการหนักลงเห็นว่าจะสวรรคตเป็นแน่แล้ว
จึงมีพระบรมราชโองการโปรดให้สมเด็จพระบรมอัยยกาธิราชเจ้า
ซึ่งดำรงพระยศปรากฏว่า สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช เจ้าฟ้ากรม
หลวงอิศรสุนทรโยธินเสด็จขึ้นไปจัดการ พร้อมด้วยเจ้าพระยา
รัตนพิพิธ เจ้าพระยาบวรราช สมเด็จพระบรมอัยยกาธิบดีนาถ
เสด็จทรงพระเสด็จขึ้นไป เจ้าพระยาทั้งสองยึดคานพระเสด็จ
สองข้าง ข้าราชการพระราชวังหลวง ฝ่ายทหารพลเรือนก็ตาม
เสด็จขึ้นไปทุกหมู่ทุกกรม จึงมีรับสั่งให้ตงกองรักษา ราย
ตลอดแต่ประตูพรหมทวารขึ้นไปรอบพระราชวังบวรฯ ตามควร
แก่ราชการ ในขณะนั้น ข้าราชการในพระราชวังบวรฯ ก็บังเกิด
ความสงสัยของ ครั้นคร้ามยำเกรงพระเดชานุภาพ มีอาชชิต
ขวางได้ทานขับไล่ได้ การที่ตั้งกองบ้องกันรักษานั้นก็เป็นอัน
สำเร็จโดยพระราชประสงค์ทุกประการ พระบาทสมเด็จพระปฐม

บรมราชวงศ์จึงเสด็จพระราชดำเนินไปประทับแรมอยู่ที่พระที่นั่ง
บุรพาภิรมย์ในพระราชวังบวรฯ โปรดให้พระเจ้าดุกเซออยู่รักษา
พระองค์ในพระราชมนเทียรภายใน แบ่งจัดเป็นโมงเป็นยามทั้ง
กลางวันกลางคืน ทุกพระองค์ ส้มเด็จพระบรมอัยยกาธิราชเจ้า
ซึ่งปรากฏพระยศณเวदानว่าสมเด็จพระเจ้าดุกเซอ เจ้าฟ้ากรม
หลวงอิศรสุนทรนน ได้ทรงบังคับจัดการโดยแข็งแรง ขณะนั้น
พระโอรสกรมพระราชวังบวรฯ ที่คิดหมายจะประทุษร้ายต่อแผ่นดิน
เห็นดังนั้นก็มีใจอาฆาตคิดจะทำร้ายในพระบาทสมเด็จพระบรม
อัยยกาธิราชเจ้าเสียหลายครั้ง เสด็จพระบารมีก็เผอิญให้หา
หวนครันคร้ามไปมิอาจทำได้ แต่เสด็จประทับแรมอยู่ในพระ
ราชวังบวรฯ หกราตรี ถึงณวันพฤหัสบดีเดือนสิบสองแรมค่ำ
เวลา ๒ ยาม ๕ บาท กรมพระราชวังบวรฯ ก็เสด็จสวรรคต
ราชการนั้นก็สำเร็จได้โดยสะดวกด้วยเดชพระบารมี เผอิญให้
ราบคาบเรียบร้อยไป มิได้เกิดจลาจลขึ้นในขณะนั้น ก็แต่พระ
บาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก บรมิได้ดำรัสให้ชำระในขณะ
นั้นต้องจัดการรักษาพระองค์โดยกวดขันดังนี้ ชะรอยจะทรงพระ
ดำริว่าครั้นชำระขึ้นบัดนี้ ก็จะเป็นที่ขึ้นเคืองพระหฤทัยในสมเด็จพระ
พระอนุชาธิราช ด้วยทรงพระประชวรหนักอยู่ และเผื่อคตินั้น

พระราชประวัติรัชกาลที่ ๒

๓๓

จะส่งไปได้อีกบ้าง ต่อสมเด็จพระอนุชาธิราชสวรรคตแล้วคันทัน
ปรากฏชัด จึงดำรัสให้ชำระโดยสมควร เมื่อพระชนมพรรษา
๓๘ พรรษา บิดชวดคนคักการช ๑๑๖๖ ในอาษาหมมาด พระเจ้า
เวียงคนามให้ทูตนำราชสาส์น เครื่องมงคลราชบรรณาการมา
ถวาย ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ในราชสาส์น
นั้นว่าสมเด็จพระอนุชาธิราช ซึ่งเป็นกรมพระราชวังบวรสถาน
มงคลแต่ครั้งสวรรคตแล้ว สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวก็ทรงพระชราลง
ทุกวัน ยิ่งแต่พระเจ้าลูกเธอพระเจ้าหลานเธอ มีกำลังมากเต็ม
อกอยู่ กาลข้างหน้ากลัวจะไม่เรียบร้อย ขอให้ยกสมเด็จพระเจ้า
ลูกเธอพระองค์ใหญ่ เจ้าฟ้ากรมหลวงอิศรสุนทร ขึ้นดำรง
ตำแหน่งกรมพระราชวังบวร ฯ จะได้มีกำลังและพาหนะมากขึ้น
บ้านเมืองจึงจะเรียบร้อย การที่เจ้าเวียงคนามนำทูตราชสาส์นมา
ถึงนี้ ก็เห็นว่าเจ้าเวียงคนามมีความประสงค์ จะให้พระบาท
สมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยครอบครองไศศุรยราชสมบัติสืบ
ต้นของพระองค์ต่อไป ด้วยใจยินดีดีความภักดี ถ้าจะยกพระองค์
ขึ้นชนแล้ว การก็จะแปรผันไม่มีใดคงความนับถือหรือประการใด
อนันต์ก็ส่งแต่งตั้งพระบารมีบันดาศให้อยู่ถึงประเทศราช ครั้น
ข่าวมาสดุดะทุกทุกตกดับไป พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้าน

นภาดลย์ ไปรดประทานของออกไปแก่พระเจ้าเวียงตนาม บังเห็นใจ
 ความสงวามิภักดิ์ บินคาบคิดาเครื่องเงินประดับพลอยเพชรบอกล
 หนึ่ง กำมะหยี่หุ้มเบ็ดปักทองขวางผืนหนึ่ง กำมะหยี่หุ้มเบ็ดตาย
 ทองดองผืน ทองคำเปลวห้าพันแผ่น เมื่อพระชนมพรรษา ๓๘
 พรรษา ปีฉลูดับศก คักราช ๓๖๗ พระเจ้าเวียงตนามให้ทูต
 จำทูลพระราชคำสอนเครื่องมงคลราชบรรณาการมาถวาย ในพระ
 บาทสมเด็จพระปฐมบรมราชวงศ์ ราชคำสอนนั้นแสดงความยินดี
 ที่ทรงพระเมตตาเสมออยู่ แต่มีคำถวายชัยมงคล และจะใคร่
 ทราบพระบรมเกษมสุขประวัติ และความผาสุกสวัสดิ์ของพระบรม
 วงศ์านุวงศ์ มีของถวายมาในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้า
 นภาดลย์ เครื่องม้าทองคำอย่างญวนดำรับหนึ่ง พระแสงดาบสอง
 องค์ แพร่ต่าง ๆ กันห้าสิบพับ ครั้นปีชวดอัฐศกจุลศักราช ๓๖๘
 สมเด็จพระเจ้าหลานเธอ กรมพระอนุรักษ์เทเวศร์ กรมพระราชวัง
 บวรสถานพิมุขฝ่ายหลังประจวบตรง ไม่มีพระบรมราชวงศ์ผู้ใหญ่
 ที่จะได้ช่วยทำนุบำรุงแผ่นดินปราบปรามข้าศึกกับจามิตร อันจะ
 บังเกิดขึ้นในทิศานุทิศใด ๆ สืบไปภายหน้า สมเด็จพระปฐมบรม
 ราชวงศ์ทรงเห็นว่า สมเด็จพระบรมอัยกาธิราชเจ้า ซึ่งเป็น
 สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงอิศรสุนทร ในเวลานั้น

เป็นพระบรมราชาทรงองค์ใหญ่ มีพระชนม์ได้ ๓๘ พรรษาว่า
ทรงทรงพระวิบุลยปรีชาฉลาด อาจทราบในราชกิจใหญ่น้อย
ทั้งปวง ควรจะเป็นที่พึ่งพำนักประชาชนทั่วพระราชอาณาจักร
ทำนุบำรุงแผ่นดินให้มีความสุขเจริญสืบไปภายหน้าได้ ทรงพระ
ราชวิตกอยู่ว่า ครั้นจะทรงสถาปนาชนแต่โดยพระราชดำรินั้น
ก็ไม่ทรงทราบ อัยยาคัยข้าทูลละอองธุลีพระบาททั้งปวงเป็นการ
ขัดอยู่ จึงมีพระบรมราชโองการดำรัสว่า สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ
เจ้าฟ้ากรมหลวงอิศรสุนทร ทรงพระเจริญแล้ว ไม่ปดงพระ
หฤทัยในราชการแผ่นดิน มีแต่ทรงฝึกฝนในการเดิน ก็ทรงพระ
พิโรธในสมเด็จพระเจ้าลูกเธอขึ้นเป็นอันมาก จึงพระบรมวงศา-
นวงศ์และท่านเสนาบดี มีความเศร้าโศกตลกดัดยดของ เกรง
พระเดชานุภาพยิ่งนัก ท่านอัครมหาเสนาบดีปรึกษาคงเห็น
พร้อมกันแล้ว จึงได้กราบทูลพระกรุณาว่า เสด็จสืบไปเบื้องหน้า
ไม่มีพระบรมราชวงศ์ผู้ใหญ่พระองค์ใดพระองค์หนึ่ง ซึ่งจะได้ช่วย
จัดการทำนุบำรุงแผ่นดิน ให้เป็นสุขถาวรวัฒนาสืบไป เห็นแต่
สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงอิศรสุนทร ทรงพระ
ปรีชาสามารถ อาจทราบในราชกิจทั้งปวงสมควรจะทำนุบำรุง
แผ่นดินสืบไปเบื้องหน้าได้ ขอรับพระราชทานให้ทรงสถาปนา

สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงอิศรสุนทร ให้มีพระ
 เกียรติยศใหญ่ยิ่งขึ้นโดยสมควร ข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลายพร้อม
 ใจกันขอรับพระราชทานฉลองพระเดชพระคุณทำนุบำรุงสืบไป
 มิให้มีอันตรายสิ่งใดสิ่งหนึ่งได้ อันนี้ก็เป็นข้อสำคัญยิ่งใหญให้
 ปรากฏพระบารมีว่า พระองค์เป็นที่ยินดีของพระบรมวงศานุวงศ์
 เสด็จมาคัมภีร์มาคยากร พระบาทสมเด็จพระปฐมบรมมหาชนก
 ได้ทรงสดับคำ ท่านอธิกรมหาเสนาบดีกราบบังคมทูลดังนั้น สม
 ด้วยพระราชประสงค์ก็ทรงโสมนัส ทราบอภัยด้วยท่านเสนาบดี
 แล้วก็ตั้งพระราชวิตก ครั้นณวันเสาร์เดือนอ้ายขึ้นสิบค่ำ เวลา
 บ่ายสี่โมง สมเด็จพระเจ้าหลานเธอ กรมพระอนุรักษเทเวศร์
 กรมพระราชวังบวรสถานพิมุขย้ายหัดขึ้นพระชนม์ ครั้นณวัน
 จันทรเดือนยี่ขึ้นค่ำหนึ่ง มีพระบรมราชโองการดำรัสสั่งเจ้า
 พระยามหาเสนา ให้จัดการตั้งพระราชพิธีมงคลมหาอุปราช
 ภิเชก สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงอิศรสุนทร
 เป็นกรมพระราชวังบวรสถานมงคล ตามอย่างอุปราชภิเชก
 กรมขุนพรพินิต ในแผ่นดินพระบรมโกศ ก็การพระราชพิธีมงคล
 อุปราชภิเชกนั้น ตั้งที่พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท พระมณฑป
 ที่ตั้งร่งนาน ตั้งริมชาดาในกำแพงแก้วด้านตะวันออก โรงราช

พระราชประวัติรัชกาลที่ ๒

๓๓

พหุพรหมณ^๕ คงนอกกำแพงแก้ว หน้าพระที่นั่ง^๕ ด้านตะวันตก
เฉียงเหนือ พลับพลาเปิด^๕เครื่อง^๕คงนอกกำแพงแก้ว ตรง
มณฑล^๕ตะวันออก พลับพลาที่ประทับ^๕ตั้งที่โรงหล่อท้ายพระราชวัง
ซึ่งเป็น^๕ที่สวนกุหลาบในปัจจุบัน^๕ ราชวิถีมี^๕ราชวัติ^๕นครเบญจ-
รงค์^๕รายทางเป็น^๕ระยะ^๕ๆ ตลอด^๕มาตาม^๕ระเบียบ^๕วัดพระศรีรัตนศาสดา-
ราราม จนถึง^๕ประตูสุวรรณ^๕บริบาล มี^๕ต้น^๕กัลปพฤกษ์^๕หลัง^๕วัด
พระศรีรัตนศาสดาราม^๕ต้น^๕ พระสงฆ์^๕มหา^๕สังฆ^๕มรณ^๕จริยา^๕พระ
พุทธมนตร์^๕สาม^๕เวลา ตั้ง^๕แต่วัน^๕พฤ^๕หัต^๕ต์^๕เดือน^๕ยช^๕น^๕เจ็ด^๕ค่ำ^๕ไป
เวลา^๕บ่าย^๕ตั้ง^๕ระบ^๕น^๕พยุ^๕หยา^๕ตรา^๕สี่^๕สาย สม^๕เด็จ^๕พระ^๕บรม^๕อัย^๕ยกา-
ชิราช^๕เจ้า^๕ทรง^๕เครื่อง^๕ราช^๕วิ^๕ษ^๕ณ^๕า^๕ดัง^๕การ^๕า^๕กร^๕ณ์ ทรง^๕พระ^๕ม^๕หา^๕มา^๕ดา
ต่าง^๕เส^๕็จ^๕เส^๕็จ^๕ประ^๕ทับ^๕เก^๕ย^๕ทรง^๕พระ^๕ราช^๕ยาน^๕อง^๕ เติ^๕น^๕ระ^๕บ^๕น^๕มา
โดย^๕ราช^๕วิ^๕ถิ^๕ เสด็จ^๕ขึ้น^๕พลับ^๕พลา^๕ม^๕ด^๕เครื่อง^๕ราช^๕วิ^๕ษ^๕ณ^๕า^๕กร^๕ณ์^๕แล้ว
ทรง^๕พระ^๕เส^๕ด็จ^๕ยัง^๕น^๕้อย^๕เส^๕ด็จ^๕ขึ้น^๕พระ^๕ท^๕ั้ง^๕คู่^๕ดี^๕ด^๕ม^๕หา^๕ป^๕รา^๕ด^๕าท ประ^๕ทับ^๕
ใน^๕พระ^๕ณ^๕าก ทรง^๕ส^๕ดับ^๕พระ^๕สงฆ์^๕ส^๕า^๕ย^๕า^๕พระ^๕พุ^๕ท^๕ม^๕น^๕ตร์ คร^๕น^๕จบ
แล้ว^๕เส^๕ด็จ^๕ประ^๕ทับ^๕พลับ^๕พลา^๕ม^๕ด^๕เครื่อง^๕ ทรง^๕เครื่อง^๕ส^๕ี^๕ราช^๕ปี-
ด^๕น^๕นา^๕กร^๕ณ์ ตั้ง^๕ระ^๕บ^๕น^๕แห^๕่^๕เส^๕ด็จ^๕กลับ^๕ทาง^๕ประ^๕ศุ^๕พ^๕ิ^๕มา^๕น^๕ชัย^๕ศรี
ธ^๕น^๕วัน^๕ชน^๕แป^๕ด^๕คำ^๕เก^๕้า^๕คำ^๕เว^๕ลา^๕เช้า ทรง^๕พระ^๕เส^๕ด็จ^๕ยัง^๕น^๕้อย^๕ เสด็จ^๕มา
ป^๕ฏิ^๕บัติ^๕พระ^๕สงฆ์^๕นั้น^๕แล้ว เสด็จ^๕ออก^๕ทาง^๕ประ^๕ศุ^๕พ^๕ิ^๕มา^๕น^๕ชัย^๕ศรี พร^๕้อม

ด้วยพระบรมวงศานุวงศ์ประทับทิมสังข์ มีดำรัสให้ทั้งทนาย
 กัดปฤถษแล้ว เสด็จกลับพลับพลาที่ประทับ ณ วันอาทิตย์
 เดือนยี่สิบค่ำ เวลากลางวัน ทรงเครื่องราชวิภูษณาดังการาภรณ์
 พระกรน้อยพระมหากฐินน้อย เสด็จขึ้นพยุหยาตราประทับ
 พลับพลาเปิดเครื่องโดยประคุดวรรณบริบาล ผลัดเครื่อง
 ราชบัลลังก์การแล้วเสด็จ เสด็จขึ้นบนพระที่นั่งดุสิตมหา
 ปราสาท จึงพระบาทสมเด็จพระปฐมบรมราชวงศ์เสด็จพระ
 ราชดำเนินมาประทับในที่นั้น พระสงฆ์รับพระราชทานฉันแล้ว
 ได้เวลาดามหางคลอุตมฤกษ์ สมเด็จพระบรมอัยกาธิราชเจ้า
 ที่เสด็จลงประทับที่ตรงสนาม เจ้าพนักงานถวายภูเขาเครื่องถอด
 ทรงแล้ว ประทับเหนือพระที่นั่งอู่ทองพระราชอาสน์ในภาคทอง
 แดง บ่ายพระพักตร์ต่อบุรพทิศ เจ้าพนักงานถวายเครื่องมูรธา
 ภิเชกส์ตรงสนามแล้ว พระสงฆ์ ๑๔ รูปถวายน้ำสังข์ พระ
 บาทสมเด็จพระปฐมบรมราชวงศ์ ทรงพระเต้าเบญจครรภ
 มหาดังขั้วสามเต็มด้วยน้ำเบญจสุทนต์ ทรงหัตถ์พระราชทานแล้ว
 ขีพพรหมณ์ถวายน้ำสังข์กลดเควณวัตร อิศวรเวทวิษณุเวท
 สุรเชษฐมนตร์แล้ว ทรงผลัดพระภูษา ถอดแล้วเสด็จด้วย
 ราชยานประทับพลับพลาเปิดเครื่อง แดงพระองค์ทรงราช

พระราชประวัติรัชกาลที่ ๒

๓๘

บัตินนาภรณ์ ครั้นได้ศุภวามหามหุริฤกษ์แล้ว ทรงพระเสด็จ
น้อยเสด็จไปประทับพระที่นั่งจักรพรรดิพิมาน ขุนมหาสิทธิ
โฆหารเชิญพานพระสุพรรณบัฏ จากพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท
มาไว้ณที่นั้น พระบาทสมเด็จพระปฐมบรมราชาวงศ์ ประทับ
ณพระที่นั่งไพศาลทักษิณ จึงมีพระบรมราชโองการดำรัสตั้ง
สมเด็จพระบรมราชาบุตร เจ้าฟ้าคุณทนต์พิยวดี ออกมาเชิญ
เสด็จเข้าไป สมเด็จพระเจ้าลูกเธอสมเด็จพระเจ้าหลานเธอเชิญ
พานดอกไม้รูปเทียนตามเสด็จ จึงทูลเกล้าฯ ถวายในสมเด็จพระ
ปฐมบรมราชาวงศ์ จึงมีพระบรมราชโองการดำรัส ให้กรม
พระราชวังบรรณสถานมงคลในรัชกาลที่สาม ซึ่งในเวลานั้น ยัง
ดำรงพระยศเป็นพระเจ้าลูกเธอพระองค์เจ้าอรุโณทัยอยู่ ออก
มาเชิญพานพระสุพรรณบัฏเข้าไป พอได้พระสิริราชฤกษ์ อธิบดี
โหรสั่งให้ประโคม จึงพระราชทานพระสุพรรณบัฏ พระแสง
ดาบญี่นุ่นฝักมะขามดีผลหว้าห้าม สำหรับกรมพระราชวังทรง
แต่ก่อน จึงดำรัสฝากพระบรมพุทธรักษา และให้ตั้งอยู่ใน
สุริยจักรยาโดยราชประเพณี แล้วพระราชทานพระพรชัยศรี
สวัสดิ์ทุกประการ แล้วจึงมีพระบรมราชโองการดำรัสตั้งพระ
สมันพันวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษ์มนตรี ซึ่งยังดำรงพระ

ยศที่สมเด็จพระเจ้าหลานเธอเจ้าฟ้ากรมขุนอนุรักษ์ให้ตั้งหมายจง
 ทวไปให้รับพระบัณฑูร พระสัมพันธวงศ์เชอรับพระบรมราช
 โองการ แล้วออกมาตั้งจมีนเสมอไกรราชให้เป็นผู้รับตั้งหมายไป
 จงทุกหมู่ทุกกรม แล้วสมเด็จพระบรมอัยยกาธิราชเจ้ากรมถวาย
 บังคมดา เสด็จออกมาตั้งเรือพระที่นั่งกราบ ที่ฉนวนเหนือพระ
 ตำหนักแพ มีเรือต่งแห่ตามคู่ มีเรื่อนำหนึ่งเรือกลดองหนึ่ง เรือ
 ดำรวจข้าราชการตามเสด็จยี่สิบสามลำ เสด็จข้ามไปประทับ
 พระราชวังเดิม มิได้ไปประทับพระราชวังบวรฯ จึงชุมนุมหาสิทธิ
 โวหารเชิญพานพระสุพรรณบัฏข้ามไปถวายที่พระราชวัง ใน
 การมหาอุปราชากิเชกนี้ มีพระบรมราชโองการดำรัสให้ตั้งโรง
 ทำของเลี้ยงสองโรง ให้เลี้ยงโต๊ะข้าทูลละอองธุลีพระบาทผู้ใหญ่
 ผู้น้อยทั้งสามวัน และตั้งกองบ้องกันรักษารอบพระราชวังชั้น
 นอกชั้นใน ผลกัปปพฤษย์ของสิบแปดคำดัง เงินยี่สิบสี่ซึ่งเป็น
 พระราชบริจจาค เมื่อเฉลิมพระราชมนเทียรพระชนมพรรษา ๕๐
 พรรษา นับโดยอายุโหรา ๓๘ พรรษาบริบูรณ์ เมื่อพระชนม
 พรรษา ๕๑ พรรษา มีเกาะนพศกจุลศักราช ๓๓๖๘ พระเจ้าเจียด
 นามให้ทูตนำราชคำสนัเครื่องราชบรรณาการ มาถวายในพระบาท
 สมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก พระราชคำสนันั้นมีความว่า

พระราชประวัติรัชกาลที่ ๒

๕๑

สมเด็จพระเจ้าลูกเธอเจริณพระชนมพรรษาขึ้นแล้ว สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้อุปราชภิเษกไว้แล้ว อาณาประชาราษฎร์ได้ฟังพระบรมมัยอยู่เย็นเป็นสุข เจ้ากรุงเวียตนามยินคั่นก จังแต่่ง
 ทศกัณฐ์บรรณาการ มาถวายในสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระเจ้าลูกเธอกรมพระราชวังบวร ฯ เมื่อพระชนมพรรษา ๕๓
 พรรษา ปีมะเส็งเอกศกักราช ๓๓๗๓ ปีที่สิบแปดในปฐม
 รัชกาล ครั้นวันพฤหัสบดีเดือนเก้าแรมสิบสามค่ำ พระบาท
 สมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก สมเด็จพระปฐมบรมราชวงศ์
 เสด็จสวรรคต เมื่อพระองค์จะเสด็จสวรรคตได้ทรงมอบ
 สิริราชสมบัติให้ศรัทธาไว้ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้า
 ภาดิย พระบรมอัยกาธิราชเจ้า ฯ นั้นควรจะรับสิริราชสมบัติ
 ให้ศรัทธาสิบสองพระองค์ต่อไป เพราะเป็นพระบรมราช
 โอรสใหญ่ไพศาลานุยันต์ตามเสด็จพระราชดำเนินเนื่องนิจ แม้
 ถึงเมื่อเสด็จมาด้วยศรัทธาธิปัตย์ ก็โดยเสด็จมาแต่พระองค์
 เดียว บมิได้มีพระบรมราชวงศ์พระองค์อื่นจะเสมอเหมือน
 และได้ร่วมพระราชฤทัยของพระเดชพระคุณท่านบุรุษแผ่นดิน
 โดยความซื่อสัตย์อดมิภักดิ์เต็มพระกำลัง มีเมื่อจัดการในบวร
 ราชวัง ตั้งถวายวิดิษณามาแล้วเป็นนิตินุทาหรณ์ พระบาท

สมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก สมเด็จพระปฐมบรมราชวงศ์
จึงได้ทรงมอบสิทธิราชสมบัติให้จ้าวรยศ ตั้งถวายวิดิษณา
มาฉะน

ครั้นรุ่งขึ้นวันศุกร์เดือนเก้าแรมสิบห้าค่ำ เวลากลางวัน สมเด็จพระ
บรมอัยยกาธิราชเจ้า พร้อมด้วยพระบรมวงศานุวงศ์มี
สมเด็จพระอนุชาธิราช ซึ่งจะได้เฉลิมพระราชมณเฑียรเป็นต้น
และข้าทูลละอองธุลีพระบาทผู้ใหญ่ผู้น้อย สรงน้ำทรงเครื่อง
พระบรมศพ แล้วเชิญพระบรมศพลงพระดงเงิน กรมพระ
ตำรวจแท่นแต่พระมหามณเฑียร ออกประตูด้านมราชกิจ เชิญ
ขึ้นพระยานุมาศ ประกอบด้วยพระโกศชั้นนอกทองคำจำหลัก
ประดับพลอยเนาวรัตน์ ตั้งชะบวนแห่เชิญไปประดิษฐานไว้
ณพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท ประดับด้วยพระมหาเศวตฉัตร
และเครื่องสูงเครื่องราชูปโภค เสด็จพระเกียรติยศตามบุรพ
ราชประเพณี สมเด็จพระบรมอัยยกาธิราชเจ้าได้สำเร็จราชการ
แผ่นดิน เสด็จประทับณพระที่นั่งจักรพรรดิพิมาน เวลากลางวัน
เสด็จไปถวายบังคมพระบรมศพ พระราชทานไทยธรรมพระสงฆ์
ระดับปกรณ ครั้นเดือนสิบขึ้นสองค่ำ จึงยกบัลลังก์มาตั้ง
ที่ต้นแจ้งหน้าพระมหาปราสาท พระยาอนุชิตราชา (น้อย) เก็บ

ได้ อ่านดูได้ความว่าพระเจ้าหลานเธอ เจ้าฟ้ากรมขุนภานุ-
 ษิต กับนายหนูดำ จอมมารดาดี ซึ่งเป็นโอรสเจ้ากรุงธนบุรี
 ทั้งสาม คบคิดกับขุนนางหลายนายจะชิงราชสมบัติให้กูรย์ จึงนำ
 ความขึ้นกราบทูลแด่สมเด็จพระบรมอัยยกาธิราชเจ้า จึงโปรด
 ให้ไต่สวนได้ความจริงแล้ว รุ่งขึ้นวันจันทร์เดือนสิบขึ้นสามค่ำ
 จึงได้ไปเชิญกรมขุนภานุษิตเข้ามา โปรดให้พระเชษฐาธิ-
 ราชโอรส คือพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงชำระ ชัด
 ถึงขุนนางสืบนายมีเจ้าพระยาพลเทพ (บุญนาค) เป็นต้น กับข้าใน
 กรมทนายหญิงสามสิบคน ได้มาชำระเป็นฉัฉแล้ว จึงดำรัส
 ให้ถอดกรมขุนภานุษิตออกจากตำแหน่ง เรียกตามนามเดิม
 ว่าหม่อมหมื่น ครอบวันพุธเดือนสิบขึ้นห้าค่ำ ก็ได้คุมนักโทษ
 ทั้งสิ้นไปประหารชีวิตเสีย แต่หม่อมหมื่นนั้นให้สำเร็จโทษด้วย
 ท่อนจันทน์ และดำรัสว่า กากัดกษัตริย์มีความชอบโปรด
 พระราชทานวดยโสทนตั้งแต่นั้นมา จึงพระราชวงศ์เสนา
 บัดพระราชาคณะผู้ใหญ่ผู้น้อย พร้อมกันเชิญเสด็จเถลิงถวัลย
 ราชสมบัติปราบดาภิเษก เป็นเอกอัครมหाराชาธิราชอานานิกร
 ชาติ ช่างพิภพจบดงยามมณฑลสืบต้นศกวงศ์ จึงตั้งการพระ
 ราชพิธีบรมราชาภิเษก พระสงฆ์เจริญพระพุทธมนต์ตามฉัน

ครั้นวันอาทิตย์เดือนสิบชนเก้าค่ำ เวลาเช้า ได้พระมหามงค
 ฤกษ์ ก็เสด็จสู่พระมหามณฑปพระกระยาสนาน สรงสหัส
 ธาราบุญจุฑามหานทีมูรธาภิเษก แล้วเสด็จขึ้นพระที่นั่งอัฐทิศ
 ทรงรับน้ำกวดศีนาสังข์ โดยลำดับทั้งสี่ทิศ แล้วเสด็จประทับ
 พระที่นั่งภัทรบิฐ พระมหाराชครูฤทธิพราหมณาชาติ ก็ถวาย
 พระราชสุพรรณบัฏและเครื่องราชกกุธภัณฑ์ พระแสงอัมรินทร์
 แล้วถวายพระสรพชาดาหริศุติเวท ตามบุรพราชประเพณี
 จึงพระราชทานพฤกษ์วารั พระราชครูรับพระบรมราชโองการ
 เป็นฤกษ์แล้ว ทรงโปรยพิภพสุวรรณหิรัญ ทรงถวายไทยธรรม
 พระสงฆ์ เสด็จออกพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย ประทับพระที่นั่ง
 ศิวคณิศร พระบรมวงศานุวงศ์ ข้าราชการของขุดพระบาทเฝ้า
 พร้อม เสด็จขึ้นกราบทูลถวายสดำรงดินขพระที่นั่งคัน เมือง
 ออกไพร่พลฝ่ายพลเรือน พระมหาพิชัยราชรถเรือพระที่นั่งทอง
 เครื่องสรรพยุทธ์ เมืองออกไพร่พลฝ่ายทหาร พระราชนิเวศน์วัง
 สถานกรุงเทพมหานคร พัทธยากรขัญญาหารदानเกษตรตาม
 ตำแหน่งแล้ว รับพระบรมราชโองการฉลองพระเดชพระคุณ
 โดยตำแหน่ง จึงเสด็จขึ้นโดยพระราชกรณียฝ่ายใน แล้วเสด็จ
 ไปถวายบังคมพระบรมศพ แล้วเสด็จกลับพระมณฑิร เวลา

พระราชประวัติรัชกาลที่ ๒

๔๕

บ้ายเวียนเทียนพระมณฑิราลัย รุ่งขึ้นพระราชวงศ์ข้าทูล
ละของชุดพระบาทใหญ่ผู้น้อยก็ได้กลื่อนำพระพิพัฒน์สัตยา ถวาย
บุปผารูปเทียน เมื่อได้มาถึงถว้ด้วยราชสมบัตินั้น พระชนมพรรษา
๔๓ พรรษา นับโดยอายุโหรา ๔๓ พรรษา ๖ เดือนเศษ แล้วพระราช
ดำเนินด้วยพระนคร ครั้นด้วยศักราชขีบภัยแล้ว จึงโปรดให้
สมเด็จพระอนุชาธิราชพระบรมมหาราชวังน้อย ดำรงพระยศเป็นกรม
พระราชวังบวร ได้ตั้งการพระราชพิธีอุปราชภิเษก เสด็จพระราช
มนเทียร พระราชาคณะมหาดิบบรรพการถวายปฏิญาณถวาย ณ พระ
ที่นั่งพรหมพักตร์พุทธไสยาสน์ตามเวลา ตั้งพลับพลาที่ประทับ
ข้างวัดพระศรีรัตนศาสดารามด้านตะวันตก เสด็จพระราชดำเนิน
โดยพยุหยาตรา

ครั้นวันศุกร์เดือนสิบแรมหกค่ำ ได้ศุภวารมหามงคล
ฤกษ์เสด็จสู่ที่ตั้งพระมูรธาภิเษกแล้ว พระสงฆ์ฉัน พระราชทาน
ไทยธรรมแล้ว เสด็จมารับพระสุพรรณบัฏ ณ พระที่นั่งจักร-
พรรดิพิมาน ครั้นได้ยุดมฤกษ์ก็พระราชทานพระสุพรรณบัฏตาม
โบราณราชประเพณี แล้วพระบาทสมเด็จพระบรมมหาราชวัง
เจ้า จึงดำรัสโปรดนักโทษมหาดินแดน นอกจากพระมาฆาธิ์
ได้จำนวนถึง ๔๔๓ คน โปรดให้พ้นราชทัณฑ์ หนึ่งราษฎรซึ่ง

พ้องร้องแก่งกันค้างอยู่นิ่งศาลใด ๆ ทรงพระมหากรุณาโปรด
 ให้ชำระให้แล้วโดยเร็ว ห้ามมิให้เรียกกล่าวหาขรรมนิยม โทษ
 หดวงและเงินพินัยก็ยกพระราชทานให้ พระองค์ก็ออกไปด้วยพระ
 มหากรุณา ทรงทำนุบำรุงพระบรมวงศานุวงศ์เสด็จมาตย์ราช
 บริษัท ให้ร่มเย็นทั่วจังหวัดพระราชธิดา จึงพระราชทานรู้
 นันตรยศพระราชอาคันเป็นฤกษ์ก่อน แล้วทรงฉลองพระเดช
 พระคุณสมเด็จพระบรมราชชนนี ตั้งพิธีเฉลิมพระนามเพิ่มพระ
 เกียรติยศปรากฏว่า กรมสมเด็จพระอมรินทราบรมราชินี โดยพระ
 ราชกตเวทิตบรม แล้วพระราชทานตำแหน่งพระบรมวงศานุวงศ์
 เสด็จมาด้นมตรัมมุข ข้าทูลละอองธุลีพระบาทพระราชบริจาริกา
 ฝ่ายหน้าฝ่ายใน โดยสมควรแก่ความชอบ โปรดให้พระเจ้า
 น้อยยาเชอ พระองค์เจ้าทับทิม เป็นกรมหมื่นอินทรพิพิธ พระ
 องค์เจ้าทับเป็นกรมหมื่นจิตรภักดี พระองค์เจ้าคันธรสเป็นกรม
 หมื่นศรีสุเรนทร์ พระองค์เจ้าสุริยาเป็นกรมหมื่นรามอิศเรศ
 มาในรัชกาลที่สี่พระยศเป็นกรมพระรามอิศเรศ พระองค์เจ้า
 ฉัตรเป็นกรมหมื่นสุรินทรรักษ์ หม่อมไกรสรซึ่งดำรงยศเป็น
 พระเจ้าน้อยยาเชออยู่ เป็นกรมหมื่นรักษารณเรศ พระองค์เจ้า
 วาสุกรีซึ่งทรงพระผนวชอยู่ เป็นกรมหมื่นนุชิตชิโนรสศรีสุคต

พระราชประวัติรัชกาลที่ ๒

๔๓

ชติยวงศ์ มาในรัชกาลที่สี่ได้ดำรงพระยศปรากฏว่า กรม
สมเด็จพระปรมาธิบดีชิโนรส รวมเจ็ดพระองค์ โปรดให้พระ
เจ้าอุกยาเชอ พระเชษฐาโรธ เป็นกรมหมื่นเจษฎาบดินทร์
คือพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์เจ้ากัลยไม้
เป็นกรมหมื่นสุนทรธิปัตย์ พระองค์เจ้ามิ่งเป็นกรมหมื่นเดชอดิศร
มาในรัชกาลที่สี่มีพระยศเป็นกรมสมเด็จพระเดชาดิศร พระองค์
เจ้าวัดเป็นกรมหมื่นพิพิชโกศลเบนท์ มาในรัชกาลที่สี่มีพระ
ยศเป็นกรมพระพิพิชโกศลเบนท์ รวมสี่พระองค์ โปรดให้
พระองค์เจ้ายังพระบวรวงศ์เชอที่ตอง เป็นกรมหมื่นชิเบศร์
บวร พระองค์เจ้านิมโนกรมหมื่นนรินทรพิทักษ์ เป็นกรมหมื่น
นรินทรเทพ

ฝ่ายเสนาบดีมนตรีมุข โปรดให้เลื่อนเจ้าพระยาพระคลัง
(ทุน) เป็นเจ้าพระยาวิธานิเบศร์ที่สมุหนายก เจ้าพระยายมราช
(บุญมา) เป็นเจ้าพระยาอัครมหาเสนาที่สมุหพระกลาโหม พระยา
อนุชิตราชา (น้อย) เป็นเจ้าพระยายมราช พระยาไกรโกศล เป็น
เจ้าพระยาพระคลัง พระยาเพชรบุรี (เทศ) เป็นเจ้าพระยาธรรมา
ธิปัตย์ พระยาดันฑิมิตร (ตา) เป็นเจ้าพระยาพลเทพ ครั้นต่อมา
เจ้าพระยายมราช ได้เป็นเจ้าพระยาอภัยภูธร ที่สมุหนายก

พระยาศรีสุริยพาห (น้อย) เป็นเจ้าพระยากรมราช พระยาศรีสุริย-
วงศ์ เป็นเจ้าพระยาพระคลัง พระยาราชบุรี (แสง) เป็นเจ้าพระยา
วงศาสุรศักดิ์ ที่สมุหพระกลาโหม ต่อมาโปรดให้เจ้าพระยา
พระคลัง เป็นเจ้าพระยาอัครมหาเสนา พระยาสุริยวงศ์มนตรี
(ดิศ) เป็นที่โกศา พระยาราชภักดี (ทองอิน) เป็นเจ้าพระยาพลเทพ
โดยพระราชวัตรจรรยา ดังถวายวิสัยชานาฉะนี้

และการที่กรุงเทพมหานครฉุดแผ่นดินใหม่ก็ปรากฏไปใน
นานาประเทศ บัจฉินนิกรพுகามเซตต์ได้ดับแล้ว พระเจ้า
กรุงอังวะให้ฮะเต็งวุ่นเป็นแม่ทัพ เกณฑ์พลตั้งแต่เมืองย่างกุ้ง
ตลอดลงมาจนถึงเมืองทวาย หมายถึงมาตั้งกรุงเทพ ฯ อีก
สักคราวหนึ่ง พลนครวิชัยนั้นเป็นประมาณ ครนยกมาตั้ง
ณเมืองเมะตะมะ ด้วยกำลังพระบารมีพระบรมอัยยกาธิราชเจ้า
เป็นมหัศจรรย์ พுகามพลขึ้นชักกันเสียวันละพันบ้างสองพันบ้าง
น้อยร้อยหรือสองทุกวันไป ครนยกมาตั้งต่อเรือรบอยู่ณเมือง
ทวาย พดุนิกายเกิดโรคปัจจุบันทั้งกเลวขึ้นเป็นอันมาก จน
ได้ยกพลมาแต่สี่พัน ตั้งเมืองตะกั่วป่า เมืองตะกั่วทุ่ง เมือง
ภักดี เมืองถลาง ถึงซึ่งปราชัย เมืองชุมพรมิได้แพ้และชำนะ
เมืองนั้น ๆ ได้มีใบบอกเข้ามา พระบาทสมเด็จพระบรมอัยยกา

พระราชประวัติรัชกาลที่ ๒

๔๕

ธีราชเจ้าได้ทรงทราบแล้ว โปรดให้มีกองทัพออกไปตีทัพ ญุก
อยู่ตุ่กาตงศึกแต่เมืองเพชรบุรีทัพหนึ่ง ครึ่งหนึ่ง สมเด็จพระ
อนนชาธิราช กรมพระราชวังบวร ฯ ต้องดำเนินพยุหเส่นยากร
เสด็จออกไป และการยุทธนาการครึ่งหนึ่ง พுகามบัจจามิตรถึง
ซึ่งปราชัยไปบ้าง เก็บค้อนรวบรวมเด็กหนีไปบ้าง จับได้ประหาร
ชีวิตเสียบ้าง คู่มุเจ้ามาณกรุงบ้าง แล้วดำรัสให้พระยาจำเริญ
ยากรอยู่รณเมืองชุมพร ดำเนินพยุหเส่นยากรกลับโดยชล-
มารคอีก ประทับเมืองสมุทรปราการ บอกชนมกราบบังคมทูล
จึงดำรัสให้มีตราเชิญเสด็จกลับคืนพระนคร

ฝ่ายกันพูชประเทศ พระอุทัยราชาได้ทราบข่าวสวรรคต
และเถลิงถวัลยราชสมบัติใหม่ จึงให้หนักองค์ตั้งวง นักองค์แก้ว
พระยาภคไพโรจน์ พระยาจักรี เข้ามาเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาท
แทน ศักราช ๓๓๗๒ ปีมะเมียโทศก ปีที่สองในพุทธศักราช
ณเดือนห้า พระเจ้ากรุงเวียตนามแต่งทูตเข้ามาส่งสารรับ ๆ หนึ่ง
มาถวายบังคมพระบรมศพ สารรับหนึ่งนำราชคำฉันท์เครื่องมงคล
ราชบรรณาการมาถวาย ในการที่เถลิงถวัลยราชสมบัติใหม่
นานาประเทศชาน้อยใหญ่ ซึ่งเคยขึ้นกรุงเทพมหานคร ก็จัด
เครื่องบรรณาการมาถวายตามเคยทุกประเทศชานี้มิได้ขาด ใน

ป็นนทวงพระกรุณาโปรดให้พระสัมพันธวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรม
 หาดวงพิทักษ์มนตรี ซึ่งดำรงพระยศที่สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ
 อยู่ ดำรงราชการแผ่นดิน ให้เสด็จไปประทับพระราชวังเดิม
 พระสัมพันธวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมขุนอิศราณฤกษ์ ซึ่งดำรงพระ
 ยศบรรดาศักดิ์เป็นสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธออยู่ ดำรงราชการ
 กรมมหาดไทย กรมพระราชวังบวรฯ ในรัชกาลที่สามซึ่งดำรง
 พระยศปรากฏว่า พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นศักดิ์พลเดช
 ดำรงราชการกรมพระกลาโหม พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้า
 เจ้าอยู่หัว ซึ่งดำรงพระยศปรากฏว่า พระเจ้าลูกเธอ กรมหมื่น
 เจษฎาภินันท์ ดำรงราชการกรมท่า แล้วโปรดเสกนักษัตร
 ตั้งดวงเป็นพระมหาอุปโยราช นักษัตรอิมซึ่งมีได้มาเข้าเป็นพระ
 มหาอุปราช พระมหาอุปราชก็กราบบถถวายบังคมลาออกไป
 ครั้นปีที่สามในพุทธศักราชมะแมตรีศก ทรงพระราชดำริจะ
 ถอดองพระเดชพระคุณถวายพระเพลิง สมเด็จพระบรมชนกนาถ
 จึงดำรัสให้จัดการพระเมรุมาศณท้องสนามหลวง เสด็จขึ้นหนึ่ง
 ช่อเจ็ดวา พระเมรุสูงตลอดคยอดดองเส่น ภายในพระเมรุทอง
 สูงสิบวา พร้อมด้วยเครื่องประดับนานา พระเบญจาทิมทองคำ
 เถลิงพระเกียรติยศ และวิชัยนิยภันท์ในคฤหัสถ์บรรพชิต

พระราชประวัติรัชกาลที่ ๒

๕๑

เป็นอเนกประการ ครั้นจัดการเสร็จแล้วเชิญพระสงฆ์วิภิกขาค
 ออกเจริญพระพุทธมนตร์ การสัสมโภชสองเวลา เชิญพระบรมศพ
 ออกสัสมโภชเจ็ดวัน จำนวนพระสงฆ์รับพระราชทานไทยธรรม
 ถึงหมื่นเศษ ณวันอาทิตย์เดือนหกขึ้นสิบสามค่ำ พระบาทสมเด็จพระ
 บรมพิตรเจ้าก็ถวายพระเพลิง รุ่งขึ้นณวันจันทร์ แสงพระรูป
 พระบรมอัฐิลงพระโกศลงยาราชาวดี มั่นทกกรรมอีกสามวัน
 ณวันศุกร์เดือนหกแรมสามค่ำ เชิญพระบรมอัฐิไปประดิษฐาน
 ณพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท บำเพ็ญพระราชกุศลสัสมโภชอีก
 สี่วัน จึงเชิญไปประดิษฐานไว้บนหอพระอัฐิในพระราชฐาน
 ณเดือนสิบนั้นโปรดให้เจ้าพระยาสมรราช (น้อย) คุณทองทัพออก
 ไปกัมพูชประเทศ เหตุด้วยพระอุทัยราชาและพระอุปโยราชาเกิด
 แดกวิวาทกัน พระอุทัยราชากระด้างกระเดื่องต่อกรุงเทพ
 มหานคร มีพระราชดำรัสให้ออกไปสัสมักระด้าง ฝ่ายข้าง
 พระอุทัยราชาก็มีได้สัสมักระด้าง กัดบ่ข้อสู้แล้วประดาตหนีไป
 อาศัยอยู่เมืองไซ่ง่อน เจ้าพระยาสมรราชบอกขั้ราชการเข้ามา
 ณกรุง ก็พาพระมหาอุปโยราช พระมหาอุปราชนักร้องคั้วง
 เข้ามาเฝ้า ก็โปรดให้อยู่ที่บ้านพระนารายณ์รามาชิบัติ จึงโปรดให้
 แต่งพระราชคำสอนแกลงการกัมพูชประเทศเชิญออกไปยังพระเจ้า

เวียดนาม แล้วโปรดให้พระยามหาอำมาตย์เป็นราชทูตออกไป
 อนันต์มา จัดการตั้งพระอภัยมณีเป็นเจ้ากัมพูชาไว้ดังเก่าด้วย
 กาลังพระมหากษัตริย์ได้ทรงถือนิโทษ และจะให้ไปเป็นพระเกียรติยศ
 ปราบกษัตริย์ทั่วชมพูทวีปไปในนาพาประเทศ และเมื่อไปเสด็จมา
 ออกศึกราช ๓๓๗๕ ปี วันพฤหัสบดีขึ้นสิบสามค่ำ ทรงพระกรุณา
 โปรดให้แห่พระแก้วมรกต ซึ่งปรากฏพระนามณกาลบัดนี้ว่า
 พระพุทธบุษยรัตน์ จักรพรรดิพิมลมณีมัย ลงมาแต่วัดศาลาปูน
 พักวัดเขื่อนลาดบัวขาว ก็แห่พระแก้วมรกตของกัน เป็นแก้วอุดม
 ที่เรียกว่าบุษยนาชาหรือเพชรน้ำค้าง มีดวงสอดทรงฝีมือช่าง
 อันละเอียดงามนัก ประมาณหน้าตักกว้างเก้านิ้ว สูงสิบสอง
 นิ้วเศษ พิเคราะห์เห็นเป็นสิริมงคลสำหรับพระบารมี ศรีสวัสดิ์มงคล
 เนิลมกรู เมืองนครจำปาศักดิ์ตั้งมาถวาย ดำรัสให้ส่งโกษา
 เมืองนครจำปาศักดิ์ แห่แห่ลงมาเมืองสระบุรี มีการส่งโกษา
 ทุกเมืองทุกที่ประทับโดยระยะทาง แห่เชิญลงเรือพระที่นั่ง
 มาส่งโกษาที่กรุงเก่า แล้วจึงได้แห่ลงมาพักวัดเขื่อนฉนวน
 ขึ้นสิบสามค่ำ จัดระบวนแห่พระปฏิมากร โดยพยุหยาตราใหญ่
 ทอดคอยเสด็จณตำบลวัดเขื่อนฉนวน ครั้นได้เวลาจึงเสด็จพระ
 ราชดำเนินโดยระบวนตั้งพระราชทานพระกุญแจ กรมพระราชวัง

พระราชประวัติรัชกาลที่ ๒

๕๓

บรรดา ก็เสด็จโดยขบวนพร้อมตามตำแหน่งพระบรมวงศานุวงศ์
 เสด็จขึ้น ข้างหลังของ ขลุ่พระบาทก็โดยเสด็จตามบรรดาศักดิ์
 พร้อมด้วยเรือพระราชทาน และราษฎรแน่นหนึ้นสดมภ์ก็
 ครั้นเสด็จพระราชดำเนินถึงขบวนพระพุทธรูปแล้ว ก็ให้ประทับ
 เรือพระที่นั่ง^{๕๖๖} เสด็จขึ้นทรงถวายนมัสการบูชา ทอดพระเนตรแล้ว
 ประทับเรือพระที่นั่งออกเดินขบวน พระพุทธรูป^{๕๖๗} มากอง ขบวน
 เสด็จพระบรมมหาราชวัง ขนามาโดยฝั่งตะวันออก ขบวน
 เสด็จพระบรมราชวัง ขนามาโดยฝั่งตะวันตก ครั้นถึงหน้าพระ
 ตำหนักหน้าเรือพระที่นั่ง^{๕๖๘} ทรงพระพุทธรูปก็ประทับกับแพควบ
 ซึ่งทอดล่นมอไว้ เรือขบวนเรียงรายแควดล่น มีมหรสพสมโภช
 กลางน้ำสามวัน แล้วเชิญประดิษฐานพระอุโบสถวัดพระศรี-
 รัตนศาสดาราม มีงานสมโภชสี่วัน ครั้นผู้มาบูชาเบาบางแล้ว
 เชิญไปณโรงประชุมข้างข้างพระที่นั่งจักรพรรดิพิมาน เสด็จออก
 เนิ่ง ๆ มีพระบรมราชโองการให้ช่างแต่งพระพุทธรูปนิมิตกร ต่อ
 พระกรรมที่ตีให้บริบูรณ์ และทำฐานรองหุ้มด้วยทองคำ ทำ
 พระศกสุวรรณและพระรัศมีลงยาราชาวดี มีเพชรประดับบน
 พระจุฬาราชมัย สอดพระสุวรรณภรณ์ขึ้นยกลง มีพระเนตร
 ทองคำลงยาราชาวดี บัณฑิตรทองห้าขึ้นลงยาราชาวดี ประคัม

พลอย ห้อยใบโพธิ์แก้ว สันถัดลงยาราชาวดีประดับเพชร ครั้น
การดำเร่จ ไปรดให้เชิญไปประดิษฐานไว้ณหอเทพาติเทพพิมาน
บรรจุพระบรมธาตุในสุวรรณารณที่สามองค์ ทรงตั้งการบูชา
เข้าค้ำมิได้ขาด ในกาลเป็นลำดับไป มีพระราชดำรัสให้เชิญ
ไปตั้งในพระราชพิธีใหญ่ ๆ ทุกคราวพระราชพิธี และเมื่อเวลา
ดำรงพระกมลเปรมปรีดิ์ ก็ได้ทรงส่งโหรตั้งการบูชาเนื่อง ๆ

ก็และพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย พระบรม
อัยยกาธิราชเจ้านั้น ได้ทรงปกครองสยามเขตต์และประเทศ
ต่าง ๆ ที่อยู่ในพระบารมี ด้วยพระราชธรรมวิถีนุวรรคตาม
ทศพิธราชธรรมและจุลสังคหราชจริยาทธาทศพิชจักรพรรดิวัตร
ทรงทำนุบำรุงพระพุทธจักรอาณาจักร ตบท้ายคล้ายคลึงพระบาท
สมเด็จพระปฐมบรมมหาชนก ด้วยพระองค์สถิตในกตัญญูณกตเวทิตา
มาดาปิตุปัฏฐานธรรม คือการตั้งไว้ซึ่งวงศ์ตระกูล ยังสาธุกิจ
ของบุรพทิศมิให้ศูนย์เสื่อมไปได้ มีแต่จะเพิ่มพูนให้ยิ่งขึ้นไปโดย
สมควร สยามมณฑลทั้งประเทศราชทั้งปวง ก็เจริญด้วยอิฏ
ฐารมณราชี ชนนิกรมิได้ออยู่ในพระบารมีก็มาสู่เบื้องบงกษมาศ
เจริญพานิสมณ ผู้ครองหลายตำบลมาเจริญทางพระราชไมตรี
พระราชณาการาก็ส่งบุตร มีตระกูลดั่งประเสริฐห้ากษาร

พระเกียรติคุณวิบุลไพศาล แผ่ไปในนานาประเทศ บัณฑิตนักกร
เกรงพระเดชานุภาพ มีอาคมาย้ายพระนครได้ ชำคึกที่นับว่าภาย
ในก็มีได้สำเร็จดังความประสงค์ ก็และซึ่งว่าพระองค์ทรงทำนุบำรุง
พระพุทธรูปค่านานา พระองค์ได้ทรงปฏิบัติพระรัตนตรัย
สักการ ทรงปฏิบัติรักษามุขาพระมหานิคมณรัตนปฏิมากร และ
เจดีย์สถานต่าง ๆ อนุวรรตพระราชจริยาในปฐมรัชกาล
ได้ทรงปฏิบัติในพระพุทธรูปรัตนัน ตั้งถวายวิสัยชานามาแล้ว
ได้ทรงสร้างพระพุทธรูปฉลองพระองค์ทรงเครื่องต้น องค์หนึ่ง
ประดับด้วยรัตนเนกประการต่างดี มีมหกรรมการ สมโภช
ทรงบริจจาคทานเป็นอันมาก แล้วเชิญประดิษฐานไว้ณพระ
มหาสุรธาธิพินาน ทรงปฏิบัติรักษาพระคัมภีร์ปริยัติธรรม อัน
สมเด็จพระบรมชนกนาถได้ทรงชำระสระสระไว้แล้ว ได้ทรงสร้างเพิ่ม
เติมขึ้นบ้าง และทรงพระอนุสรณ์คำนึงว่าสมเด็จพระบรมชนกนาถ
ทรงชำระพระปริยัติธรรมสระสระสร้างขึ้นไว้ จะมีผู้เล่าบ่นจำทรง
เชื่อถือหรือไฉน จึงได้ทรงสอซ้อมให้พระสงฆ์สาธยายจงถูก
ต้องด้วยอักษรประเภท และจะไปรคให้พระปริตรนั้น ๆ แผ่
ไปแม้ในสตรีนิกร จึงโปรดให้ราชบริวาริกายฝ่ายในจำทรงสาธยาย
พระสูตรนั้น ๆ ได้ตลอดจนจตุภาณวารถูกต้องด้วยครุฑหูเป็นต้น

และได้ทรงตั้งแบบแผนสวดส่วนพระ คัมภีร์พระ ปริยัติภิกษุ สามเณร ได้ทรงอุปถัมภ์พระภิกษุสงฆ์ด้วยสมณศักดิ์สมณศักดิ์การยิ่งกว่าแต่ก่อนโดยสมควรแก่คุณานุรูป แม้แต่อาคันตุกภิกษุ สามเณรชาวลังกา ก็พระราชทานสมณเบญชานิตยภัตเป็นอันมาก และโปรดให้สามเณรอุปสมบทเป็นนาคหลวง และโปรดให้พระสงฆ์สำเภาออกไปสืบศาสนประวัติณลังกาทวีปด้วย พระสงฆ์ภิกษุลังกานาคหลวงนั้นได้รับพระราชทาน พระทักษัตตสาธุสังกการและไตรจีวรบริวาร และส่วนพระสงฆ์ผู้ปฏิบัติพระทักษัตตสาธุออกไปเป็นอันมาก ครั้นพระสงฆ์สำเภากลับมาถึงได้เข้าเฝ้าทูลเกล้าฯ พระพุทธศาสนประวัติและการต่าง ๆ ตาม เป็นไปถวายพระมหาโพธิ์สามหน่อแล้ว ก็พระราชทานสมณศักดิ์การสมณศักดิ์โดยคุณานุคุณ และทรงบัตเป้าอวรรณโทษนิคัณตสมณชนออกจากพระพุทธศาสนา และเครื่องประดับสมณยศบูชาถึงงานวิจิตรกว่าแต่ก่อน และให้พระพุทธรูปสำเภาพรไถลจากภยันตราย ได้ทรงตั้งวิสาขบูชาพิธีภักดีกษัตริย์สังการ และโปรดให้พระเชษฐาธิราชไรต์เป็นแม่กองสถาปนาวัดแจ้งริมพระราชวังเดิม เริ่มจับการสร้างพระอุโบสถและพระวิหารการเปรียญปรากฏเจดีย์กู่ฏีและบวกรุ่นขึ้นใหม่ทั้งสิ้น ทรงพระราช

อุทิศให้เจ้าพระราชดำเนินทุกวันอุโบสถ ปุณบำเหน็จแก่ผู้รับ
 ตามความชอบ ถ้าเสร็จแล้วพระราชทานแปลงนามว่า วัด
 อรุณราชวราราม แล้วโปรดให้มีกรมทรรพพระราชทานไทย
 ชนม์แก่พระภิกษุสงฆ์เป็นอันมาก และเมื่อโปรดให้กรมพระ
 ราชวงศ์บวร ฯ จัดการสร้างเมืองนครเขื่อนขันธ์ ได้สร้างพระ
 อารามรามัญอารามหนึ่ง พระราชทานนามว่า วัดทรงธรรม และ
 ได้ทรงสร้างวัดสุทัศน์เทพวรารามโดยพระราชดำริว่า พระพุทธรูป
 องค์ใหญ่ซึ่งประดิษฐานอยู่ที่เสาชิงช้านี้ สมเด็จพระบรมชนก-
 นาถมีพระราชดำริจะสร้างวัดใหญ่ขึ้นกลางพระนคร จะฉลอง
 พระเดชพระคุณเสียให้แล้ว ได้ทรงสร้างสำเร็จแล้วแต่พระวิหาร
 ใหญ่ และได้แต่งหล่อเติมส่วนของพระพุทธรูปนั้น อันปรากฏพระ
 นามฉบับนี้ว่า พระพุทธศรีศากยมุนี เชิญขึ้นประดิษฐานบนพระ
 พินาศ การอื่นก็ยังมิได้ทรงสร้าง และได้โปรดให้พระบาทสมเด็จพระ
 เจ้าจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว สมเด็จพระบรมราชาธิบดี เป็นแม่
 กองสร้างวัดชัยพฤกษมาลา และได้โปรดให้สร้างวัดโมลีโลก
 วัดหงส์ราม การหาแล้วสำเร็จดังพระประสงค์ไม่พอสันรัชกาล
 และได้ตั้งศาลาทอดทานในฤดูหัดบวรพริต มีพระธรรมเทศนา
 เป็นธรรมเนียม และได้โปรดให้พระบรมวงศานุวงศ์ราชบริพาร

ออกบรรพชาอุปสมบทในพระพุทธศาสนา ก็แต่ควรระยกเป็น
เหตุมหัศจรรย์อันยิ่ง ที่โปรดให้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า
เจ้าสยาม สมเด็จพระบรมราชาไชยสงครามพระผนวช พระองค์
ทรงปฏิบัติในศาสนาเป็นมหัศจรรย์ ทรงดำรงศาสนธรรมเจริญ
พระเกียรติยศ ตั้งพระเจ้าอโศกมหาราชให้พระมหินทเถระออก
อุปสมบทในพระศาสนา ได้โปรดให้ทรงบรรพชาเป็นสามเณร
ณ วันพฤหัสบดีเดือน ๘ ขึ้นสิบเอ็ดค่ำ ปีฉลูพศก ศักราช
๓๓๗๘ โปรดให้ทรงพระผนวชเป็นภิกษุ ณ วันพุธเดือนแปดขึ้น
สิบสองค่ำ ปีวอกกศก ศักราช ๓๓๘๐ ได้โปรดให้จัดการโดย
บุรพราชประเพณี สมเด็จพระบรมอัยยกาธิราชเจ้านั้น ได้ทรง
บำเพ็ญพระราชกุศลจริยาอื่น ๆ เป็นอเนกนัก ได้ทรงทำนุบำรุง
พระพุทธจักรตั้งถวายวัดสังฆนามาฉะ

ซึ่งว่าพระองค์ทรงทำนุบำรุงอาณาจักรนั้น พระองค์ได้
ทรงทำนุบำรุงชุบเลี้ยงพระบรมวงศานุวงศ์ ข้าราชการของชุด
พระบาทฝ่ายหน้าฝ่ายใน ผู้ที่มีความชอบในสมเด็จพระบรมชนก-
นาถและข้าราชการของชุดพระบาท ซึ่งมีความชอบในพระองค์
ภายหลัง ตลอดจนบุตรหลานให้ดำรงในสถานยศศักดิ์สมบัติ
โดยสมควรแก่คุณานุรูป และได้ทรงอนุเคราะห์ในประชาชน

ซึ่งพราหมณ์ด้วยพระราชบริพารต่าง ๆ ได้ทรงกำจัดราชดั่งกร
มิให้มีมาถึงพระนครได้ ให้ส่งเบญจบไปในสถานนั้น ๆ ด้วยพระ
ราชจริยาถ่อมถักต่าง ๆ และทรงอนุเคราะห์ประชุมชนในพระบารมี
ด้วยพระราชพินิจฉนิยอันถ่องแท้ตามกระแสพระราชกำหนดใน
ปฐมรัชกาล ได้ขยายพระราชนิเวศน์วังสถานออกไปถึงวัดพระ
เชตุพน ไว้ที่พอทำถนนใหญ่ในระหว่างได้ สว่างประดุจระกาดเห็น
ระกาดได้ พระราชทานนามว่า ประภุพัตถ์บวร ประตุสุนทรทศ
แล้วทรงพระราชดำริว่า พระราชอุทยานเป็นที่ประพาสสำราญ
พระราชหฤทัย เจริญพระเกียรติยศปรากฏไปในนานาประเทศ
ควรจะสร้างไว้ จึงโปรดให้พระเชษฐาธิราชไสรธ เป็นแม่กอง
สร้างพระราชอุทยานณสวนดอกไม้เดิม ฝ่ายบูรพทิศพระบรม
มหาราชวัง ให้ถองกตงดงามมหาพาร ตระการด้วยไม้ดอก
ไม้ผล ตระกาดด้วยทิวบทจุศุบาท มีสระถายสายชลสะอาดเย็น
ใส เคียงรายไปด้วยเกาะแก่งบ้อมภษา มีพระมนเทียรใหญ่
จุตุรมุของค์หนึ่ง พระที่นั่งอย่างฝรังพณสองชั้นองค์หนึ่ง นาชา
ที่ประทับทอดที่ถ้างหนึ่ง โปรดให้พระบรมวงศานุวงศ์ฝ่ายหน้า
ฝ่ายในและข้าราชการฝ่ายใน เป็นผู้แต่งแก่งแพแก่งแถว ในระหว่าง
การยังมีได้สำเร็จ ทรงพระกรุณาโปรดให้มีการดมโภชพระ

ที่หนึ่ง พระสงฆ์ผู้วัดพระพุทธรูปมณฑล^๕ครั้งหนึ่ง โปรดให้นิมิตต์พระ
 ราชาคณะ เข้าไปรับบิณฑบาตเรือตามเจ้าของแพ แล้วฉันไป
 ในเรือครั้งหนึ่ง โปรดให้เชิญพระบรมธาตุไปต้มโภชแก่งสูง
 พระสงฆ์รับพระราชทานฉัน ต้มโภชเวียนเทียนสามวันครั้งหนึ่ง
 ภายหลังมา โปรดให้ข้าราชการนิมิตต์^๕เลี้ยงทุก ๆ ปี ถึงฤดู
 ลอยพระประทับเสด็จลงพระกำหนดแพ ลอยพระประทับแล้ว
 เสด็จจากดับขันมา มีการแห่ผ้าป่าที่โน่นระ เวลาเช้าส่งผ้าป่าออก
 ไปถวายพระสงฆ์ ครั้นการเสร็จแล้ว ถึงวันตรุษก็แต่งแก่ง
 แต่งแพ ปีหนึ่งแต่งแก่งแต่งแพคราวหนึ่งบ้างสองคราวบ้าง แต่ง
 คราวหนึ่งก็ทรงพระประพาสไปหลายเวลา และโปรดให้ต่างกรม
 บางพระองค์ เสด็จ^๕นทางที่คุ้นเคยสันนิทเข้าไปเฝ้าในพระราชอุทยาน
 เนือง ๆ กาลใดชาวต่างประเทศและประเทศราชน้อยใหญ่เข้า
 มาเฝ้า ก็โปรดให้พาไปชมเขย เป็นที่สดรเจริญพระเกียรติยศ
 ปรากฏไปในนานาประเทศ มาในรัชกาลที่ดีจึงทรงยกพระที่นั่ง
 จตุรมุขขึ้นเป็นพระพุทธรูปมณฑล^๕ ทรงแสดงพระราชาธิปไตยเป็นพระพุท
 ธิบูชาปรากฏมาณบัดนี้

และสมเด็จพระบรมอัยยกาธิราชเจ้า^๕นั้น ได้ทรงปฏิสัง
 ขรณ์พระมหาสุรารัตน์พิมาน ให้วิจิตรด้วยเครื่องแต่งต่าง ๆ เครื่อง

บุษาด่วนด้วยพลอยเพชรไพฑูรย์ มุกดาบัสควहां ไมรา
 สุวรรณเนียรคนถิ พระราชจริยานักเลอไปด้วยพุทธบูชา และ
 ได้ทรงพระราชดำริที่จะรักษารัฐสีมาณฑล มิได้วางพระราช
 ฤทัยแก่ปัจจุณกณิกรที่จะมาทางทะเล จึงดำรัสให้สมเด็จพระ
 อนุชาธิราชมีพระราชบัญชาบัญชาอำนวยการ สร้างเมืองชนบทปาก
 ดัดคัดแขวงกรุงและแขวงเมืองสมุทรปราการพรมแดนกัน บัน
 ออกเป็นเขตต์เมืองหนึ่ง พระราชทานนามว่าเมืองนครเขื่อนขันธ์
 ยกครุฑวรมัญญพอกพระยาเจ้เมืองปทุมธานีลงไปไว้ โปรดให้
 ดมิงขอมมาบุตรพระยาเจ้เป้พระยานครเขื่อนขันธ์ สร้างเครื่อง
 บ้องกันนรราชไพร่พร้อมเสร็จ สร้างบ้อมชนบทฝั่งตะวันออก
 ตามบ้อม บ้อมบเจ้าดมิงพรายหนึ่ง บ้อมบคำจดังหนึ่ง บ้อม
 ราชกรหนึ่ง ทงบ้อมมวทยาคุมของเก่าเป็นด้อม สร้างชนบทฝั่ง
 ตะวันตกห้าบ้อม บ้อมแดงไฟฟ้าหนึ่ง บ้อมมหาสังหารหนึ่ง
 บ้อมศักรพิณาศหนึ่ง บ้อมจักรกรรตหนึ่ง บ้อมพระจันทร์พระ
 อาทศยหนึ่ง ชกกาแพงบกกาลงกน ข้างหลังเมืองกัมก้าแพง
 ล้อมรอบ ไตตงพิฆังอาถรรพณ์ลงหลักเมืองด้อมกันด้อมปดศก
 ทรงพระอนุวรณ์ราชวิกรมสมเด็จพระปิตุจฉาธิราช ด้วย
 พระปรีชาสามารถสร้างเมืองนครเขื่อนขันธ์ไว้ในกาลเป็น

ลำดับมา ทรงพระราชดำริว่าเมืองนครเขื่อนขันธ์ยังมีนครเก่า
จึงโปรดให้พระเจ้าอนุชาเธอ กรมหมื่นศักดิ์พลเดชฯ ซึ่งต่อมา
ได้เป็นกรมพระราชวังบวรฯ ในรัชกาลที่สาม บังคับการทำเมือง
นครเขื่อนขันธ์ขึ้นใหม่ ณ สถานที่เดิม สร้างบ่อนนอกบ่อนหนึ่งคือบ่อน
เพชรหึง และได้ขุดคลองดังที่ตั้งเมืองออกคลองตาตาวตะ
ได้โปรดให้พระเชษฐาธิราช บัญชาการ สร้างเมือง สมุทร-
ปราการให้มั่งคั่งพร้อม สร้างบ่อนขึ้นตั้งบ่อนชักกำแพงถึงกัน
บ่อนประโคนชัยหนึ่ง บ่อนนารายณ์ปราบศึกหนึ่ง บ่อนปราการ
หนึ่ง บ่อนกายสิทธิ์หนึ่ง มีตักดินนางขาว เครื่องราญรอนบ้าง
जनกันกรพร้อมเสร็จ สร้างบ่อนฝัสดมฺพรชนกเกาะกลางน้ำ
บ่อนหนึ่ง สร้างบ่อนนาคราชชนฟ้าคะวันตกบ่อนหนึ่ง ได้ฝังอา-
กรรพณหลักเมือง ณ บมเมย ๓๓๔๔ ปี แต่ได้ทรงพระราชดำริ
ว่า คลองบางแก้วถึงถูกแดดน้ำแห้งเรือเดินไม่ได้ เพราะน้ำเดิน
ทางแม่น้ำใหญ่เขี้ยวแรง จึงโปรดให้เจ้าพระยาอภัยภูธร เป็นผู้
บัญชาการขุดทำนบที่แม่น้ำใหญ่ ให้น้ำหักเข้าไปในคลอง
บางแก้ว น้ำจะได้พัดทรายไปให้คลองลึกกว่าแต่ก่อน ในการ
พระราชพิธีต่าง ๆ ซึ่งสมเด็จพระปฐมบรมราชวงศ์ทรงเป็นแบบ
อย่างไว้ ก็ได้โปรดให้มั่งคั่งมีทุกกาลนิยมนั้น ๆ ได้โปรดให้มั่ง

พระราชประวัติรัชกาลที่ ๒

๖๓

พระราชพิธีสำคัญ เป็นการเพิ่มพูนพระราชพิธีในปฐมรัชกาล
เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีพระชนมพรรษา
๘ พรรษา ทรงพระราชดำริว่า พระราชพิธีโสกันต์เจ้าฟ้า ใน
รัชกาลที่หนึ่งก็ได้ทรงเป็นแบบแผนไว้แล้ว แต่การพระราช
พิธีตั้งรงเฉลิมพระนามเจ้าฟ้ายังหาได้ทรงเป็นแบบอย่างไว้ไม่
ผู้ใหญ่ที่เคยเห็นครั้งกรุงเก่าก็ชราแล้ว จะเลื่อมศูนย์พระราช
ประเพณีไป จะใคร่ทรงเป็นพระเกียรติยศไว้ จึงทรงปรึกษา
ด้วยมุขมนตรีทั้งปวงก็เห็นพร้อมโดยกระแสน้ำพระราชดำริ จึง
ดำรัสให้สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษ์มนตรี เจ้าพระยาศรี-
ธรรมราช เป็นผู้บัญชาการผูกแพไม้ไผ่ที่หน้าพระตำหนักหน้า
มีพระอุทุมพรมณฑปที่มุมซ้ายอยู่กลางแพ ทรงตั้งรงมีเครื่อง
ล้อมตั้งอยู่ในพระมณฑป ตั้งพระแท่นตั้งรงมูรธาภิเศกและ
เครื่องราชพิธีทั้งปวง มีทหารถืออาวุธเป็นชั้น ๆ เรือบัลลังก์
ประทับหน้าพระตำหนักแพ พร้อมด้วยระบวนเรือต่าง ๆ ทอด
กุ่มล้อมวง ตั้งโรงพิธีพราหมณ์ตรงประตูออกโรงแสงไป บน
พระมหาปราสาทก็ตกแต่ง ครั้นแต่งเสร็จแล้วแต่เจ้าเจ็ดเหมือน
พระราชพิธีโสกันต์ ทรงตั้งพระสงฆ์สาธยายพระพุทธมนตร์
บนพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาทสามวัน ณวันจันทร์เดือนขึ้น

เจ็ดคำ เวลามาถึง ทรงสดับปกรณ์ที่สดและพระแท่นมูรธาภิเษก
 เวลามาถึงทรงรับพระสุพรรณบัฏ ณ พระที่นั่งจักรพรรดิพิมาน
 พระราชครูให้แว่นเวียนเทียนสามโกศ แล้วสามโกศอีกสองเวลา
 พระนามจารึกในพระสุพรรณบัฏว่า สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ
 เจ้าฟ้ามงกุฎสมมุติเทววงศ์ พงศ์อิศวรักษ์ศรีวิชัยดิยราชกุมาร

และเมื่อศักราช ๓๓๘๒ ปีมะโรงโทศก เกิดอหิวาตกาพาช
 ได้ทรงพระราชพิธีอาพาชพิณาศ อาชานาญยสูตร ยิงปืนใหญ่รอบ
 พระนคร แท้พระแก้วมรกตพระบรมธาตุ มีพระราชอาคันประ
 บริศโตทกไปรยทราย และในกาลครั้งนั้น ทรงพระมหากรุณา
 โปรดให้พระบรมวงศานุวงศ์ ข้าราชการของชุดพระบาท ฝ่ายหน้า
 ฝ่ายใน งดการเผ่า งดกิจการชดรร ให้บริจจาคทานสาวยายขรร
 บำเพ็ญกุศล ผู้ที่กตัญญูรักษาพระองค์ ก็พระราชทานบำเหน็จ
 รางวัล นักโทษในพันธนาการ นอกจากพุกามโพธิ์ ก็มีได้กัก
 ขัง มีพระราชดำรัสสั่งมิให้ทำปาณาติบาต พระองค์ก็ทรงคิด
 บรมิได้ขาด และโปรดให้ถ่ายชีวิตคันตรายสัตว์ต่างๆ และในพระ
 ราชพิธีที่สมเด็จพระปฐมบรมราชาวงศ์ ได้ทรงเป็นแบบอย่างไว้
 แล้ว แต่มิได้มีการนิยมเนื่องกันนั้น ได้โปรดให้มีพระราชพิธี
 แท้ผ้าใครพระกฐินผ้าใครบิรอบพระนคร เป็นการใหญ่ครั้งหนึ่ง

พระราชประวัติรัชกาลที่ ๒

๖๕

โปรดให้มีพระราชพิธีโสกันต์เขาไถ่สองครั้ง เมื่อปีชวด
 ศักราช ๓๓๗๘ ปี ได้มีพระราชพิธีโสกันต์พระบาทสมเด็จพระ
 จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว สมเด็จพระบรมราชาไชยสงคราม ได้จรดพระกร
 บิณฑูรไตร ณ วันศุกร์เดือนสี่ขึ้นสิบสามค่ำ เมื่อมีมะโรงศักราช
 ๓๓๘๒ ปี ได้มีพระราชพิธีโสกันต์ พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้า
 สมเด็จพระบรมราชาไชยสงคราม ได้จรดพระกรบิณฑูรไตร ณ วันเดือน
 สี่แรมสี่ค่ำ ได้สมโภชพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาททั้งสองครั้ง
 ในกาลนั้น ๆ พระองค์โปรดให้สร้างสิ่งซึ่งจะเป็นประโยชน์
 ในพระราชเขตต์นั้นที่ เครื่องบ้องกัญพระนครและเครื่องเฉลิม
 พระเกียรติยศราชูปโภคเป็นอันมาก พระองค์ทรงทะนุบำรุงพระ
 ราชอาณาจักร ดังถวายวิดิษนามาฉะนี้

ซึ่งว่าประชุมชนที่มีอยู่ในพระบารมี ก็มาสู่เบืองบงกช
 มาศนั้น เมื่อเดือนเก้าปีขึ้นสิบแปดศักราช ๓๓๗๗ ปี สิ้น
 งามเมืองเมะตะมะ และเมืองที่ใกล้เคียงสามสิบเขตตำบล
 พร้อมใจกันจับพระมาตุจฉาเมืองฆ่าเสีย แล้วอพยพครอบครัว
 เข้ามาสู่พระบารมีทางเมืองอุทัยธานี เมืองกาญจนบุรี เมืองตาก
 เมื่อได้ทรงทราบแล้ว โปรดให้สมเด็จพระอนุชาธิราช กรมพระ
 ราชวังบวรฯ คุมคนนำไม้ จากแต่ละเบียงอาหารขึ้นไป พระราช

ทานที่เมืองปทุมธานี ได้โปรดให้สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษ์
มนตรีไปด้วย พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว สมเด็จพระ
พระบรมราชาไชยสงคราม ไปรับกวรวามัญเมืองกาญจนบุรี ข้างเมือง
อุทัยธานี เมืองตากนั้น ก็โปรดให้มีผู้ไปรับ ครั้นกวรวามัญ
มาถึงพร้อมแล้ว โปรดให้ไปตั้งอยู่เมืองปทุมธานี เมืองนนทบุรี
เมืองนครเขื่อนขันธ์ จำนวนชายฉกรรจ์ถึงหมื่นเศษ ทั้งชาย
หญิงสามหมื่นเศษ โปรดพระราชทานยศฐานันดรศักดิ์สมบัติ ให้
ชุมนุมได้มั่นคงโดยสมควร เป็นมหัศจรรย์อันยิ่ง อนึ่งเมื่อปี
มะเส็งเอกศก อุปฮาดเมืองนครพนมพาสัมภักดิ์พระรศพรคพวกประ-
มาณสองพันเศษ แต่ชายฉกรรจ์ ๘๐๐ มาสู่พระราชสมภาร
โปรดให้อยู่แขวงเมืองสมุทรปราการ ให้ทำอินทพิสดา บุตร
ใหญ่ของอุปฮาด เป็นพระยาปลัดเมืองสมุทรปราการ เหมือน
พระราชชนดรงคดังนอกมาดั่งใน ประชุมวิเทศกชนไถ่ไถดมา
สู่พระบารมีหาเลี้ยงชีพโดยสวัสดิ์ ก็มีได้มีที่จะประมาณ

ซึ่งว่าผู้ครองหอขายประเทศสยามมาเจริญพระราชไมตรีนั้น
แต่ที่ควรระยอกขึ้นกล่าว เมื่อปีชวดศักราช ๒๓๘๐ ปี ผู้ครอง
เมืองเกา แต่งให้กาดตมั้นแวนสินไวช คุมเคื่องราชบรรณา-
การมาถวายตบตอพระราชไมตรี กรุงเทพมหานครกับกรุงโปร-

พระราชประวัติรัชกาลที่ ๒

๖๗

ตุลุดสืบไป บีมะโรงโทศก พระเจ้าแผ่นดินโปรตุกอลจึงให้
กาลดกเข้ามาขอทำสัญญาทางพระราชไมตรี จึงพระราชทานท
อยู่และบรรดาศักดิ์ โดยสมควรแก่ยศและเนอราต และเมื่อ
ปีมะเมียศักราช ๓๓๘๕ ปี เจ้าเมืองเบงกอลฝ่ายอังกฤษแต่งให้
การผัดนำเครื่องราชบรรณาการมาถวาย ขอทำสัญญาทางพระ
ราชไมตรี เจ้าพนักงานได้นำทูตเข้าเฝ้าแล้ว แต่หาได้ทำหนังสือ
สัญญาไม่ ด้วยการผัดทำให้ขึ้นเคืองพระราชหฤทัย จึงโปรด
ให้ตอบเครื่องราชบรรณาการ ด้วยการผัดกลับไป และสมเด็จพระ
พระบรมอัยยกาธิราชเจ้านั้น พระองค์ทรงได้พระพุทธรูปยวรัตน
เป็นมหรพัตถ์นมหัทศกรรย์ เมื่อพระองค์ทรงปฏิบัติดังถวาย
วิสัยชนามาแล้ว ก็มีแต่พระราชพิพจน์สั่งจัดตั้ง ต่อมาตามปีกรวิ
รามัญเมาระคะมะนจนจึงมาสู่ยุคลบทรช และทรงได้สารสั่งจัดตั้งให้
พระราชาชน และก็มีบันดาลให้ราชบัลลังก์มาติดซึ่งพิบัติ บมิได้
ตั้งจัดกับปรารถนา ตั้งจะได้ถวายวิสัยชนาเป็นลำดับไป และพระ
องค์ทรงได้พระเจดีย์แก้วมณีสูงแปดของคู่ดี บรรจุพระบรมสารี
ริกธาตุห้าพระองค์ ซึ่งพระสงฆ์ฝ่ายกเมืองสังฆนทสงฆมาถวาย
ประหนึ่งจะได้จัดตั้งอังกิดาการว่าพระองค์ทรงได้พระพุทธรูปยวรัตน
จึงจุพระเจดีย์แก้วมณีมาถวาย และพระคณาจารย์พิเศษให้

ปฐมทัศน์หนึ่ง กระสมพงศ์หนึ่ง เผือกเศวตภรณ์งาม เมื่อ
 มีออกศึกกราช ๓๓๗๕ ปี คชสารเศวตภรณ์เผือกเอก พระยา
 สวรรคโลก พระยานราธิราช ส่งเข้ามาสู่เบื้องยุคลบาท พระ
 ราชทานนาม^๕ ขนระวางว่าพระยาเศวตคณูสร อติศรประเสริฐศักดิ์
 เผือกเอกอัครไธรา มงคตพาหนนาถ บรมราชจักรพรรดิ วิเชียร
 รัตนนาเคนทร์ ชาติคเสนทรณทัณฑ์ หิรัญรัศมีศรีพระนคร
 ดุจทรลักษณ์เดิคำ^๕ เมื่อมี^๕ กุณศักดิ์กราช ๓๓๗๗ ปี พระยาเชียง
 ใหม่ นำคชไกรพลายกระมาถวาย ขนระวางว่า พระบรมหัตถ์
 วินทรราชพาหน^๕ พันชาอกระสมพงศ์^๕ สารถรงประเสริฐศักดิ์
 เณติมลักษณ์เดิคำ^๕ เมื่อมี^๕ ขวตศักดิ์กราช ๓๓๗๘ ปี เจ้านครเวียง-
 จันทน์ให้นำคชสารปฐมทัศน์^๕ มาถวาย ขนระวางว่า พระบรมนา-
 เคนทร์ คเสนทรชราชาว กำแหงหาญห้าว^๕ เข้ม ลักษณ์เนียม
 ปฐมทัศน์ เณติมขวัญพระนคร เกียรติขจรจบสงัด มิ่งมงคล
 เดิคำ^๕ ณ^๕ ปีชวตนั้นคชสารสำคัญ พลายเศวตภรณ์เผือกเอก
 เจ้านครเชียงใหม่ส่งมาถวาย ขนระวางว่า พระยาเศวตไธรา
 บวรพาหนนาถ อิศวรราชบรมจักร^๕ ตั้งตั้งศักดิ์อุโบสถ คช
 คเสนทรชาติ อากาศจาว^๕ เผือกม้องศรีบริสุทธิ เณติมอยุธยา
 ยิ่ง วิมตมิ่งมงคล จบสงัดเดิคำ^๕ เมื่อมี^๕ ณ^๕ ดุนพศก ศักราช

๓๓๗๘ ปี เจ้านครเมืองน่านนำชาวพลายแก้วตบถนมาถวาย
 ๕ ขนระวางว่า พระยาแก้วตบถน ๕ ประเสริฐศักดิ์สมบูรณ์
 เกิดตระกูลด้าวสืบหมู่ เมื่อผู้พาหนนาก อิศวรรราชขำรง บัณฑิต
 พงศ์จตุรพักตร ธรรมรักษ์รังสรรค์ ผ่องผิวพรรณผุดผาด ศรี
 ไกลดงเลิศดบ เติมพิภพอยุธยา รัตนเสมาผด ฝั่ง
 มงคลเลิศฟ้า โปรดให้มีการมหรหรร และพระราชทานรางวัล
 โดยสมควรแก่ลักษณะในคชาชาตินั้นๆ แต่เมื่อสมโภชพระยา
 แก้วตบถนนั้น เมื่อสมโภชโรงใน โปรดให้สมโภชพระเทพ
 ๕ ฤๅษี บวรศรีเสวตร เอกชาติดิถีกันต์ อนันตคุณ วิบุลเลิศ
 ฟ้า แดงนามใหม่ว่า พระเทพฤๅษี บวรศรีเสวต อมร
 เมศนิรมิต เมื่อผ่องพิภโธภน ฝั่งมงคลนาเคนทร์ คชคเชนทร์
 เติมขวัญ ชาติดิถีกันต์สูงศักดิ์ วิไลลักษณะเลิศฟ้า สมโภช
 พระอินทไธรา รัตนนาเคนทร์ คเชนทรบดินทร์ อินทรังสรรค์
 อนันตคุณ สมบูรณ์เลิศฟ้า แดงนามใหม่ว่า พระอินทไธรา
 คชาชาติดิถีกันต์ พิศผิวพรรณผุดผาด ดียอดดองตากแห้ง
 ๕ วิษณุแกดงรังรักษ์ มงคลลักษณะเลิศฟ้า แดงด้วยพระองค์มี
 พระคชาธารเผือกเอก สยามคชาธาร แก้วตบถนเผือกเอกหนึ่ง
 ผุดผาดหนึ่ง ซึ่งมาสู่พระบารมีในปฐมรัชกาลยังคงอยู่เป็นหัว

จึงได้ปรากฏพระนามเต็มเพิ่มท้ายว่าพระเจ้าช้างเผือก จึงได้ใช้
 ช้างเผือกมาแต่กาดนั้น และได้โปรดให้คชสารสำคัญเผือก
 เอกทั้งสี่ คือพระเทพกษัตริย์หนึ่ง พระยาเศวตกษัตริย์หนึ่ง พระยา
 เศวตโอราหนึ่ง พระยาเศวตคชลักษณ์หนึ่ง ยืนโรงเรียงกันเป็น
 ลำดับ ในระหว่างประคุดนามราชกิจ ประคุดพรหมโสภา มาณ
 ภายหลังได้มีพระนามปรากฏว่า พระบาทสมเด็จพระบรมราช
 พงศ์เชษฐมเหศวรสุนทร ไครเศวตคชาดิศรมหาสงครามินทร์
 สยามรัชฎีนาทวโรดม บรมจักรพรรดิราช พิธาดชาดาราชา
 ชีราช บรมนาถบพิตร พระพุทธเลิศหล้านภาลัย เพราะพระองค์
 ทรงได้เศวตคชไกรล้ามคชาธาร ดังถวายวิดิษขนามาฉะนี้

ซึ่งว่าปัจจุบันกษัตริย์เกรงพระบารมีนั้น พுகามคิดกรซึ่งเคย
 เป็นข้าศึกตั้งแต่แตกพ่ายพระบารมี คราวที่พลตางไปแล้ว ก็
 ครั้นคร้ามขามพระเดช จึงแต่งการเจรจาความเมืองเป็นหลาย
 ครั้ง ก็แต่การนั้นก็จะเป็นแต่กลอุบาย หมายถึงจะได้สงบทัพไว้
 กว่าจะได้กำลังเท่านั้น และก็ขึ้นเคืองกันกับประเทศอื่น ๆ ด้วย
 จึงขามพระบารมีมากชน เพราะฉะฉนั้น เมื่อได้ทราบความว่ากรุง
 สยามเกิดความไข้ จึงได้ตั้งยุ้งฉางที่เมืองทวาย และได้ให้คน
 มาดออดแถม ด้วยเดชพระบารมี ก็จับจาวะบุรุษนั้นได้ จึงได้

แต่งกองทัพไปรบ ครั้นนั้นพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว
ก็ต้องเสด็จออกไป ราชคฤหะเมื่อไม่สมควรความคิด จึงได้ไปชวน
เมืองไทยให้ร่วมใจด้วย เมืองไทยก็มีได้ชื่อตรงต่อพระบารมี
ก็มีผู้จับหนังสือฉบับได้ จึงโปรดให้ทอดลงใจพระยาไทย เมื่อได้
ทราบชัดว่าไม่มีความผิดก็จริงแล้ว จึงโปรดให้พระยาศรีธรรม
ราชออกไปปราบปรามเสีย แต่การนั้นมีข่าวมาว่าจะไปชวนผู้
ครองฝ่ายญวนให้เข้าด้วย ญวนจึงได้ไปพบพระมา พระมาได้รับ
ทูตญวนไปถึงเมืองหลวง แล้วแต่งทูตไปเมืองญวน เมื่อถึง
เมืองเกาะหมากก็เผอิญไฟไหม้กำนันเสีย จึงได้จ้างกำนันอังกฤษ
ไปส่งเมืองญวน ผู้รักษามืองสังคบุรีจึงคัดค้านาราชคฤหะ
และเรื่องความขัดข้องกันส่งมาถวาย แล้วอังกฤษก็ยกไปรบ
รามัญประเทศ ซึ่งพระมารักษายู่นนั้นได้ ผู้คิดประทุษร้ายก็ถึง
ซึ่งอันตรายนอกกำลังไป และเมื่อพระมาเจรจาความเมืองนั้น ก็
ทรงทราบด้วยพระปรีชาอันสูงส่งจึงมิได้หลงในกลอุบาย ท่าน
เสนาบดีทั้งหลายก็ได้โต้ตอบถึงใจพுகามบัลลารามิคร แต่สมเด็จพระ
บรมมพิตรพระองค์นั้นและท่านเสนาบดีดำรงในวิถีสรรพสุจริต
มิได้คิดไปเบียดเบียนพบบัณฑิตนัก เพราะฉะนั้น จึงมิได้ยกไป
ทำอันตรายเป็นคึกคะนองที่ได้ยุทธนาการแล้วนั้น ก็เห็นจะเป็นแต่

จะบ้องกันพระนครให้อาณาประชาราษฎรสมณพราหมณ์ได้ความ
 สุขเท่านั้น และเมื่ออังกฤษกับพม่ายุทธกันอยู่นั้น ฝ่ายญวน
 ได้มีหนังสือมาว่าทูตพม่าออกไปชวนให้ประทุษร้าย ผู้ครอง
 ฝ่ายญวนก็มีได้ตั้งใจด้วย แต่ในราชสำนักพม่าได้ยับยั้งอยู่
 ว่าทูตญวนไปชวนมาร่วมนัด พิจารณาเห็นว่าด้วยเดชพระบารมี
 พม่าก็มีอันตราย อังกฤษก็กลัวราชสำนักมาถวายเป็นภัย ฝ่ายญวนจึง
 มิได้ออกนอกหน้า ด้วยเกรงพระเดชานุภาพอยู่ กาลหนึ่งผู้ครอง
 กับพม่าจะมา และญวนก็มาพัวพันกัน จะทำการกำเริบ
 จึงแต่งกลอุบายหมายจะตีเมืองพระตะบอง ก็พ่ายแพ้แก่ฝีมือ
 พระยาเขมรไป ครึ่งหนึ่งก็ถูกควบคุมกันกำเริบชนทเมืองจัมปา
 คักก็พ่ายแพ้พระบารมี มีโอกาสที่จะต่อสู้กองทัพข้าหลวง
 ได้ ครึ่งหนึ่งพุกามปัจจุามิตรในมหาพันธนาการคิดการประทุษ
 จิตต์ ร่วมนัดด้วยพระยาทะวาย ก็มีอาจทำอันตรายแผ่นดินได้
 ข้าศึกภายนอกและภายในก็พ่ายแพ้แก่พระบารมี ดังถวายวิดิ
 ชนมาดังนี้

สมเด็จพระบรมอัยกาธิราชเจ้า ซึ่งเป็นที่มียศของพระ
 บรมวงศ์ค่านวงศ์ ข้าทูลละอองธุลีพระบาท อาณาประชาราษฎร
 สมณพราหมณ์ พระองค์นั้น เมื่อสมเด็จพระอนุชาธิราช กรม

พระราชประวัติรัชกาลที่ ๒

๗๓

พระราชวังบวร ฯ เสด็จสวรรคตแล้ว พระองค์ก็ได้โปรดให้ทำ
พระเมรุมาศ พระราชทานเพลิงฌาณกิจนามหลวง โดยบุรพราช
ประเพณี พระองค์มีพระบรมราโชรสพระองค์หนึ่ง ซึ่งปรากฏ
ว่าพระเชษฐาธิราชโอรส นับโดยลำดับพระวงศ์^๕เป็นที่สาม ได้
ได้ถึงถวัลยราชสมบัติสืบสนองพระองค์ นับลำดับรัชกาลเป็น
ที่สาม มีสมเด็จพระบรมราโชรส ด้วยสมเด็จพระบรมราชเทวี
ซึ่งเป็นพระอัครมเหสีปรากฏพระเกียรติยศว่าสมเด็จพระพันวษา
ตามพระองค์ นับโดยลำดับพระวงศ์^๕เป็นที่ ๓๗ ที่ ๔๓ ที่ ๕๐
พระองค์หนึ่งสืบพระชนม์แต่ยังทรงพระเยาว์ พระองค์หนึ่ง
ได้ถึงถวัลยราชสมบัติ บรมราชาภิเษก นับลำดับเป็นรัชกาล
ที่สี่ พระองค์หนึ่งได้ถึงถวัลยบรมราชาภิเษก เป็นพระบรม
ราชเจ้าในรัชกาลที่สี่ มีสมเด็จพระบรมราโชรสด้วยสมเด็จพระ
บรมราชเทวีอีกตามพระองค์ นับโดยลำดับพระวงศ์^๕เป็นที่
๖๐ ที่ ๖๕ ที่ ๗๐ พระบรมราชธิดาพระองค์หนึ่ง นับโดยลำดับ
พระวงศ์^๕เป็นที่ ๖๗ พระราโชรสอีก ๓๓ พระองค์ พระราชธิดา
อีก ๓๒ พระองค์ ก็ได้ทรงรับราชการสนองพระเดชพระคุณ ดำรง
พระยศเป็นพระองค์เจ้าต่างกรมบ้าง มิได้ตั้งกรมบ้าง เป็น ๗๓
พระองค์

ครั้นวันพุธเดือนแปดแรมสี่ค่ำ บัวออกจตุลศกักราช ๓๘๖
เป็นปีที่สิบหกในรัชกาล ทรงพระประชมพระอาการนั้นพระ
องค์ซึมเซอไป มีใครจะมีพระราชดำรัส ถึงวันพุธเดือนแปด
แรมสิบเอ็ดค่ำ พระองค์ก็เสด็จสวรรคต สถิตในอิสริยยศราช
สมบัติสิบหกพรรษา พระชนมายุพรรษกาล ๕๘ พรรษา นับโดย
อายุโหราได้ ๕๖ พรรษา ๘ เดือน ๑๘ วัน

สมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย สมเด็จพระบรมอัยกา
ธิราชเจ้านั้น ทรงอภิบาลปกครองรักษาด้านคดีวงศ์ ในเนื่อง
ประพันธสีมา จนถึงรัชกาลปัจจุบันที่ครบห้า บัดนี้ พระเดช
พระคุณเป็นอเนกประการ สมเด็จพระบรมพิตรพระราชสม
ภาร ได้ทรงบำเพ็ญพระราชกุศล ทรงพระราชอุทิศถวายใน
อธิกถิตตัมย์อันตรงกบถิ พระบรมมหาประมุขมณฑล
และกาลเสด็จสวรรคต และสมัยต้นปีตามจันทรคติและสุริยคติ
และต้นเหมนัดฤดูและสมัยอื่นๆ ทุกกาลกำหนดนามมิได้ขาด
ในอธิกถิตตัมย์บรรจบรอบรอบร้อยปี แต่วันชัพอพรหมณ์
ตั้งพระราชพิธีปราปดาภิเษก พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้า
จุฬาโลก สมเด็จพระปฐมบรมราชวงศ์นี้ สมเด็จพระบรมพิตร
พระราชสมภารเจ้า ได้ให้เชิญพระบรมอัฐิเป็นพระชนแทนแต่

พระที่นั่งดุสิตาภิรม มาประดิษฐานณพระบุษบก เห็นพระ
แท่นแว่นฟ้าทองคำ ณ วันพฤหัสบดีเดือนเจ็ดแรมสิบสี่ค่ำเวลา
เช้า พระราชทานบิณฑบาตขัณฑ์โภชนาหาร แก่พระสงฆ์พระ
ราชาคณะเป็นประธานห้าสิบเจ็ดรูป รับพระราชทานนั้นแล้ว
พระราชทานผ้าไตรจีวรห้าสิบเจ็ดไตรดัดับปกรณ์ พระสงฆ์พระ
ราชาคณะเป็นประธานห้าสิบเจ็ดรูปนั้น สวดธรรมสาธยาย เวลา
บ่ายถวายพระพุทธรูปนิมิตต์ โปรดให้ถวายพระธรรมเทศนา
อนุโมทนาพระราชกุศลของพระเดชพระคุณ ในพระบาทสมเด็จพระ
พระพุทธเลิศหล้านภาลัย สัมเด็จพระบรมอัยยกาธิราชเจ้า
กระจากแต่เครื่องไทยธรรมบูชาเทศน์วันนั้น เป็นส่วนเจ้าพระยา
ศรีวิพัชรรัตนราชโกศาธิบดี เป็นมหรรพภาคธรรมิกบรรณา
การ ทรงพระราชอุทิศถวายเป็นส่วนทักษิณานุประทานอนวัชช
กิจ โดยอนวัชชกริยาสาธุกตยาณสัมมาปฏิบัติ ด้วยประการ
ดังนี้ เป็นสุจริตกริยาทรงประพฤติด้วยพระราชอุทิศสาธุ พระ
ราชดำริ นันท วิริย จิตต วิมังสา ห่วงความสุขประโยชน์
วิบุตผล ซึ่งจะสำเร็จในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย
สัมเด็จพระบรมอัยยกาธิราชเจ้า ด้วยบัดตานุโมทนามัยบุญ
กริยาเป็นปัจจัยประกอบการกิจในปัจฉิมกาล ด้วยประการดังนี้

ก็แต่ละส่วนสภาพที่ประชุมชนประพฤติด้วย กาย วาจา จิตต์
ทั้งปวง รวบรวมโดยอาการวิภาคปริยายหนึ่ง ได้สองประเภท
คือ ขรรณหนึ่ง อรรณหนึ่ง ด้วยสรุปไว้ในคาถาว่า “น หิ ขม-
โม อมโม จ อุโก สัมวิปากิโน ขรรณหนึ่ง อรรณหนึ่ง สอง
ส่วน^๕” ซึ่งจะเป็นสภาพมีวิบากเสมอกัน หามิได้” ฉะนั้น

ก็แต่ละขรรณอรรณนั้น ให้บัณฑิตชาติทั้งต้นนิษฐานโดย
ลักษณะฉะนี้ ส่วนสภาพใดเป็นดังกิเลสก็ ผักฝ้ายให้จิตต์เศร้า
หมอง ส่วนนั้นเป็นอรรณ ส่วนใดเป็นโง่ท้านยะ ผักฝ้ายให้
จิตต์ผ่องแผ้ว ส่วนนั้นเป็นขรรณ อุปมาโท ความไม่ประมาณ
ไม่เมานักเป็นขรรณ ปมาโท ความประมาณความเมาเป็นอรรณ
โยนิโสมนติกาโร ความทำในจิตต์โดยแยบคายอุบายที่ชอบเป็น
ขรรณ โอโยนิโสมนติกาโร ความทำในจิตต์โดยไม่แยบคาย
ใช้อุบายที่ชอบเป็นอรรณ มตฺเตยฺยตา เปตฺเตยฺยตา ความ
เป็นผู้ปฏิบัติเกือกฏแก่มารดาบิดาเป็นขรรณ อมตฺเตยฺยตา อเปตฺ
เตยฺยตา ความเป็นผู้ประพฤติไม่เกือกฏแก่มารดาบิดาเป็น
อรรณ ส่ามณฺณตา พุรหฺมณฺณตา ความเป็นผู้ปฏิบัติเกือกฏ
แก่สมณพราหมณ์เป็นขรรณ อส่ามณฺณตา อพุรหฺมณฺณตา
ความประพฤติไม่เป็นประ โยชน^๕ เกือกฏแก่สมณพราหมณ์เป็น

อธรรม กุเลาธุระ ขาปายิตา ความเป็นบุพการี นอบค้ำนั้บแก่
ผู้เจริญผู้ใหญ่ในตระกูลเป็นธรรม น กุเลาธุระ ขาปายิตา ความ
เป็นผู้ไม่ค้ำนั้บ นอบแก่ผู้เจริญผู้ใหญ่ในตระกูลเป็นอธรรม
โทวจัสตดา ความเป็นผู้ที่ผู้อื่นต้องชอบ ปาปมิตตดา
ความเป็นผู้คบปาลาปนเป็นมิตรสหายเป็นอธรรม โสวจัสตดา
ความเป็นผู้ที่ทำผู้อื่นต้องง่ายในสิ่งชอบ กตยาณมิตตดา ความ
เป็นผู้คบกตยาณชนเป็นมิตรสหายเป็นธรรม สุกุชานตา ความ
เป็นผู้รักชอบ ชมมกามตา ความเป็นผู้ปรารถนาธรรมเป็น
ธรรม ทุกุชานตา ความเป็นผู้รัก ชมมเทสธิดา ความเป็นผู้รัก
ธรรม เป็นอธรรม โดระ โทสะ โมหะเป็นอธรรม อโดระ
อโทสะ อโมหะเป็นธรรม อคติธิดีคือ ฉันทะ โทสะ โมหะ ภัยะ
เป็นอธรรม อคมนั ความไม่ดำเนินตาม ฉันทะ โทสะ โมหะ
ภัยะ คำรงเรียบร้อยอยู่ได้ ไม่ดูอำนาจแห่งอคติธิดีได้เป็นธรรม
เวรหาคือ ปาณาติบาต อทินนาทาน กาเมสุมิฉฉาจาร มุสา-
วาท สุราเมรยมัชชปมาทัฏฐฐานเป็นอธรรม ตพพิริติ เจตนา
เครื่องงกเว้นจากเวรหานั้นเป็นธรรม

ให้บัณฑิตชาติพึงสนนฐานธรรม อธรรม เทอญ จน
ถึงอกุศลกรรมมก อธรรมจริยาอสมจริยาเป็นอธรรม ฝ่ายกุศล

กรรมบท ส่วนธรรมจริยาธรรมจริยาเป็นธรรม อคารโว ความ
ไม่เคารพในบุคคลและวัตถุซึ่งควรเคารพเป็นอธรรม คารโว
ความเคารพในบุคคลและวัตถุซึ่งควรเคารพเป็นธรรม

สมุมาปฏิบัติ เครื่องขัดเกลาบาปกรรมเสียให้เบาบาง
เป็นธรรม มิจฺฉาปฏิบัติ เครื่องเศร้าหมอง มหิจฺฉตา ปา-
มิจฺฉตา ความเป็นผู้มีสมาธิปรารถนาใหญ่ มีความปรารถนา
เป็นบาปตามกเป็นอธรรม โดยนัยนี้เป็นลักษณะ มีบุรพกาลา
ของโบราณบันทึกสอนผู้ประพฤติธรรมว่า มา ตํ อหฺมโม
อาจริโต อุตฺตมา กุมภกมฺมิกพิทา อธรรมสิ่งผิดซึ่งท่านได้ประ-
พฤติไว้มากแล้ว อย่าได้หุบต่อยท่านเสีย ตั้งศีลาหุบหม้อภาชนะ
ดินนั้นเลย แม้พุทธพจน์ภาษิตก็ได้ตรัสประทานไว้ว่า ชมฺมณ-
ญเร สัจฺจริตํ ให้ดำเนินพึงประพฤติธรรมให้เป็นสัจฺจริต ให้เป็น
กิจที่คนประพฤติดีประพฤติชอบเกิด น ตํ ทฺวสฺสจฺจริตญฺจเร อย่า
พึงประพฤติธรรมให้เป็นทฺวสฺสจฺจริตไป ชมฺมจาวํ สัจฺจํ เสดติ อตฺตมํ
โถเก ปรมฺหิ จ บุคคลผู้ประพฤติธรรมเป็นปกติเป็นอาคันธอยู่
ย่อมนอนเป็นสุขทั้งโลกนี้โลกหน้า คืออยู่เป็นสุขทุกอริยาบท
ทั้งปัจจุบันและสัมปรายภาพทั้งสองสถาน ธรรมส่วนสภาพที่ชอบ
บุคคลมาประพฤติด้วย ฉันทะด้วย อหํสาด้วย อันดีอันบริสุทธ์แล้ว

พระราชประวัติรัชกาลที่ ๒

๗๕

ก็นำความสู่มาแก่ผู้ประพฤตินั้น ชมโม สุจินโณ สุขมาว-
 ชาติ ขรรณันบุทกตประพฤติดีแล้ว ก็ย่อมนำความสู่มาแก่ผู้
 ประพฤตินั้น ๆ เหมือนอย่างชุกตงควัตรนั้น ๆ ก็ล้วนเป็นกรรมสัม-
 มาปฏิบัติขัดเกดาก็เกิดตามกรรมให้เบาบางจากสันดาน เมื่อ
 ภิภษุมาสมาทานถือเป็นสัมมาปฏิบัติ ทำตามพระพุทธโอวาท
 ก็เป็นสุจริตจริยาประพฤติให้เป็นสุจริต เมื่อภิภษุโตมาทวง
 โถกามิสถาภัสถการความสรวเสริญเป็นเหตุ แล้วต่อมาทานด้วย
 คิดว่าประชุมชนจักได้สรวเสริญเรา ประชุมชนจักเลื่อมใส นำ
 ถาภัสถการมาให้แก่เราดังนี้ ความประพฤติของภิภษุนั้น เป็น
 ทุจจริตจริยา ประพฤติให้เป็นทุจจริตไป เพราะฉันทะอหิยาสัย
 ไม่บริสุทธ ^๕ กล่าวชุกตงคสมาทานนั้นเป็นนิทคณนัย กรรมที่บุทกต
 มาประพฤติอย่างนี้ เป็นทุจจินโณ ประพฤติให้เป็นทุจจริต
 หานำความสู่มาแก่ผู้ปฏิบัติ^๕นั้นไม่ เพราะเหตุนี้ จึงนิยมไว้ว่า
 สุจินโณ บุทกตประพฤติดีแล้ว นำความสู่มา^๕นั้น ก็ให้เกิด
 ความสันนิษฐาน โดยคัมปปฏิบัติชุกตงคตาสถิเจินยว่า ขรรณัน
 บุทกตประพฤติไม่^๕แล้ว นำความทุกซ์มา^๕แก่ผู้ประพฤตินั้น ฉะนั้น
 ล้วนสภาพซึ่งเป็นกรรมนั้น ล้วนเป็นตัชกรรม กรรมที่
 กรรมลงบ กรรมของผู้ลงบ สักขมโม กรรมของผู้ลงบทั้งหลาย

ธรรมของสัตว์บุรุษทั้งหลาย อันส่วนสภาพชื่อ สัตว์มนุษย์ แล้ว
 ก็ย่อมดำรงคงที่โดยภูมิผล จะชราชำรุดตั้งอุปาทินนกะอนุปา-
 ทินนกะถึงชราหน้าไม่ เพราะเหตุนี้ สมเด็จพระสุคตเจ้าจึง
 ได้ตรัสไว้ โดยเอกราชกัษรณันท์ว่า ชีวันติ เหว ราชรรถา สุ-
 จิตฺวา ราชรรถทั้งหลายวิจิตรด้วยดีด้วยรถาถึงการแล้ว ย่อม
 ชำรุดไป ไม่วิจิตรเสมออยู่ได้เป็นนิตยกาล อโธ สรรพมฺหิ ชร
 อูเปติ แม้ถึงสัตว์ระหว่างกายเล็กก็ย่อมเข้าไปถึงความชรา หา
 ดำรงคงที่งามด้อยเสมอได้ไม่ ซึ่งยกราชรถขึ้นกล่าวนี้ แสดง
 ว่าอนุปาตินนกะถึงชราทั้งปวงไม่ถึงความชราได้ ซึ่งยกสัตว์ร่างกาย
 ขึ้นกล่าวนี้ แสดงว่าอุปาทินนกะถึงชราทั้งปวงไม่ถึงความ
 ชราได้ ด้วยบททั้งสองนั้น แสดงว่าสังขารธรรมที่ปัจจัย
 ประจุปัจจัยแต่ทั้งปวง ทั้งอุปาทินนกะอนุปาตินนกะ ล้วน
 ไม่ถึงความชราความชำรุดทรุดโทรมเสื่อมเสียไปนั้นได้ สัตตมฺห
 มฺโม น ชร อูเปติ ก็แต่ธรรมของสัตว์บุรุษทั้งหลาย ไม่
 เข้าไปถึงความชรา สมุโต หเว สัพฺปิ ปเวทยนฺติ ท่านผู้สงฆ
 คือสัตว์บุรุษทั้งหลาย ย่อมเรจากับสัตว์บุรุษให้สัตว์บุรุษทั้งหลาย
 รู้แจ้งชัดซึ่งอรรถเนอความนี้ สัตตมฺห ธรรมของผู้สงฆทั้งหลาย
 ไม่เข้าไปถึงความชรา ภาษิตนฺมอรรถเนอความ โดยปริยาย

อย่างสูงและคำว่า อริยมรรคอริยผลอันสังหารมถาญกิเลส ด้วยสัมมาเจตวนัย เป็นอกุปปชรรรมไม่กำเริบจลาจลคั่นคลาย โลกุตรรายมรรคาริยผล เป็นศัพทชุมม โดยอุปริมปริยาย ย่อมไม่เข้าไปถึงความชราขำรุดด้วยประการใดประการหนึ่ง เมื่อกล่าวโดยเหตุฐิมปริยายอย่างค่านัน สัจจัตถธรรมซึ่งรวมลงในบทว่า กุศลตา ชมมา ชรรรมเป็นกุศลๆ ฉะนี้ ซึ่งจะมีวิบากเป็นไปเพื่ออนรรตพินาศ ซึ่งไม่เป็นที่ปรารถนารักใคร่นั้น ใช้ฐานใช้โอกาส วิบากแห่งสัจจัตถธรรม มีแต่เป็นไปเพื่ออรรตสุขประโยชน์ ส่วนที่พึงใจที่สัดควรรักใคร่ปรารถนาคงมีอยู่ตามภูมิ จะแปรผันโดยวิบากนั้นหาไม่ สัมด้วยพุทธภาษิตในปทานภาวนาสุตตราว่า กุศลํ ภิกขเว ภาเวถ คุกรภิกษุทั้งหลาย ท่านทั้งหลายจงให้กุศลเกิดมีพร้อมมูลขึ้นในสันดานเกิด ความอาจหาญเพื่อจะให้กุศลเกิดมีขึ้น มียอแก้สตัวทั้งหลาย ถ้าหากความสามารถอาจหาญจะให้กุศลเกิดมีขึ้น จะไม่พึงมีไสร้ เราผู้พระศตาคตก็จะไม่พึงกล่าวเตือนท่านทั้งหลายว่า ให้บำเพ็ญกุศลขึ้น เหตุใดความสามารถอาจหาญ จะให้กุศลเกิดขึ้นย่อมมีอยู่ เพราะเหตุนี้ เราจึงกล่าวเตือนท่านทั้งหลายว่า จงให้กุศลเกิดขึ้น อนึ่ง กุศลที่บุคคลบำเพ็ญให้เกิดมีขึ้นแล้ว หากจะเป็น

ไปเพื่อความทุกข์ไซ้ เราผู้พระภคาคตก็จะไม่พึงกล่าวเตือน
 ท่านทั้งหลายว่าจงให้กุศลเกิดมขึ้น เหตุใดกุศลที่บุคคลบำเพ็ญ
 ขึ้น ย่อมเป็นไปเพื่อความสุขประโยชน์ เพราะเหตุนี้ เราผู้
 พระภคาคตจึงเตือนท่านทั้งหลายว่าจงให้กุศลเกิดมขึ้นเถิด ดังนี้
 ข้อซึ่งกุศล บุคคลบำเพ็ญก่อสร้างให้เกิดมขึ้น ย่อมเป็น
 ไปเพื่อประโยชน์ เกื้อกูลเพื่อความสุขนั้นแล ชื่อว่าไม่เข้าไปถึง
 ความชราไม่ชำรุดแปรผันเพราะภูมิธ มีแต่เป็นไปเพื่อประ-
 โยชน์เกื้อกูลเพื่อความสุข ด้วยประการฉะนี้ ก็แต่พระราชกุศล
 จักรบิณฑบาตไทยธรรมห้าสิบเจ็ดภาค ซึ่งสมเด็จพระบรมพิตร
 พระราชสมภารเจ้าทรงบริจจาคในพระสงฆ์พระราชาคณะเป็น
 ประทาน และใคร่จวรสมณบริกขารกับทั้งธรรมเทศนา ถิ่นที่
 บุชฌาณที่ทั้งปวงนี้ สมเด็จพระบรมพิตรพระราชสมภารเจ้า ทรง
 พระราชอุทิศกถปนาผด เป็นบัตติทานถวายแด่สมเด็จพระบรม
 อัยยกาธิราช พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ซึ่ง
 เสด็จสวรรคตแล้วนั้น แม้จะเสด็จสถิตในทิพยาลัยอมรพิมาน
 หรือในสถานคติอุบัติใด ๆ ก็ดี ขอจงได้ทรงทรวบด้วยทิพย
 จักษุ ทิพยโสศ หรือด้วยญาณพิถีทางใดทางหนึ่งแล้วจงได้
 ทรงรับบรมราชูทิศอนุโมทนา เพื่อเจริญกุศลบุญราศีและสุข

พระราชประวัติรัชกาลที่ ๒

๘๓

ลิวัดวดี ซึ่งจะได้สำเร็จผลโดยสมควรแก่คตินั้น ๆ จงทุกประการ เทอญ

พระราชกุศลบุญฤทธิ์ทักษิณานุประทานมัย ในอภิธักจิต
สมัยกาลพิเศษนี้ สมเด็จพระมโหฬารพระราชสมภารเจ้าทรงบำ
เพ็ญโดยก้ำกึ่งพระราชศรัทธา พร้อมด้วยฉันท วิริย จิตต วิ-
มังสา จตุราธิปัตถะพระวิจยารณญาณปัญญาบารมีพระสติ
สัมปชัญญะ พระอุปมาทธรรม อันแรงกล้าสมบูรณ์เป็นประ-
โยคสัมปทาอันอุดมนี้ จงสำเร็จเป็นธรรมมีการรักษาคุณโดยนัย
ระกตกันศัตรูหมู่ปัจจามิตร และสรรพอันตรายทั้งปวง ให้
นิราศบาราศ์ไกลอย่าได้มาพ้องพานพระบาทยศ ขอให้ส่วน
สรรพนิรมลลิวัดวดี พิชัยมงคลพระชนมสุข ศุภอรรถอิฐ
วิบุลผล จงประสิทธิ์สมบูรณ์ในสมเด็จพระมโหฬารพระราชสม
ภารเจ้า ดังพระบรมราชประสงค์ทุกประการ

พระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว

หนังสือเทศนาพระราชประวัติ ในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว และธรรมเนียม พระวรวงศ์เชื้อ พระองค์เจ้าพระอรุณนิภาคุณากร เมื่อยังทรงพระยศเป็นหม่อมเจ้าพระอรุณนิภาคุณากร วัตรราชบริพารพระอารามหลวง ถวายที่พระที่นั่งอนันตสมาคม ในการพระราชกุศลซึ่งทรงพระราชอุทิศถวายฉลองพระเดชพระคุณ ในสมเด็จพระบรมบิณฑูดาธิราช พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ในการซึ่งบรรจบรอบร้อยปีที่ทรงตั้งแต่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก เด็ดตั้งถวัลยราชสมบัติปราบดาภิเษก ดำรงกรุงเทพมหานคร อมรรัตนโกสินทร์มหินทราธิราชนี้มา ได้ถวายเทศน์เมื่อณวันศุกร์เดือนแปด บุรพชาศักราชหนึ่ง ปีมะเมีย จัตวาศก จุลศักราช ๑๒๔๕ มีสำเนาเทศนาต่อไปนี้

นมตถุ สุกตสฺส

มาตาบิณฑูจจุจโร

ปุตตทาทิโต สทา

อนโคชนสฺส อคฺทาย

เย จสฺส อนุชฺชวินโน

อุกนิพนธ์เบว อศุทาย
ฉาตน์ ปุพเพตานิ
สมณานิ พุราหมณานิ
ปิตตชยชนโน โหติ
โส กริตฺวาน กถยานํ
อิเชว นํ ปตฺถนฺติ

วทณฺณ โหติ สัตฺวา
ทิจฺเฐ ชมฺเม จ ชีวติ
เทวตานํ จ ปณฺทิตो
ชมฺเมน ชรมาวสํ
ปฺปชฺชโย โหติ ปตฺถสฺสโย
เปจฺจํ สคฺเค ปโมทตฺติ

บัดนี้ จะได้รับพระราชทานถวายวิสัชนาใน ญาคิธรรมจริยา
กถา ผลของพระเดชพระคุณพระคัมภีร์พระบัญญัติบาบมี อนุโมทนา
ในพระราชกุศลทักษิณานุปทานมัย ซึ่งสมเด็จพระบรมพิตรพระ-
ราชสมภารเจ้า ทรงบำเพ็ญเป็นญาคิธรรมจริยา ผลของพระเดช
พระคุณในสมเด็จพระบรมบพิตรราชินี ซึ่งทรงพระนามตามจารึก
ในพระสุพรรณบัฏว่า พระบาทสมเด็จพระบรมราชาธิราชรามา-
ธิบดินทร์ สรรพคุณมหาจักรพรรดิราชาธิบดินทร์ ขรณินทรา-
ธิราช รัตนากาศภาสกรวงศ์ องค์ปรมาธิเบศร์ ตริภุทรนคร
วรนาถนายก ดิถกรัตนราชาธิราชาวคัย สมุทัยดโรมนต์
สกลจักรวาตธิเบศร์ สุริเยนทราชาธิบดินทร์ หริหริทราชาธิบดินทร์
ศรีสุวิบูลคุณอัคนิฐ ฤทธิราเมศวรมหันท์ บรมธรรมิกราชา-
ธิราชเดโชชัย พรหมเทพาติเทพนฤบดินทร์ ภูมินทรปรมาธิเบศร์

โลกเชษฐวิสุทธิ รัตนมกุฏประเทศคตา มหาพุทธชาตบรม-
 บพิตร พระพุทธเจ้าอยู่หัวอันปรากฏพระนาม ณ ภายหลังว่า
 พระบาทสมเด็จพระบรมเชษฐาธิราช มหาเจษฎาธิบดินทร์ สยาม-
 มินทรอโรดม บรมธรรมิกมหาราชาธิราช บรมนาถบพิตร
 พระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว อันได้เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติ สืบชาติศย
 รัตนคติวงศ์ เนื่องมาในรัชกาลที่สาม ทรงทำนุบำรุงพระพุทธ-
 ศาสนาและพระบรมวงศานุวงศ์ ข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อยอาณา
 ประชาชน ให้มีความสุขทั่วหน้า ควรเป็นที่ยินดีสโมสรของ
 สรรพชนิกนิกนิจ จะระลึกถึงพระเดชพระคุณเป็นนิรันดร์
 พระองค์นั้น โดยญาติกรรมจริยาเป็นปัจจัยไปการกิจ นตอง
 พระเดชพระคุณในปัจฉิมกาล ตามบัณฑิตกรรมกถาณปฏิบัติ
 ด้วยประการฉะนี้

พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวพระองค์นั้น ได้เสด็จ
 มายังโลกนี้ ได้มีพระบรมมหาประสูติมงคลกาด มุตรราชนิเวศน
 สถานแห่งสมเด็จพระบรมอัยกาธิราช อันสมเด็จพระบรมชนก
 นาถเสด็จประทับในเวลานั้น ณวันจันทร์เดือนสี่แรมสิบค่ำ ปี
 มะแมนพศก จุลศักราช ๑๑๔๘ ปี เป็นรัชกาลแห่งพระบาท-
 สมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก สมเด็จพระบรมอัยกาธิราชเจ้า

เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติตั้งไปแล้วห้าพรรษา ในขณะที่เมื่อ
 สมเด็จพระบรมชนกนาถ ยังเสด็จสถิตในอิสสระียศ เป็นสมเด็จพระ
 พระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงอิศรสุนทร ครั้นพระชนมายุ
 ครบกำหนดโสกันต์ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก
 ก็โปรดให้โสกันต์ในพระบรมมหาราชวัง ซึ่งในครั้งนั้นยังมีได้มี
 ชนม์เนียมพิชิตรุษ ซึ่งเจ้านายโสกันต์ทั่วไปเป็นการพิเศษ โดย
 ทรงพระมหากรุณา ครั้นถึงกำหนดทรงบรรพชาและทรงอุปสม-
 บถ ก็ได้ทรงผนวชในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม และพระ
 พักตร์สมเด็จพระบรมอัยกาธิราชทั้งสองคราว ดุจดักกราช
 ๓๓๖๘ จึงพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ทรงพระ
 กรุณาโปรดให้สมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ซึ่งเป็นสมเด็จพระ
 พระบรมราชโอรสอันประเสริฐ ทรงรับอุปราชาภิเษกกับพระราช
 บัณฑิตแล้ว พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งเป็นพระ
 ราชโอรส ก็ได้ดำรงพระยศเป็นพระเจ้าหลานเธอ พระองค์เจ้า
 ในพระราชวังบวร ได้รับราชการต่าง ๆ ในสมเด็จพระบรมชนก
 นาถ เป็นที่ไว้วางพระหฤทัย ครั้นเมื่อสมเด็จพระปฐมบรมมหา-
 ราชาชิราช พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกเสด็จสวรรคต
 แล้ว พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ได้เถลิงถวัลย-

ราชสมบัติบรมราชาภิเษก ดับบรมฉันทวงศ์ ยังมีทนต์ที่จะได้
 ตงพชการบรมราชาภิเษก มีผู้แต่งเรื่องราวกล่าวโทษเจ้าฟ้าอภิ
 ชิเบศ ซึ่งเป็นกรมขุนกษัตราธิราชเจ้ากรุงธนบุรีว่าคิดประ
 ทุษร้ายต่อพระองค์ ไว้ในท้องทำให้เป็นของกาความมาทงทหน้า
 พระมหาปราสาท พระยาอนุชิตราชา(น้อย)เก็บได้ รู้เหตุก็รีบเอา
 หนังสือเข้ามาถวาย ครั้นเมื่อทรงทราบเหตุก็ตรัสต่อพระราชสมบัติ
 เกิดขึ้นฉะฉานแล้ว สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงพระพิจารณาบัญชา
 เสร็จด้วยบุญญาภินิหารอันอุดม ซึ่งพระบรมวงศานุวงศ์ผู้ใหญ่
 ทรงพระเจ้าน้องยาเธอก็มีอยู่หลายพระองค์ หาได้โปรดให้ชำระ
 ความนี้ไม่ ทรงพระกรุณาโปรดให้พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้า
 เจ้าอยู่หัว ซึ่งเป็นพระราชโอรสร่วมพระราชฤทัย ได้ทรงชำระ
 กับด้วยพระยาอนุชิตราชา ได้เป็นฉัฎย์ ชัดถึงขุนนางผู้น้อย
 ผู้ใหญ่ร่วมคิดด้วยกันสี่สิบคน จึงมีพระราชบัญชาให้ถอดเสีย
 จากตำแหน่งยศ ให้เรียกตามชื่อเดิมว่าหม่อมหมื่น แล้วดำรัส
 ให้เอาไม้จำเริญโทษเสียด้วยท่อนจันทน์ ก็แต่ขุนนางที่ร่วมคิด
 และพรรคพวกสี่สิบคนนั้น ให้จำเริญโทษเสียตามธรรมเนียม
 แล้วพระราชทานรางวัลและทรัพย์สินสมบัติ ข้าราชการของ หม่อมหมื่น
 เป็นบำเหน็จแก่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทั้งสิ้น ครั้น

พระบรมราชาภิเษกแล้ว โปรดให้เลื่อนอิสริยยศขึ้นเป็น พระ
เจ้าตากเชอ กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ ได้ทรงบังคับบัญชาราชการ
ในกรมท่าดีที่ขาด และโปรดให้ทรงแต่งสำเภาทอง ซึ่งจะ
ออกไปค้าขายณเมืองจีน และพระองค์ทรงแต่งสำเภาของพระ
องค์เองออกค้าขายณเมืองจีนด้วยเนือง ๆ พระองค์ทรงพระราช
ศรัทธาในพระพุทธศาสนายิ่งนัก ทรงบำเพ็ญพระราชกุศล ทรง
ปฏิบัติ^๕เลี้ยงพระสงฆ์และมีเทศนาที่วังทุกวันมิได้ขาด และพระ
ราชทานเงินเดือนให้อาจารย์บอกพระคัมภีร์แก่ภิกษุ สามเณรเป็น
อันมาก และทรงตั้ง^๕โรงทานไว้ที่วัง สำหรับเลี้ยงยากจนวิพพกทั่ว
หน้า ถึงวันพระก็ทรงปล่อยสัตว์ และแจกเงินคนที่สูงอายุและ
คนยาก เสมอเป็นนิจมิได้ขาด และข้าราชการซึ่งเข้ามาเฝ้าทูล
ละอองธุลีพระบาทในพระบรมมหาราชวัง ก็ได้ไปรับพระราชทาน
ที่วังนั้นโดยมาก จนความทราบถึงพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศ
หล้านภาลัย สมเด็จพระบรมชนกนาถ พระองค์ก็ทรงยินดี
อนุโมทนา โปรดให้ตั้ง^๕โรงทานหลวงขึ้นบ้าง เป็นต้นมาแต่ครั้ง
นั้น ครั้นสมเด็จพระอนุชาธิราช กรมพระราชวังบวรสถานมงคล
เสด็จสวรรคตแล้ว พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย
ทรงเปลี่ยนพระราชฤทัย ก็โปรดให้พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้า

เจ้าอยู่หัว ได้ทรงบังคับราชการในกรมพระตำรวจ รับเรื่องราว
ร้องทุกข์แห่งราษฎรทั้งปวง พระองค์ก็ได้ทรงบังคับให้เจ้ากรม
ปลัดกรมพระตำรวจชำระไต่สวนตามพระราชกำหนดกฎหมาย
ให้แล้วไปได้โดยเร็ว ก็เป็นที่นิยมยินดีของชนทั้งหลายนับอัน
มาก ครั้นเมื่อมีมะโรง โทศกจตุศักราช ๑๑๘๒ พระมาซำคึกยก
กองทัพมาตั้งอยู่ ณ เมืองกาญจนบุรี พระบาทสมเด็จพระ
พุทธเลิศหล้านภาลัย ทรงทราบแล้ว จึงทรงปรึกษาด้วย
พระบรมวงศานุวงศ์และท่านเสนาบดีทั้งปวง กราบบังคับทูต
พระกรุณาขอพระบรมวงศานุวงศ์พระองค์ใดพระองค์หนึ่ง ออก
ไปป้องกันอริราชศัตรูซึ่งจะมาย่ำยีพระนคร พระบาทสมเด็จพระ
พุทธเลิศหล้านภาลัย ทรงพระราชดำริว่า พระบาทสมเด็จพระ
พระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งเป็นพระราชโอรสพระองค์ใหญ่ประ
กอบไปด้วยพระปรีชาสามารถอาจหาญในราชกิจทั้งปวง และ
ทรงทราบกระบวนพิชัยสงครามชัดเจน และเป็นที่ไว้วางพระราช
หฤทัย สมควรที่จะรับรองป้องกันราชศัตรูได้ จึงมีพระบรม
ราชโองการโปรดเกล้า ฯ ดำรัสให้พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้า
เจ้าอยู่หัว ซึ่งทรงพระนามว่า พระเจ้าลูกเธอ กรมหมื่นเจษฎ
าบดินทร์ เสด็จกรีธาคุมทัพพลนครเจ้ามณฑ์ ออกไปตั้ง

ชีวิตที่พออยู่ณตำบลปากแพรก พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้า
อยู่หัว ก็กราบถวายบังคมลาหยพระพร้อมด้วยพระบรมวงศา-
นวงศ์และข้าราชการ ซึ่งต้องเกณฑ์โดยเสด็จในการพระราช
สงครามทางปวง ก็ได้ยกกันไปตั้งชั้ตอยู่ณตำบลปากแพรกเมือง
กาญจนบุรี กาดนานถึงปีเศษ ก็หาเห็นพระมามีมาทำการยุทธนา-
การต่อรบไม่ และทรงเป็นแม่กองทำการบ้อมที่เมืองสมุทร
ปราการ คือบ้อมประโคนชัยหนึ่ง บ้อมนารายณ์ปราบศึกหนึ่ง
บ้อมปราการหนึ่ง บ้อมกายสิทธิ์หนึ่ง และเป็นเกาะชนกลางน้ำ
ชื่อบ้อมผีเสื้อสมุทรหนึ่ง และบ้อมนาคราชหนึ่ง รวมหกบ้อม
ณคร่งนั้น แล้วเสด็จเข้าเฝ้ากราบบังคมทูลขอราชการสงคราม
เสร็จดังทุกประการ

จุลศักราช ๑๑๗๘ ปีฉลูพศก พระบาทสมเด็จพระนั่ง-
เกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงคิดทำกระเจดใหญ่เจ็ดชั้น ประดับด้วย
เครื่องอุปโภคบริโภคเป็นอันมากวิจิตรงดงาม เดือนสิบสองขึ้น
แปดค่ำ เสด็จเสด็จพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว แต่
เมื่อยังทรงผนวชเป็นสามเณรอยู่นั้น มาถวายพระธรรมเทศนา
กัณฑ์มัทรี คร่งนั้นเป็นการเอิกเกริกเป็นการอัสการย์ ข้าราชการ
การราษฎรพากันมาดูอนุโมทนาในพระราชกุศลนั้นเป็นอันมาก

ด้วยยังไม่มีการทำขึ้นเป็นแบบอย่าง จนพระบาทสมเด็จพระพุทธ
 เดโชหันภานุทรงทราบ ครั้นด้วยองค์ธรรมเจริญเป็นอนุ
 ภาคร และได้เป็นแม่กองทรงจัดการทำในพระบรมมหาราช
 วังตามตวันออก โปรดให้ทำเป็นส่วนใหญ่ขึ้นเรียกว่าสวนขวา
 ทำไว้เป็นที่เสด็จประพาสสำราญพระราชหฤทัยของพระเจ้าอยู่หัว
 ในรัชกาลที่สอง พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่ง
 เป็นพระบรมราชโอรสทรงวิบูลย์ปรีชา ได้ทรงอุทิศหาในพระ
 ราชกิจทั้งปวงโดยเรียบร้อยเป็นที่ไว้วางพระราชหฤทัยแต่เดิมมา
 ไม่มีเหตุการณ์ชุกชุมสิ่งไร โปรดให้ข้าแผ่นดินได้อยู่เย็นเป็นสุข
 ปราศจากภัยอันตรายทั้งปวง ตลอดรัชกาลนั้นมา ครั้นถึงรัช
 ๓๓๘๖ ปีวอกฉศก พระบาทสมเด็จพระพุทธเดโชหันภานุ ทรง
 พระประชวรเป็นไข้ฉิมกาลใกล้จะเสด็จสวรรคตนั้น ทรงพระประ
 ชวรอยู่ตามเวลาที่เสด็จสวรรคต หาทันได้ทรงพระดำเนินพระราช
 โองการโปรดพระราชทานมอบให้ศักรยาธิบดีแต่พระราชวงศ์
 นวงศ์พระองค์ใดไม่ เสนาบดีปรีชาพร้อมใจกันเห็นว่าพระบาท
 สมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นพระราชโอรสทรงพระเจริญยิ่ง
 กว่าพระราชโอรสทั้งปวง ได้ว่าราชการต่างพระเนตรพระกรรณ
 ทั่วไปทั้งพระนครโดยเรียบร้อย เป็นที่ไว้วางพระราชหฤทัยของสมเด็จพระ

แต่จพระบรมชนกนาถมาช้านาน ทั้งข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อยก็มี
 ความเลื่อมใสรักดียำเกรงเป็นอันมาก และทรงพระสติปัญญาเมตตา
 กรุณาต่อพระราชนัดดาองค์ และเสนาพฤชามาตย์ราชปโรหิตา
 จารย์สมณพราหมณ์อาณาประชาราษฎร์ทั่วปวง ฉะนั้นจึงเชิญ
 เสด็จขึ้นผ่านพิภพบรมราชาภิเษกด้วยราชสมบัติ ถวายราชมน
 ทลสดุดีสมาอาณาจักร สืบชาติยศอันศักดิ์วงศ์ ดำรงแผ่นดินกรุง
 เทพมหานคร อมรวรคณโกสินทร์ มหินทรายุธยา มหาดิลกภพ
 นพรัตนราชธานีบูรีรมย์ อุดมพระราชนิเวศน์มหาสถาน พร้อม
 ด้วยพลช้างพลีพร้าหมื่น ตามพระราชนิยม จนถึงตงชะบวน
 แท้เดี่ยบบพระนคร แล้วทรงพระกรุณาโปรดให้พระเจ้าอา คือ
 พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นศักดิ์พิศมัยเสวย ดำรงที่พระมหา
 อุปราช กรมพระราชวังบวรสถานมงคล โปรดให้รับพระราช
 บัณฑิตโดยโบราณจารีตราชัตติยราชประเพณี พระมหากษัตริยาธิ
 ราชเจ้าแต่ก่อนมา แล้วมีพระบรมราชโองการดำรัสสั่งให้ปลดอัย
 นักโทษ แล้วโปรดให้ชำระความฎีกาของราษฎรที่ยังค้างอยู่นั้น
 ให้เสร็จสิ้นเชิง แล้วทรงจัดการค้าสนับถามภักดิ์ ตั้งตำแหน่ง
 พระราชาคณะพอบเป็นฤกษ์ก่อนเสร็จแล้ว โปรดเกล้าฯ ดำรัส
 สั่งพระศรีไกรทาศ เจ้าพนักงานคลังมหาสมบัติให้ตั้งมือทำเงิน

พดด้วงคีตรา ปราบฏเป็นรูปพระมหาปราสาท ทั้งเงินบาท
เงินดั่ง เงินเฟื้อง สำหรับประจำแผ่นดินใหม่

แล้วทรงถวายพระนามสมเด็จพระพนมพิทลวงว่า กรมสมเด็จพระศรีสุตาลัย อนึ่งข้าราชการที่มีความชอบมาแต่ก่อนนั้น
ก็พระราชทานฐานันดรศักดิ์โดยสมควร ตำแหน่งข้าราชการที่
ยังว่างอยู่ ก็โปรดให้ตั้งข้าหลวงใหญ่ ข้าหลวงเดิมขึ้นเต็ม
บริบูรณ์ และครั้งนั้นทรงทราบว่างอังกฤษเขตต์แดนพะม่าขึ้น
ไปถึงเมืองย่างกุ้ง เมืองปราวน์ จึงโปรดให้ไปสืบราชการ จะ
ใคร่ทรงทราบว่าการศึกษาชาวต่างประเทศนั้นจะหนักแน่นประการ
ใด ครั้นผู้สืบราชการกลับมา ได้ทรงทราบว่าการศึกษา
ต่างประเทศนั้นยังคิดพัวพันกันอยู่ จึงทรงพระราชดำริว่าจำ
จะต้องให้กองทัพไปขัดทัพ จะได้รู้เหตุศึกษาต่างประเทศจะ
แปรประการไร จึงมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้เจ้า
พระยามหาโยชาคุมกองรามัญทัพหนึ่ง พระยาสุรเสนา พระยา
พิพัฒน์โกศาทัพหนึ่ง ยกไปทางบกทางพระเจดีย์สามองค์ โปรด
ให้พระยาชุมพรยกไปทางเมืองระนองทัพหนึ่ง ทั้งสามทัพได้
บอกไปว่าจะไปช่วยอังกฤษ ๆ ก็ยอมให้กองทัพไทยเข้าไปตั้งใน
เขตต์แดนที่ไว้ ครั้นเสร็จการศึกแล้ว เจ้าเมืองเบงกอลแต่ง

ให้กัปตันหันตราบารนี้ เป็นราชทูตนำเครื่องราชบรรณาการมา
ทูลเกล้า ฯ ถวาย แสดงความขอบพระเดชพระคุณที่ให้อภัย
ทัฬหีโทษ

จุลศักราช ๑๑๘๖ ปีวอกกศก ที่เมืองจันทบุรีมีการทวง
กระจากใหญ่ พวกจีนฮกเกี้ยนแต่จิวประมาณเจ็ดร้อยเศษ กับ
พระยาปลัดคบคิดกันตั้งเป็นตอเหยียนเป็นครั้งแรก พระยาจันท-
บุรีเกณฑ์พลออกรบ จีนหนีไปได้บ้างจับได้บ้าง กรมการ
จับฮายจีนตอเหยียนหนึ่งทั้งสอง ทงพระยาปลัดและจีนพรรคพวก
ส่งเข้ามาณกรุงเทพ ฯ โปรดให้ชำระไต่ความเป็นสัตย์ ให้ส่ง
พระยาปลัดไปเป็นตะพุ่นหญ้าช้าง ฮายพวกจีนตอเหยียนหนึ่งทั้งสอง
ให้จำไว้ณคุกไม่มีเวลาออก แต่นั้นทรงพระราชดำริว่า เจ้าและ
ขุนนางให้ข้าไทยไปตั้งต้องสู้ผู้คนอยู่ในป่า หาเป็นคุณแก่
แผ่นดินไม่ เป็นเหตุกำเริบโจรผู้ร้ายทางลัดภูหนี่ใครหนีเข้าไป
แล้วเจ้าหม่อมขุนนายจะเอาตัวไม่ได้ จึงโปรดให้หมายประกาศ
ห้ามมิให้ผู้ใดตั้งต้องสู้ผู้คนให้เด็กเล็ก และโปรดให้เจ้าพระยา
พระคลังเป็นแม่กองทำบ้านที่เมืองสมุทรปราการที่ยังค้างอยู่นั้น

จุลศักราช ๑๑๘๘ ปีจออัฐศก เจ้าอนุเมืองเวียงจันทน์เป็น
กบฏ กรมพระราชวังบวรสถานมงคลเสด็จยกกองทัพออกไป

ตั้งอยู่เมืองนครราชธานี แล้วเสด็จยกพลโยธาขึ้นไปปราบ
 ปราบ เจ้าอนุวงศ์ฝ่ายแพ้วพระเดชานุภาพ จับตัวเจ้าอนุวงศ์เวียงจันทน์
 และพรรคพวกได้ เสด็จจากดงบังพระนคร ในเดือนห้าปีกุนนพ-
 ศกจุลศักราช ๑๓๘๘ และในปีจออัฐศก กรมสมเด็จพระ
 อมรินทราธิบดีทรงศต พระศัพทังคิกเวียงจันทน์อยู่ ยังหา
 ทันทได้ถวายพระเพลิงไม้ คือการเสร็จศึกเวียงจันทน์แล้ว จึง
 ได้ตั้งพระเมรุใหญ่ ณ ท้องสนามหลวง ก็และหลังคาพระที่นั่ง
 ดลิตมहाปราสาทชำระดู จึงมีพระบรมราชโองการดำรัสสั่งให้
 รื้อเปลี่ยนเครื่องบนใหม่ กับพระที่นั่งพิมานรัตยา การเสร็จแล้ว
 ก็ฉลองพร้อมกันกับพระพุทธรูปฉลองพระองค์ ซึ่งได้จารึกพระนาม
 ว่าพระพุทธเชษฐาภินันท์ ก็และการในพระนคร ก็โปรดให้ทำ
 และซ่อมแซมชนบทข้างหน้าข้างใน ก็ในพระบรมมหาราชวัง
 ข้างในนั้น ทรงพระราชดำริว่า คำหนักเจ้านายและเรือนเจ้า
 จอมพระสนม ถ้วนเป็นเรือนฝากระดาน อยู่ใกล้เคียงกับพระ
 มหานทีเย็นนัก เกรงเพลิงจะไหม้ จึงโปรดให้รื้อคำหนักสวน
 ข้างก่อน ให้ทำเป็นพระตำหนักตึกใหญ่ ถวายกรมสมเด็จพระ
 พระศรีสุลาดัย ให้เสด็จประทับอยู่ณที่นั้น ครั้นเมื่อกรมสมเด็จพระ
 พระศรีสุลาดัยเสด็จจากวงศแล้ว สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวก็หาได้

พระราชนานให้เจ้านายพระองค์หนึ่งพระองค์ใดเสด็จมาประทับ
อยู่ไม่ ทรงพระกรุณาโปรดพระราชนานให้กรมสมเด็จพระสุตา
รัตนราชประยูรประทับอยู่ณที่นั้น ด้วยกรมสมเด็จพระสุตารัตน
ราชประยูรนั้น ท่านได้เสด็จอยู่กับด้วยกรมสมเด็จพระศรีสุลาดิย
แต่เดิม ได้ทูลบำรุงเลี้ยงคงแต่ยังทรงพระเยาว์มานั้น ก็ทำ
ตักเป็นแถวกันไป แถวชั้นในโปรดให้ก่อด้วยอิฐถือปูน แถว
นอกโปรดให้ฉาบแต่ถือปูน โปรดให้ทำโรงปั้นจำรงรางเกวียน
รอบพระระเมียงวัดพระศรีรัตนศาสดารามด้านตะวันออกติด
เนื่องกันเป็นอันมาก และโปรดให้ซ่อมแซมพระมหามณเฑียร
และประตูกำแพงรอบพระราชวังแต่เดิมเป็นประตูยอดมณฑป
เครื่องไม้ทำดินแดง โปรดให้รื้อทำใหม่เป็นประตูหอรับ และ
พระที่นั่งตำหนักหน้า แต่ก่อนเป็นแพลงยอหนุนด้วยไม้ไผ่ แล้ว
โปรดให้รื้อทำเป็นเสามี่คาน ตั้งเส้าพระตำหนักหน้าข้างบนนั้น
ใช้สะพานยาวถอยแทนแพ อนึ่งพระที่นั่งพุทไธสวรรย์เดิมเป็นฝา
ไม้ไม่มียอด โปรดให้ทำใหม่เป็นผนังก่ออิฐถือปูน หาดังคาม
กระเบื้องเคลือบ ยอดปราสาทและหอกถองเดิมเป็นเครื่องไม้
ยอดมณฑป โปรดให้ทำเป็นเครื่องก่อชั้นต่าง แต่ชั้นกลาง
ชั้นบนนั้นทำเป็นฝาฉาบแต่ถือปูน ให้เปลี่ยนยอดมณฑปทำเป็น

ยอดเกี้ยวในเมื่อปีชวดยังเป็นเอกศก ๓๓๘๓ ได้โปรดให้ตั้งนาน
 เป็นการใหญ่ครั้งหนึ่ง และแต่ก่อนมา อาวูชเครื่องแห่ห้ามไม้
 ให้ใช้อาวูชจริงให้ใช้เป็นไม้เทียม ก็ครั้งนั้น โปรดให้เกณฑ์
 ชุนนางข้าราชการทำอาวูชเครื่องแห่ให้ใช้ได้ แล้วคิดเงิน
 พระราชทานให้ตามควร เสร็จการแห่แล้ว ให้เจ้าพนักงานรวบ
 ไว้ในคลัง พระราชประสงค์จะได้ไว้ใช้ราชการพระนคร แล้ว
 โปรดให้ช่างเรือทำเรือพระที่นั่งขึ้นไว้ เป็นพระเกียรติยศสำหรับ
 แผ่นดิน ก็พระอารามที่ได้ทรงสถาปนาและบูรณปฏิสังขรณ์
 เสร็จแล้วบ้าง ที่ยังค้างอยู่บ้างเล็กน้อย ก็โปรดให้มีมหกรรม
 การฉลองเป็นครั้งแรก ในจุลศักราช ๓๓๘๓ ปีเถาะตรีศก เดือนยี่
 ฉลองวัดพระราชโอรสซึ่งได้ทรงบูรณปฏิสังขรณ์แต่ยังไม่ได้
 ผ่านพิภพ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย พระราช
 ทานนามว่าวัดราชโอรสวัดหนึ่ง วัดราชสิทธิ์ได้ทรงผนวชอยู่ที่นั่น
 แล้วบูรณปฏิสังขรณ์วัดหนึ่ง วัดภคินีนาถของกรมหลวง
 เทพยวดีฝ่ายใน ได้ทรงบูรณปฏิสังขรณ์วัดหนึ่ง วัดโมลีโลก-
 ยาราม ได้ทรงบูรณปฏิสังขรณ์ขึ้นวัดหนึ่ง วัดสุรินทรวาราม
 ได้ทรงซ่อมแซมขึ้นอีกวัดหนึ่ง วัดระฆังโฆสิตาราม ทรง
 บูรณปฏิสังขรณ์ขึ้นวัดหนึ่ง วัดพระยาท่า ทรงปฏิสังขรณ์ขึ้น

ของคน คือ กรมหมื่นเทพพิพิธ กรมหมื่นรักษารัตนเรศ
 กรมหมื่นเดินบริรักษ์คนเป็นกรมหลวง แล้วเลื่อนกรมหมื่น
 รามอิศเรศ กรมหมื่นเดชอดิศัย กรมหมื่นพิทยเบนทร ขึ้น
 เป็นกรมขุน ทรงตั้งสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าพระองค์
 น้อย เป็นกรมขุนอิศเรศรังสรรค์ทรงตั้งพระเจ้าน้องนางเธอ
 ฝ่ายใน เป็นกรมขุนกัลยาณนทร แล้วทรงตั้งพระบรมวงศ์
 เป็นกรมหมื่นสัประองค์ คือกรมหมื่นสวัสดิวัดขยัญ กรมหมื่น
 ไกรสรวิษิตหนึ่ง กรมหมื่นศรีสุเทพหนึ่ง กรมหมื่นนรงค์-
 หริรักษหนึ่ง แล้วทรงตั้งพระเจ้าน้องยาเธอเป็นกรมหมื่นอักษ
 พระองค์ คือ กรมหมื่นพิทยเทเวศหนึ่ง กรมหมื่นเสด็จนทร
 หนึ่ง กรมหมื่นสันติทนเรนทรหนึ่ง กรมหมื่นอินทรอมเรศหนึ่ง
 กรมหมื่นวงศ์คำสันทิหนึ่ง ครั้นภายหลังจึงโปรดให้สถาปนาพระ
 เจ้าลูกเธอขึ้นเป็นกรมหมื่นสัประองค์ ฝ่ายหน้าสัประองค์
 เป็นกรมหมื่นนาคยาพิทยสัประองค์หนึ่ง กรมหมื่นอมเรนทร-
 บดินทรพระองค์หนึ่ง ฝ่ายในกรมหมื่นอัมรินทร์ดาเทพพระองค์
 หนึ่ง แล้วทรงตั้งในพระบรมวงศ์เดิมพระองค์หนึ่ง เป็นกรม
 หมื่นนราธิป ทรงตั้งพระบรมวงศ์เชือกสัประองค์หนึ่ง เป็น
 กรมหมื่นอมรมนตรี ทรงตั้งพระองค์เจ้าเจ่ง เป็นกรมหมื่น

นเรนทรมบริรักษ์ แต้นี่ด่องมาในเมืองกัมโพชประเทศเกิดกดับ
จิตต์คิดเป็นคัศตรต่อพระนครชนสองครั้ง ครั้งแรกองค์จันเป็น
กบฏ รับสั่งโปรดให้เจ้าพระยาบดินทรเดชา เป็นแม่ทัพยกไป
ทางบก เจ้าพระยาพระคลังเป็นแม่ทัพยกไปทางเรือ ครั้งหลัง
องค์จันเป็นกบฏ จึงโปรดให้เจ้าพระยาบดินทรเดชา และขุนนาง
อีกหลายนาย ยกโยธาทัพไปปราบปรามอริราชไพรี ฝ่ายเหนือ
และทิศตะวันออก ก็เรียบร้อยถาวรอยู่ตามกาลสมัย และฝ่าย
หัวเมืองเอกซึ่งชนในพระราชอาณาจักร คิดร้ายจวนเป็นคัศตรชน
และข้างฝ่ายใต้และตะวันตก เมืองฉะเชิงเทรา เมืองนครชัยศรี
คิดตั้งเป็นคตอเยี่ยเป็นคัศตรต่อพระมหานครชนอีก ก็โปรดให้เจ้า
พระยาพระคลังว่าที่สมุหพระกลาโหม และขุนนางข้าทูลละออง
ธุลีพระบาทอีกหลายนายยกพลโยธาทัพยกทัพเรือไปปราบปราม
ให้สิ้นสิ้นคัศตร จนราบคาบเรียบร้อยดำรงสุขสวัสดิ์มา

ภายหลังการภายนอกพระนครนั้น ก็ได้โปรดเกล้าฯ ให้
เจ้าพระยาพระคลังไปทำการบ้อม มีบ้อมประโคนชัย บ้อม
นารายณ์ปราบศึก เป็นประธาน ที่ได้เสด็จไปเป็นแม่กองทำแต่
ยังไม่ได้ผ่านพิภพนั้น และโปรดให้ทำขึ้นใหม่อีกบ้อมหนึ่ง ชื่อ
บ้อมศรีเพชร และโปรดให้จมีนราชามาตย์ เป็นแม่กองทำ

บัณฑิตที่แหลมปากอ่าวเมืองจันทบุรี บัณฑิตชื่อไพรีพินาศหนึ่ง ที่
 แหลมถึงที่บัมเก่าทำเตี้ยใหม่ ชื่อพิฆาตบัจจามิตรหนึ่ง แล้ว
 โปรดให้จับการที่เกาะกลางน้ำเกิดขึ้นใหม่ เยื้องข้างในบัมนี้ชื่อ
 สมุทรนั้น จะได้ถือเป็นเจดีย์ด้วยแต่เดิมพระบาทสมเด็จพระนั่ง
 เก้าเจ้าอยู่หัว ได้รับพระบรมราชโองการแต่งตั้งสมเด็จพระพุทธ
 เดโชด้านภาดัย สมเด็จพระบรมชนกมหาราชาธิราชเจ้าไว้ โปรด
 ให้ทำเจดีย์ ยังหาพื้นที่จะได้สถาปนาฉลองพระเดชพระคุณให้สม
 พระราชประสงค์ในรัชกาลนั้นไม่ จึงโปรดให้จับการสถาปนา
 ขึ้น ก่อเป็นเจดีย์ และที่ปากคลองบางปลากด เป็นทางเข้ามา
 ปากน้ำสาขลาได้ ก็โปรดให้พระเจ้าน้อยยาเธอ กรมขุนเดชอดิศร์
 ไปเป็นแม่กองทำการบัม ชื่อบัมคงกระพัน ขุดสนามเพลาะ
 ขั้กับกกา ก่อกำแพงล้อมด้านหลังไว้ แล้วจึงโปรดให้เอาเด็ก
 ไพรีหลวง เด็กฝ่าย เด็กส้มก้าง ซึ่งอยู่แขวงเมืองสมุทร
 ปราการณ มาเป็นเด็กไพรีหลวงกรมทหารบันใหญ่ แล้วโปรด
 ให้มีพระยาจางวางฝ่ายขวาฝ่ายซ้ายเป็นนายบังคับการ และให้มี
 เจ้ากรมปลัดกลตฝ่ายขวาฝ่ายซ้ายกำกับทุก ๆ บัม และที่เมือง
 สมุทรสงคราม โปรดให้สมเด็จพระเจ้าน้อยยาเธอเจ้าฟ้ากรมขุน
 อิศเรศรังสรรค์ เสด็จไปเป็นแม่กองทำบัมชื่อพิฆาตชาคัก

แล้วโปรดให้ตั้งเจ้ากรมปลัดกรมรักษาบ่อน แล้วพระราชทาน
ญวนล่วามิกักต์ ซึ่งเจ้าพระยาบดินทรเดชาส่งมาจากเมืองพระตะ
บองเป็นคน ๓๓๔ คน ให้ท่านไ้ทรงใช้ด้อย แต่โปรดให้พระยา
ราชสุภาวดีตรวจสักท้อมือไว้ว่ากองอาสารบ ให้ขึ้นในสมเด็จ
พระเจ้าน้อยยาเธอ เจ้าฟ้ากรมขุนอิศเรศรังสรรค์ และที่เมือง
สาครบุรีเมืองฉะเชิงเทรา ก็โปรดให้ทำบ่อนขึ้นไว้ และโปรด
ให้เจ้าพระยาศรีพิพัฒน์คนราชโกศ เป็นแม่กองจ้างจีนชุดคลอง
บางขุนากบรจบคลองพระโขนง เป็นทาง ๓๓๗ เส้น ๑๘ วา ขึ้น
พระราชทรัพย์เป็นเงินหกสิบสามชั่งเศษ แล้วโปรดให้จ้างจีนชุด
คลองที่เรียกว่าสุนัขนอน ให้ชุดแยกที่น้ำชนเข้าไปในทุ่งริมบ้าน
โพหักสายหนึ่งเพื่อจะให้คลองนั้นตื้นช้ำ ขึ้นพระราชทรัพย์เป็น
เงินร้อยสองชั่งสี่ตำดั่ง

จุลศักราช ๓๑๘๓ ปีเถาะตรีศก โปรดให้พระยาไชยวัฏ
ราชเศรษฐีจ้างจีนชุดคลองบางขุนเทียนบรจบคลองด้านวัดปาก
น้ำ และแยกบางบอนเป็นสองสาย รวมเงินหกร้อยยี่สิบเจ็ดชั่ง
สิบแปดตำดั่งเศษ และโปรดให้ต่อกำปั่นรบกำปั่นลาดตระเวน
ไว้ค้าขายบ้าง และใช้ราชการในพระนครด้วย คือ เทพโกสินทร์
หนึ่ง จินดาดวงแก้วหนึ่ง แต่จำนนบรรทุกของไปแตกเสียหน้า

เมืองไทรบุรี และโปรดให้เจ้าหมื่นไวยวรนาถค่อขันใหม่ พระราช
 ทานชื่อว่าระบิลบัวแก้ว แล้วโปรดให้ค่อขันอีกพระราชทานชื่อว่า
 แก้วดวงด่างสมุทร รวมเรือสิบสองลำ แล้วโปรดเกล้าฯ ให้
 เจ้าหมื่นไวยวรนาถ ไปทำบ่อมใหญ่ขึ้นที่บางจะเกร็งสำหรับแม่ทัพ
 พัก ชื่อบ่อมเดือนอ่อนเต็ม แล้วภายหลังทรงพระกรุณาโปรด
 ให้เลื่อนยศขึ้นเป็นพระยาศรีสุริยวงศ์ เป็นจางวางมหาดเล็ก
 ครั้นหนึ่งเจ้าพระยาบวรบุรีศรีธรรมราชเข้ามาเฝ้า จึงมีพระบรมราช
 โองการดำรัสสั่ง ให้ค่อเรือที่จะใช้ในคราวหน้านาน้อยก็ให้ใช้
 ได้ เจ้าพระยาบวรบุรีศรีธรรมราช ตกลงต่อถวายเป็นเรืออย่าง
 ข้างศีรษะเป็นปากปลา ข้างท้ายเป็นกำปั่น เสร็จแล้วดอถวาย
 ครนทอดพระเนตรแล้ว โปรดให้จารึกชื่อไว้ว่าเรือมหาพิชัยฤกษ์
 แล้วโปรดให้ข้าทูลละอองธุลีพระบาท และเจ้าภานุนายอากร
 รับไปต่อถวายคนละลำ ได้เรือสามลำดำ พระราชทานชื่อไว้
 ทุกๆ ลำ พระราชทานเงินช่วยแรงให้ดำละสามสิบชั่ง สั้นพระ
 ราชทรัพย์เก่าร้อยละ เจ้าพระยาบวรบุรีศรีธรรมราช จึงตกลง
 ถวายอีกลำหนึ่งหมดจดงดงามดี เพื่อจะให้เป็นเรือพระที่นั่ง นาน
 ถึงเจ็ดปีจึงเสร็จ พระเจ้าอยู่หัวโปรดพระราชทานชื่อว่าเรืออมร
 แมนสุวรรณศรี แล้วโปรดให้เจ้าพระยาพระคลังและข้าราชการที่

จะทำได้ ให้ถือเป็นอย่างเร็วบ้อมขึ้นอีกแปดสิบตำ โปรตให้
จ่ายออกไปราชการตามหัวเมืองฝ่ายทะเลสาบสิบตำ ใช้ในพระนคร
สิบตำ พระราชทานเงินช่วยแรงให้ดำตบยี่สิบชั่ง ต้นพระราช
ทรัพย์พันหกร้อยชั่ง ก็เครื่องอาวุดต่อผู้ซำคักมีบนน้อยบนใหญ่
เป็นต้น ก็ได้โปรดให้จัดซื้อและสร้างไว้สำหรับพระนคร

จุลศักราช ๓๓๗๖ มีมะเมียฉก จับการปฏิสังขรณ์วัดพระ
เชตุพนและได้ทรงทำเพิ่มเติมขึ้นเป็นอันมาก ทรงบริเวณพระ
อุโบสถนั้นก็โปรดให้ทำใหม่ และพระอุโบสถของเดิมขึ้นพังลง
ครึ่งหนึ่งจึงโปรดให้ขยายผนังใหญ่ออกอีกและยกให้สูงขึ้น และ
ผูกพัทธสีมาใหม่ด้วย และทำพระวิหารพระพุทธไสยาสน์ขึ้นหลัง
หนึ่งทรงสร้างพระพุทธไสยาสน์ขึ้นองค์หนึ่งยาวเก้าสิบศอก และ
พระเจดีย์สูงยี่สิบวาตองศอกตองพระองค์ สูงเท่ากันกับพระเจดีย์
องค์หนึ่งของเดิม แล้วทรงพระราชดำริว่า เมื่อในรัชกาลเป็น
ปฐม สมเด็จพระบรมบิษยกาธิราชเจ้าได้ทรงสถาปนาพระเจดีย์
ในวัดพระเชตุพนขององค์หนึ่งสูงยี่สิบวาตองศอก แล้วบรรจุพระ
เจดีย์ศรีรัตนเพชญ์ ซึ่งได้มาแต่กรุงเก่า ที่พระมาเอาเพลิงสม
เอาทองคำที่หุ้มนั้น ยังเหลืออยู่แต่แกนทองเหลือง ขำรูปปรุไป
ทั้งพระองค์ จะแก้ไขไม่ได้ จึงหุ้มด้วยบุษบกบรรจุไว้ภายใน แล้วพระ

ราชทานนามว่า มหาเจดีย์ศรีรัตนเพ็ญตาญาณ แล้วก็โปรดให้
 ประดับใหม่ด้วยกระเบื้องเขียว แล้วจึงดำรัสให้ช่างสถาปนาต่อ
 พระเจดีย์องค์กลางเดิมไว้ข้างเหนือขึ้น ประดับด้วยกระเบื้องขาว
 บรรจุพระบรมธาตุอุทิศถวายพระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิราช
 พระ ราชทานนามว่าพระมหาเจดีย์ดิลกธรรมกถึกนิทานองค์หนึ่ง
 สถาปนาไว้ข้างใต้ประดับด้วยกระเบื้องเหลือง ทรงพระราช
 อุทิศไว้เป็นส่วนหนึ่งในรัชกาลแห่งพระองค์ พระราชทานนามว่า
 พระมหาเจดีย์มุนีปัทมปริกขาร และพระเจดีย์รายรอบ พระ
 เบริงชั้นนอกอีกชั้นหนึ่ง และก่อภูเขาซึ่งร้อมมาจากสวนขวา
 และสร้างพระวิหารทิศและศาลารายรอบไป ได้ทรงเพิ่มเติมขึ้น
 เป็นอันมาก ทรงปฏิสังขรณ์ทำเป็นคัก ทำน้ำหนักทั่วไป ดันพระ
 ราชทรัพย์เจ็ดพันชั่ง แล้วจึงดำรัสให้ท้าวหมกรรมการณดองเป็นการ
 ใหญ่ครั้งหนึ่ง และโปรดให้ช่างหล่อพระพุทธรูปน้อยใหญ่ด้วย
 ทองคำบ้างด้วยเงินบ้าง และได้ทรงสร้างพระนดองพระองค์หุ้ม
 ทองคำทรงเครื่องคั่นก็ถวายพระองค์ และเพิ่มเติมเครื่องทรงพระ
 แก้วตามฤคด้วย และพระพุทธรูปหล่อด้วยเงินเท่าพระชันษา
 หนักองค์ละสิบตำดั่ง ทรงหล่อทั้งสามแผ่นดิน รวมพระพุทธรูป
 ๑๘๕ พระองค์ มีเศวตฉัตรกัน แล้วโปรดให้หล่อพระพุทธรูปใหญ่

ไปไว้ในพระอุโบสถวัดสุทัศน์องค์หนึ่ง วัดราชนาคของค์หนึ่ง
โปรดให้ช่างทำพระทรงเครื่องไว้วัดนางนององค์หนึ่ง แล้วโปรด
ให้หล่อพระประธานหน้าคักกว้างหกศอกองค์หนึ่ง ไว้ในพระ
อุโบสถวัดเฉลิมพระเกียรติซึ่งได้สถาปนาขึ้นใหม่ และให้ก่อเจดีย์
ใหญ่สูงเด่นเจ็ดวา และสถูปเจดีย์วัดบวรนิเวศ์หนึ่ง และเจดีย์-
นาวาวัดยานนาวาหนึ่ง และสมุทรเจดีย์สูงสิบวา มีค่าด้ายทิศ
ที่เกาะเกิดขึ้นใหม่เมืองสมุทรปราการหนึ่ง และทรงบูรณปฏิ-
สังขรณ์ในวัดอรุณ แล้วสร้างพระปรางค์องค์เดิม เป็นของ
โบราณสูงแปดวา โปรดให้ก่อหุ้มขึ้นใหม่สูงสามสิบห้าวาของค์
หนึ่ง พระปรางค์วัดราชบูรณของค์หนึ่ง พระปรางค์ใหญ่วัดสระเกศ
ของค์หนึ่งเริ่มไว้แต่เดิมยังไม่เสร็จ พระปรางค์ในบริเวณวัดพระศรี
รัตนศาสดารามอีกแปดองค์ และทรงพระราชดำริว่า วัดพระโศ
ภะเมื่อในปัจฉิมรัชกาลแห่งพระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร
ได้โปรดให้ทำพระพิหารใหญ่ขึ้น การก็ยังไม่ทันแล้ว เชิญพระ
ศรีศาคนย์ขึ้นประดิษฐานไว้ การอื่นก็ยังมิได้กระทำสิ่งอะไร
ลง ก็พอเสด็จสวรรคตลงไปแล้ว ครั้นจะต้องชวนชวายเป็นเสร็จ
จงได้ จึงโปรดเกล้าฯ ให้พระเจ้ามโหชราช กรมหมื่นพิทักษ์
เทเวศร์ กับพระยาศรีพิพัฒน์รัตนราชโกศา บันหน้ำที่กันดูแลทำ

ทั่วไปทั้งพระอาราม ครั้นการเสร็จแล้ว พระราชทานนามว่า
 วัดสุทัศน์เทพวราราม วัดมหาธาตุนั้น พระอุโบสถวิหารซ่อม
 แลของเก่า กุฏิสงฆ์ทำเป็นตึกใหม่ทั้งชั้น จันทรามุขระซ่อม
 แลของเก่า ทำใหม่แต่พระปรางค์องค์หนึ่ง วัดชนะสงครามซ่อม
 แลของเก่าที่ชำรุดไป วัดสระเกศได้ทรงบูรณะทั่วไป วัดเทพ-
 ชิตา โปรดให้สร้างด้วยมุลทรัพย์ของพระเจ้าลูกเธอ กรมหมื่น
 อภัยรุดดาเทพฝ่ายใน วัดราชบพิธดาโปรดให้สร้างด้วยมุลทรัพย์
 ของสมเด็จพระนางนาฏโสนันต์วัฒนาวดี วัดบพิตรพิมุขวัดหนึ่ง
 วัดเกาะแก้ววัดคอกกระบือนั้น โปรดให้ทำตำหนักก่อด้วยอิฐชั้น
 ไฉยวเด่นหนึ่ง ด้วยทรงพระราชดำริว่านานไปจะไม่มีผู้เห็นตำหนัก
 จึงพระราชทานนามว่าวัดยานนาวารามหนึ่ง วัดทองธรรมชาติ
 หนึ่ง วัดอรุณราชวรารามหนึ่งเป็นของหลวงเดิม แล้วทรงทำ
 พระปรางค์ใหม่บนยอด โปรดให้ทำเป็นยอดพระเกี้ยวขึ้นสวมไว้
 และกุฏิสงฆ์เติมฝาขัดแตะถือปูน ให้ทำเป็นตึกทั้งชั้น การอื่นก็
 ทรงเพิ่มเติมขึ้นอีกหลายสิ่งทั่วไปทั้งพระอาราม วัดโมลีโลกหนึ่ง
 วัดหงสาวรามหนึ่ง วัดราชสิทธิ์หนึ่ง วัดสังฆการะยาหนึ่ง วัด
 ปากน้ำหนึ่ง วัดอภัยรุดตวรรัคหนึ่ง วัดหนึ่งเป็นของกรมสมเด็จพระ
 พระศรีสุลาดัย ทรงสร้างไว้เดิมหนึ่ง วัดนางนองเป็นของหลวง

หนึ่ง วัดราชโอรสหนึ่ง วัดอินทารามหนึ่ง วัดสุพรรณารามหนึ่ง
โปรดให้บูรณะขึ้นใหม่ และให้ทำเป็นรูปเมรุปูนขึ้นไว้อย่างวัด
สระเกศ ทรงทอดอรุณนन्दด้วย โปรดให้บูรณะขึ้นใหม่ วัด
เครือวัดสุวรรณวิหารหนึ่ง วัดนาคกลางหนึ่ง วัดพระยาทำหนึ่ง
วัดเงินหนึ่ง วัดทองหนึ่ง วัดภคินีนาถหนึ่ง วัดสมอรายหนึ่ง
วัดคูสีดารามหนึ่ง วัดบวรมงคลหนึ่งโปรดให้บูรณะขึ้น วัด
เฉลิมพระเกียรติ ทรงสถาปนาขึ้นใหม่ วัดสุพรรณดาราม
กรุงเก่าหนึ่ง และวัดอัมพวันเจติยารามเมืองสมุทรสงครามหนึ่ง
วัดกัลยาณมิตรหนึ่ง รวมวัดที่ได้ทรงบูรณะปฏิสังขรณ์อยู่ใน
พระนครนอกพระนครสามสิบห้าวัด สร้างขึ้นใหม่สี่วัด รวม
สามสิบเก้าวัด และที่มณฑลพระพุทธรูปขึ้นขึ้นในไฟไหม้ ก็
โปรดให้พระยาพิชัยสงครามขึ้นไปทำใหม่ทั้งนั้น ขึ้นนอกก็โปรด
ให้ซ่อมแซมขึ้นให้งามดังเก่าด้วย การบูรณะพระอารามทุก ๆ
พระอาราม ต้นพระราชทรัพย์เป็นอันมาก ก็แต่พระอาราม
นอกจากนี้ ที่เจ้านายและขุนนางสร้างถวายเป็นพระอารามหลวง
ก็โปรดพระราชทานเงินช่วยขารณะด้วยทุก ๆ พระอาราม และ
ทรงสร้างพระคัมภีร์ปริยัติไตรปิฎกธรรมพระบาลีอรรถกถาฎีกา-
โยชนา และคัมภีร์ดัดทาสถาวิเศษไว้ จัดเป็นฉบับเอก

ฉบับโท ประดิษฐานไว้ณพระราชนันเตบุรสถาน ฉบับเอก
เป็นที่สักการบูชาส่วนพระเจดีย์มีสายรัดใหม่ถักและกรอบสลัก
งามาห์ห่อด้วยกระดาษเงิน และฉบับน้อยของรัตนาวัวสำหรับหอพระ
มนต์ธรรม และเทพชุมนุมรัตนากอบมุกด์ไว้สำหรับหอไตร
วัดพระเชตุพน อีกฉบับหนึ่ง กรอบลายก้ามปูไว้สำหรับ
วัดราชโอรส แล้วโปรดให้ซ่อมแซมฉบับของรัตนาวัวซึ่งชำรุด
หายอยู่นั้นให้บริบูรณ์ สว่างขึ้นเสร็จแล้ว ทรงมีคหบดีผู้มีผ้าห่อ
สายรัดพร้อมไว้สำหรับพระสงฆ์ที่ขัดสนหนังสือ ที่จะเล่าเรียน
จะได้ยืมไปเล่าเรียน

จุลศักราช ๓๓๘๘ ปีระกานพศก กรมสมเด็จพระศรีสุลาดิย
เสด็จสู่ทิวศต โปรดเกล้าฯ ให้ทำพระเมรุมาศยอดปรารค์
และทำเบญจาเงินตั้งพระศพ ครั้นทิวศตได้เดือนหนึ่ง นถอง
วัดหนึ่ง วัดนางนอง และวัดหนึ่งเป็นวัดสร้างด้วยพระราชทรัพย์
ของกรมสมเด็จพระศรีสุลาดิย วัดนางนองนั้นของหลวง นถอง
พร้อมกับวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ด้วยได้ทรงปฏิสังขรณ์
เปลี่ยนเครื่องบนที่ชำรุดเสียใหม่ และทำพระพิหารยอดขึ้นข้าง
ทิศเหนือองค์หนึ่ง ผนังระเบียงก็เปลี่ยนใหม่ อนึ่งทรงพระราช
ดำริว่าราษฎรเรียกนามแผ่นดินว่า แผ่นดินคัน แผ่นดินกลาง

พระราชประวัติรัชกาลที่ ๓

๑๑๑

แผ่นดิน^๕นี้ ไม่เป็นคำเพราะ ดับไป^๕เบื้องหน้าพระเจ้าแผ่นดินดั่งไป
 หตายพระองค์ คนทั้งปวงก็จะเรียกต่าง ๆ เช่นเรียกว่าแผ่นดิน
 ขุนหลวงเดื่อ ขุนหลวง^{๕๕}เขื่อนคอง^๕นี้ จึงได้ทรงสร้างพระพุทธรูป
 มากกรห้ามสมุทรสูงหกศอกของพระองค์ หุ้มทองคำเนื้อแปด
 ทองหนักของ^๕คละ ๖๓ ชั่ง ๓๔ ตำลึง ทรงเครื่องต้นอย่างบรม
 ราชพิธีราชธำมรงค์^๕ของพระองค์ จารึกพระนามพระ
 องค์ที่อยู่ทิศเหนือว่า พระพุทธรูปยอติพาลโลก ทรงพระราชอุทิศ
 ถวายสมเด็จพระบรมชนกยกราชราช จักรพรรดินาถบพิตรพระ
 องค์หนึ่ง จารึกพระนามองค์ที่อยู่ทิศใต้ว่า พระพุทธรูปเดโช
 ภาณดิย ทรงพระราชอุทิศถวายสมเด็จพระบรมชนกนาถ ขรรหมิก
 ราชบพิตรพระองค์หนึ่ง โปรดให้มีการส่นโกษาสามวัน พระสงฆ์
 สามร้อยรูปที่สวดมนต์รับพระราชทานนั้น ทรงถวายไตรจวร
 แพรดลกบาตรย่ามเข็มขานและมุดคำจตุปัจจัยของคละสี่สิบบาท
 ทั้งสามร้อยรูป จึงมีพระบรมราชโองการ รับสั่งให้เรียกนาม
 แผ่นดินตามพระนามที่ทรงพระราชอุทิศถวายสมเด็จพระเจ้าแผ่นดิน
 ดิน^๕ทั้งสองพระองค์นั้น ให้เรียกว่า แผ่นดินสมเด็จพระพุทธร
 ยอติพาลโลก แผ่นดินสมเด็จพระพุทธรเดโชภาณดิย ห้าม
 มิให้เรียกแผ่นดินคัน แผ่นดินกลาง^๕แดนนั้นมา

อนึ่งโปรดให้ช่างทำเรือพระที่นั่งชนได้ เป็นพระเกียรติยศ
 สำหรับแผ่นดิน มีพระที่นั่งประกอบ ชื่อว่ารัตนดิถเป็นต้น รวม
 ทั้งเรือสำเภา เรือประทุน เรือกราบ เรือเอกชัย เป็นเรือพระที่นั่ง
 ยี่สิบเอ็ดลำ สร้างขึ้นในรัชกาลที่สาม และมีช่างตีประหลาด
 อย่างเอกอย่างโท และเก็บครบเก็บรอบ และเอกพันต์ ช่างกระ
 ทุบทั้งทองพลายรวมยี่สิบช่าง มีทศอย่างคชชะวาก พระราชทาน
 นามว่าพระยาตั้งขรค์มีเป็นพระราชพาหนะ และได้ทรงจัดการบ้าน
 เมือง โปรดให้ยกตำบลบ้านควรจะตั้งเป็นเมืองได้ และเปลี่ยน
 ชื่อเดิมเสีย พระราชทานนามเมืองใหม่ ในฝ่ายกรมมหาดไทย
 มีด่านหนุมาณยกขึ้นเป็นเมืองกบินทรบุรีเป็นต้น ฝ่ายกรมกลาโหม
 บ้านบางสะพาน ยกขึ้นเป็นเมืองกำเนิดนพคุณ ฝ่ายกรมท่าที่
 เรียกว่าแดนน้ำพระรถ ยกขึ้นเป็นเมืองพนังนิกมเป็นต้น รวม
 ยี่สิบเจ็ดเมือง และให้พระราชทรัพย์เจริญขึ้นในท้องพระคลัง
 ด้วยภาษีอากรต่าง ๆ ก็การรักษาราชอาณาเขตต์ ถิ่นมา
 มณฑล ให้เกษมสำราญนิราศศัตรูหมู่ปัจจุามิตร ก็ได้ทรงพระ
 อุดมสำหะ จัดการรักษาราชนครพระราชอาณาเขตต์ โดยกำลัง
 พระราชานุภาพบารมีธรรม และการ ศำสนูปถัมภกพระพุทธ
 ศำสนา ก็โปรดให้พระราชอาณัติประยัติสั่งขังสอปลัดพระไควมีฎก

พระราชประวัติรัชกาลที่ ๓

๑๑๓

พระสงฆ์สามเณรทั้งไทยและรามัญสามปีครึ่งหนึ่ง จนตลอด
รัชกาล ได้พระสงฆ์สามเณรถึงที่เปรียญมากบ้างน้อยบ้าง ก็
ในรัชกาลครั้งนั้นพระสงฆ์ที่ได้แปลพระคัมภีร์เป็นเปรียญ และ
ได้เลื่อนเป็นพระราชาคณะแล้ว ถ้ามีความตายังคงทุกข์ได้ยาก
หรือเป็นทาสท่านกต ก็ทรงพระกรุณาโปรดพระราชทานพระราช
ทรัพย์ให้ไถ่มาเป็นไทย พ้นจากไพร่พลวง ยกพระราชทานให้
ตามปรารถนา

จุลศักราช ๑๓๘๖ ปีมะเมียฉศก จักรการปฏิสังขรณ์วัดพระ
เชตุพนเป็นการใหญ่ พระสงฆ์สวดพระพุทธรูปทำพันธุ์ ถวาย
ไตรจีวรบริวารพร้อม และมีตักบาตรหนึ่งบ้างสองชั่งบ้าง
สิบคำบ้าง รวมสิ้นพระราชทรัพย์ต้องร้อยละ ก็ทรงพระ
พระนครค่อยเรียบร้อยเป็นปกติ จึงทรงพระกรุณาโปรดให้หมาย
ประกาศบ่าวร้อง บอกบุญแก่พระบรมวงศานุวงศ์ฝ่ายหน้าฝ่ายใน
ข้าทูลละอองธุลีพระบาทและราษฎรทั่วพระนคร ใครมีศรัทธาชวน
ชวนได้ให้หัดตัวเด็กตัวใหญ่ ที่ต้องกักขังจะต้องฆ่าทิ้งปวง
ไม่กำหนดว่าน้อยว่ามากตามแต่จะได้ เขามาปล่อยเลี้ยงทั้งต้นให้
พันธุ์ กำหนดการไว้สามวัน ก็และที่ในหลวงหนักโปรดให้
ตั้งพิธีกรรมมีพระสงฆ์สวดพระพุทธรูปสามวันแล้วเป็นเสร็จการ

อนึ่งแก่งโรงงานหลวงช้างกำแพงพระราชวังนั้น ก็โปรดให้
ทำใหม่ใหญ่กว่าเก่า ตั้งให้ท่านตั้งแต่ก่อนมา ก็เมื่อเทศกาด
จำเภาออก ก็พระราชทานข้าวกล้าต้องมอบให้จุนจุกจำละบนหนึ่ง
บ้าง เกวียนหนึ่งบ้าง ออกไปให้ท่านแก่คนโง่ที่เมืองจันทบุรี
จำ ทรงบำเพ็ญพระราชกุศลอื่นอีกหลายอย่างหลายประการ
ทรงชวนถวายในพระราชกุศล และการทำนุบำรุงรักษาพระมหา
นคร พระราชอาณาจักรนั้น

จุลศักราช ๓๒๓๒ ปีจอโทศก พระบาทสมเด็จพระเจ้า
อยู่หัวทรงพระประชวรมาตั้งแต่เดือนสิบ บรรทมไม่หลับ ให้
ทรงพระอาเจียนพระวายุ คลื่นเหียน ด้วยพระกระยาหารไม่
ถึงประมาณตามปกติได้ไม่สบายพระองค์ เสด็จออกได้บ้างไม่
ได้บ้าง ครั้นวันพฤหัสบดีเดือนยี่ชนเจ็ดค่ำ พระโรคเจริญขึ้น
พระมิ่งคนเบาขึ้นขึ้นเป็นตะกอนแปดกประหลาด จึงพระบรม
วงศานุวงศ์เสนาบดี ข้าราชการของทุกพระบาทมุน้อยผู้ใหญ่ฝ่าย
หน้าฝ่ายใน มีความร้อนใจอยู่พร้อมกัน จึงปรึกษาให้ประชุม
แพทย์ให้ประกอบพระโอสถทุกเถล้าทุกกระหม่อมถวาย แล้ว
พากันนอนประจำของอยู่ทั้งกลางวันกลางคืนทุกแห่ง พระโรค
ไม่คลายพระอาการประทุงอยู่ กาดังพระกายก็ทรุดไปที่ดุน้อยๆ

พระราชประวัติรัชกาลที่ ๓

๑๑๕

เมื่อวันอาทิตย์เดือนสามขึ้นแปดค่ำ มีพระบรมราช

โองการโปรดเกล้าฯ ให้หาขุนนางที่ทรงใช้สอยสนิท เข้าไปเฝ้า
ทูลละอองธุลีพระบาท คือพระยาพิพัฒน์โกษาพระยาราชสุภาวดี
เข้าไปเฝ้าในที่พระบรมมหารัชมหานทีเย็บ แล้วมีพระบรมราช
โองการดำรัสว่า ซึ่งทรงพระประชวรครั้ง^๕ พระอาการมากเห็นจะ
เป็นพระโรคใหญ่ เหลือกำลังแพทย์จะเยียวยาลေยแล้ว จึงทรง
พระราชดำริว่า กรุงเทพมหานครและขอบขันฑ์เสมาอาณาจักร
กว้างขวาง พระเกียรติยศก็ปรากฏไปทั่วนานาประเทศถ้าและ
ทรงพระมหากรุณาพระราชทานอิสริยยศ มอบให้พระบรม
วงศ์านุวงศ์ พระองค์ใดพระองค์หนึ่ง ซึ่งพอพระเหตุยให้ชน
ด้วยดีวิราชสมบัติแทนพระองค์ต่อไป ตามแต่ชอบพระอัธยาศัย
ในสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวพระองค์เดิวนั้นแล้ว ก็เกรงจะเสีย
สามัคคีรสร้าวราน ไม่ชอบใจไพร่ฟ้าประชาชน และคนมีบรรดา
ศักดิ์ผู้จะทำราชการทุกพนักงานต่อไป ก็จะมีการอุปบัติทุก
ภยันตรายเดือดร้อน พระบรมวงศ์านุวงศ์และข้าราชการผู้ใหญ่
ผู้น้อย สมณะชีพราหมณ์ อาณาประชาราษฎร จะได้ความลำบาก
เพราะมิได้พร้อมใจกัน ด้วยกำลังทรงพระมหากรุณาเมตตาแก่
ไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินเป็นอันมาก จึงทรงพระกรุณาดำรัสให้พระยา

พิพัฒน์โกศา จดหมายพระกระแสงพระราชดำริ พระราชโองการ
 ปฏิญาณยกพระรัตนตรัยสรณคมณพจน์อันอุดม เป็นประธาน
 พะยานอันยิ่ง ให้เห็นจริงในพระราชหฤทัย แล้วคำวิสัยยอม
 อนุญาตให้เจ้าพระยาพระคลังซึ่งว่าที่สมุหพระกลาโหม พระยา
 ศรีพิพัฒน์รัตนราชโกศา พระยาราชสุภาวดี กับขุนนางข้าราชการ
 ทงปวง จมึความสโมสรม่ามคักครั้งปรึกษาพร้อมกัน เมื่อเห็น
 ว่าพระบรมวงศานุวงศ์พระองค์ใด ที่มีวิญญูปฏิบัติราชการ
 ทุจริตเป็นคำส่งนุปลัมภยกพระพุทธรูปคำส่งนา และปกบ้องไพร่ฟ้า
 อาณาประชาราษฎร รักษาแผ่นดินให้เป็นสุขสวัสดิ์โดยยิ่ง เป็น
 ที่ร่วมเย็นยินดีแก่มหาชนทั้งปวงได้ ก็สุดแท้แต่จะเห็นชอบปรารถนา
 ประνομพรพร้อมใจกัน ยกพระบรมวงศพระองค์นั้นขึ้นเสวยมไห-
 ศวรรยาธิปัตย์ ถวายราชสมบัติยศยศจันตติวงศ์ดำรงราชประเพณี
 ค่อไปเกิด อย่าได้เกรงเกรงพระราชอัชฌาศัย เอาแต่ให้ได้เป็นสุข
 ทวหน้าเป็นประมาณ อย่าให้เกิดรบราฆ่าฟันกันให้ได้ความทุกข์
 เดือดร้อนแก่ราษฎร และจดหมายพระราชโองการนี้ ได้พระ
 ราชทานให้นำออกมาสั่งแก่เสนาบดี แลณวันจันทร์เดือนสามชน
 เก้าค่ำ ครนรุ่งขึ้นวันอังคารเดือนสามชนสิบค่ำ รับสั่งให้หาพระ
 ยาศรีสุริยวงศ์จางวางมหาดเล็ก เข้าไปเฝ้าในที่พระบรรทม มี

พระบรมราชโองการตรัสถามว่า พระยาพิพัฒน์โกศาเอาจดหมาย
ออกไปปรึกษาหารือเสนาบดีแล้วหรือ เขาว่ากระไรบ้าง พระ
ยาศรีสุริยวงศ์กราบบังคมทูลว่า ได้ทราบเกล้าทราบกระหม่อม
ทุกคนพากันเศร้าโศกอยู่ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ตั้ง
พระเดชพระคุณเป็นที่สุกแล้ว ได้ปรึกษากันว่าพระโรคนี้ยังไม่
ถึงคัตรอน แพทย์ยังจะพอลดของพระเดชพระคุณได้อยู่ ซึ่งจะยก
ย่องพระบรมวงศานุวงศ์พระองค์ใดพระองค์หนึ่งขึ้นก็ยังไม่สมควร
ข้าพระพุทธเจ้าทั้งปวงจะช่วยกันลดของพระเดชพระคุณพิทักษ์รักษา
ไม่ให้เหตุการณ์ภัยอันตรายเกิดขึ้นได้ และการซึ่งพระบาทสมเด็จพระ
หนึ่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชดำริรับอนุญาตให้จัดเจ้านาย
ผู้จะดำรง ทรงแผ่นดินในพระราชอาณาจักร แทนพระองค์ต่อไป
โดยตามน้ำใจพระบรมวงศานุวงศ์ เสนาบดีข้าทูลละอองธุลีพระ
บาท และจะถึงความนิยมชมชื่นแห่งอาณาประชาราษฎร์ทั้ง
ปวง จะมีจิตต์จำนงปลงเห็นพร้อมกัน ไม่เอาแต่ตามพระราช
อัชฌาศัย อนึ่งมิได้รอไว้ให้เห็นข้าजनवेदाพระอาการหนัก
ไม่ทรงพระราชดำริได้โดยปกติ นั้น ก็เป็นการมหัศจรรย์ยิ่งนัก
ยากที่ผู้ใดจะประพฤติได้ โดยทรงพระมหากรุณาแก่นิกรมหาชน
หาที่สุดมิได้ ด้วยประการฉะนี้

และทรงมหาบิณฑาการพระราชทรัพย์เป็นค่าจตุปัจจัย แก่
 พระสงฆ์ราชาคณะฐานานุกรมปริยณ พระสงฆ์สามเณรเปรียญ
 พระสงฆ์อันคืบในพระอารามหลวง ในกรุงเทพมหานครและหัว
 เมืองรูปละห้าตำดั่ง ต้นพระราชทรัพย์ ๘๑๘ ซึ่ง ๓๕ ตำดั่ง แล้ว
 ให้เจ้าพนักงานเผด็จให้พระสงฆ์เข้าไปอธิษฐานในพระอุโบสถวัด
 พระศรีรัตนศาสดาราม ขอให้พระโรคหายให้ทรงพระชนมายุยืน
 นาน ครั้นนั้นพระบรมวงศานุวงศ์ เสด็จมาตั้งขบวนของขุดพระ
 บาทผู้ใหญ่น้อยผู้ใหญ่ปรึกษาพร้อมกัน เถนถับรรดาข้าราชการผู้ใหญ่น้อย
 ผู้ใหญ่ เข้ามาประจำของรักษาพระราชนิเวศ คงกองบ้องกันไว้
 ทว่าพระนครไม่มีเหตุการณ์อันใดอันหนึ่งในระหว่างนั้น ด้วย
 พระเดชพระคุณพระบารมีสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และอำนาจ
 เสด็จมาตั้งขบวนอยู่ หาเป็นเหตุการณ์สิ่งใดไม่ ไพรบ้านพลเมือง
 ก็อยู่เย็นเป็นสุข ครั้นล่วงมาถึงเดือนสี่ขึ้นหีบภัย พระบาท
 สมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวดำรัสว่าพระโรคคนนั้นก็หายมากจนทุก
 วัน ถ้าจะส่งบรรคที่ในพระมหามณเฑียร ท่านพระองค์ใดเป็น
 พระเจ้าแผ่นดินใหม่ก็จะวังเกียจ จึงรับสั่งให้พระยาจักรีพิพัฒน์
 รัตนราชโกษา คุณข้างจัดพระแท่นพระสุตรพระวิสูตรทำขึ้นใหม่
 มาตั้งและกนในพระที่นั่งจักรพรรดิพิมาน ด้านตะวันตก แล้ว

พระราชประวัติรัชกาลที่ ๓

๑๑๕

ก็เสด็จมาประทับอยู่ที่พระแท่นทำใหม่นั้น ครั้นวันพุธเดือนห้า
ขึ้นค่ำหนึ่ง เวลาแปดทุ่มกับห้าบาท ก็เสด็จสวรรคต เมื่อจุลศั-
กราช ๓๒๓๒ บิณฑุยังเป็นโศกอยู่ ดิวิพระชนมพรรษาตั้งแต่พระ
บรมมหาประสูติมา จนถึงเสด็จสวรรคตได้ ๖๔ พรรษา คิดอายุ
โหรได้ ๖๓ ปีกับ ๓๓ วัน

พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งมีประวัติและ
พระราชจริยาคุณอันสูงส่งรับพระราชทานถวายเป็นวิชัยนามา พระ-
องค์นั้น ได้เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติบรมราชาภิเษก ณวัน
อาทิตย์เดือนเก้าขึ้นเจ็ดค่ำ ปีวอกฉกจุลศักราช ๓๓๘๖ ปี เสด็จ
สถิตในสยามเมกราชสมบัติสืบห้าปีกับเจ็ดเดือนกับยี่สิบสามวัน
มีพระราชบุตรยี่สิบสองพระองค์ พระราชบุตรตรียสิบแก่พระ-
องค์ รวมห้าสิบเอ็ดพระองค์ ได้เสด็จสถิตในพระราชจรรยารัษฎา-
ปาถโนบาย พระราชธรรมจริยาตามปฏิบัติ รักษาพระอาณา-
จักรสืบมาจนตลอดให้สถาพรนฤมตเกษมดำรงเป็นที่ร่มเย็น

ก็และพระราชกุศล ซึ่งสมเด็จพระบรมบพิตรพระราชสมภาร
เจ้าทรงบำเพ็ญ ด้วยทรงบริจจาคทรัพย์โภชนาหารและไตรจีวรกับ
สมณบริกษารธรรมเทศนาแก่ชนทุกชนทุกชนทั้งปวงนี้ สมเด็จพระบรม
บพิตรพระราชสมภารเจ้า ทรงพระราชอุทิศถวายแด่ของพระเดช

พระคุณในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว บรมขรรมิ
 มหาราชาชิราชเจ้า^๕ กล่าวนามตามนิพนธ์ในศิโรฤทธกถกัณฑ์ว่า
 ได้ ภาติ ชมโม จ อัย นิทสฺสโต ดังนี้ ก็เป็นญาติธรรมจริยา
 ทรงประพฤติธรรมสัมมาปฏิบัติ ซึ่งพระบรมญาติจะพึงทรง
 ประพฤติแต่พระบรมญาติในปัจฉิมกาลสมัย ซึ่งต้นวงศ์ที่จะ
 บำจุปการโดยสังคหมุขุบายอื่นนั้น เป็นอาศาริกกถยาณวัตรต้อง
 ตามสัมมาปฏิบัติซึ่งแสดงไว้ในนิคมศาถาว่า มาตาปิตุกิจจุโร
 ปุตุตทาทิโต ธทา เป็นต้น กุตบุตฺรบัณฑิตเจ้าชุน เป็นผู้ทำ
 กิจแก่มารดาบิดา ทำกิจของมารดาบิดาให้เสร็จแล้ว ทำกิจเพื่อ
 มารดาบิดา ประพฤติประโยชน์^๕ เกื้อกูลแก่บุตรและภริยาอยู่ทุก
 เมื่อเป็นนิจกาล ได้ปฏิบัติประโยชน์^๕ แก่ชนเป็นบริวารภายใน หนึ่ง
 ชนเหล่าใดที่ประพฤติตามกุตบุตฺรนั้นอาศัยเลี้ยงชีพ คือทาสและ
 กรรมกร และประชุมแห่งบุรุษบุรุษชน กุตบุตฺรปฏิบัติเพื่อ
 ประโยชน์แก่นุชัชนทั้งหลายนั้น กุตบุตฺรผู้ฉลาดรอบรู้ซึ่งวาตะ
 ถ้อยคำ มีศัสตรคือสุจริตธรรมเป็นไปในกายและวาจา ย่อมมชน
 เพื่อประโยชน์ทั้งหลายสอง ภาตินี้ ปุพฺพเปตานิ ทิฏฺฐเช ชมฺเม จ
 ชีวิต คือญาติทั้งหลายที่มีอยู่แต่ปางก่อน แต่มาด่วงดับไปปรโลก
 แล้วหมู่หนึ่ง ญาติที่มีชีพดำรงกายอยู่ณทิวรรณชาติ^๕ หมู่หนึ่ง

สมณานัน พุราหมณานัน เทวดานัน จ ปณทิตโต ปัตติสสชชนโน
 โหติ ธมฺเมเน ชรมาวสํ กุตบุตรผู้บัณฑิตดำเนินด้วยปรีชา
 เมื่ออยู่ครอบครองซึ่งเรือนโดยธรรม ย่อมบริจจากทานและ
 บำเพ็ญเทวพลัปฏิบัติชอบ ให้ธรรมปัตติแก่สมณพราหมณ์และ
 เทวดาทงหลาย ได้ กริตุวาน กถยาณ ปุชฺชโย โหติ ปลัสสิโย
 กุตบุตรนั้นเพราะได้กระทำซึ่งกิจอันงามไปจากกถาโทษพิบัติ ควร
 ที่บัณฑิตจะพึงนับถือฉะนั้น จึงเป็นวิเศษมนุษย์ที่นักปราชญ์จะพึง
 บูชาจะพึงสรรเสริญ โดยคุณธรรมจริยาม์ประการต่าง ๆ ดังนี้

ก็และคำว่าญาติ ๆ นั้น มาในพระปริยัติธรรมเป็นสองภาค
 ว่า ญาติ บ้าง ญาติโก บ้าง เป็นชื่อแห่งชนที่บุทคลรู้ว่าเป็น
 ภายใน เนื่องประพันธ์ในวงศ์ตระกูลฝ่ายมารดาบิดา ท่านแต่ง
 อรรถแห่งบทไว้ว่า ญาติพหุญฺเฐน ญาติโก บุทคลนั้น ๆ ชื่อว่า
 ญาติกญาติ ด้วยอรรถคือความเป็นบุทคลพึงรู้จัก อันหนึ่งว่า
 ญาติเต อมหากมยฺหติ ญาติโก บุทคลผู้ใดอันบุทคลรู้อยู่ว่าผู้
 หของเรา ๆ ดังนี้ ชื่อว่า ญาติโก ผู้ญาติละ

อันหนึ่งว่า อชฺชณคฺติโก เอวํ ชานาติ ญาติติ จาติ ญาติ
 บุทคลผู้ใดรู้อยู่ว่าเราเป็นภายในของผู้อื่น ๆ ดังนี้ด้วย อันบุทคล
 ผู้อื่นรู้อยู่ว่าผู้อื่น ๆ เป็นภายในของเราดังนี้ด้วย บุทคลผู้หนึ่งชื่อว่า

ญาติผู้รู้จัก ผู้ที่บุคคลรู้จัก ท่านแสดงอรรถแห่งญาติและ
ญาติศัพท์ไว้ดังนี้ แต่ในพระวินัยแสดงลักษณะนิยามโดยบทวิภังค์
ว่า ญาติโก นาม มาติโต วา ปิตีโตวา ยาว สัตตมา ปิตามหุ-
คา สัมพนโซ บุคคลผู้เนื่องกับ เนื่องประพันธ์ แต่ผู้ฝ่ายมารดา
หรือ หรือแต่ผู้ฝ่ายบิดา เพียงไรแต่ยุค แต่ชั่วบิดามห บุรุษที่
บิดามหาคือ ทวดที่ครบเจ็ด ผู้ชื่อว่าญาติโก ชนญาติ คือกำหนด
แต่บิดาชนไปเจ็ดชั่วบุรุษ แต่มารดาชนไปเจ็ดชั่วบุรุษ มนุษย์
ที่เนื่องประพันธ์ในกุตปรีตวงศ์รอบฝ่ายมารดาบิดา ดังนี้ ชื่อว่า
ญาติ ชนที่รู้จักกันว่าเป็นไปณภายใน ด้วยประการดังนี้

ฝ่ายวินัยบริยายกำหนดเพียงเจ็ดชั่วบุรุษ แต่ในโลกวิสัย
นั้น ชนผู้ใด ๆ เนื่องประพันธ์ฝ่ายมารดาบิดา แม้แต่เกินกว่า
เจ็ดชั่วบุรุษนั้น ยังกำหนดนับกันได้ ถิ่นนับว่าเป็นญาติชน ญาติชน
ผู้มีอยู่เมื่อปางก่อนแล้วไปปรโลก แสดงไว้ในคาถาว่า ญาติิน
ปุพฺพเปตานิ ฝ่ายญาติชนซึ่งยังดำรงชีพอยู่ แสดงไว้ว่า ทิฏฺฐเ
ชฺชเม จ ชีวตี ดังนี้ ความสังเคราะห์ญาติชนผู้ไปปรโลกแล้ว
ด้วยบำเพ็ญทานละเฉพาะอุทิศกถปนาผล เป็นส่วนปฏิบัติให้เกิด
ปิตีแก่ญาติทั้งหลายผู้ไปปรโลกแล้ว การสังเคราะห์ญาติชนผู้
ยังดำรงชีพอยู่ด้วยสังคหวัตถุนั้น ๆ มีทานเป็นต้น เป็นส่วน

ปฏิบัติให้เกิดมีติแก่ญาติทั้งหลาย ยังดำรงอยู่ในปัจจุบัน ก็จ
 ึ่งต้องนั้นกันว่าญาติธรรมจริยาสมัครมาปฏิบัติ ด้วยประการ
 ณะนี้ เติ ๑ ฃากตา ก็ญาติทั้งหลายนั้น อันชนผู้ญาติพึงส่ง-
 เเคราะห์ด้วยสังคหวัตถุตามควร แม้ญาติจะทูลพลตกตำทรา
 ศักดิน้อยทรัพย์พิกลประการไร ชนที่เป็นญาติรู้ถือว่าญาติแล้ว
 ไม่ควรที่จะเพิกเฉยละเลยเสีย ควรจะส่งเคราะห์ตามอนุภาพ
 วิสัยสามารถแห่งตน เมื่อญาติชนดัมบุรณโกศลสมบัติ และส่ง
 ชาติสูงโคตรก็ดี เกิดความกระด้างด้วยมานะแล้วดูหมิ่นด่าค
 ึ่งวงศ์ญาติแห่งตนไซ้ ไม่ส่งเคราะห์ ทำอชยาศัยประหนึ่งชนที่
 ึ่งญาติแล้ว ก็เป็นปราชญ์ ปากอุบายแห่งบุคลตพินาศเลื่อม
 ทราม ได้ความครหาแด่กับปราชญ์เป็นต้น ไม่เป็นมงคล
 ความเจริญที่จะให้ได้ประสพความสรวเสริญแต่สำนักแห่งบัณฑิต
 ชน ก็ย่อมจะให้ญาติสาโกลิหิตและมิตรสหายเผ่าพันธุ์เป็นต้น
 เห็นใจเสียแล้วพากันร่ำวรน แม้พุทฺธชาติโอวาทก็ได้บริหารไว้
 โดยอชฎกกาลว่า ชาติถุโข ชนถุโข โคตมถุโข ๑ โย
 นโร เป็นต้น นรชนใดกระด้างเพราะชาติเพราะโคตร และทรัพย์
 ดัมบัติ มาดูหมิ่นญาติแห่งตน ชื่อนั้นเป็นปากอุบายแห่งบุคลต
 พินาศ ไม่เป็นทางแห่งสุขสวัสดิ์สวัสดิ์ความเจริญ เหตุการณ์ดัง

นั้น บัณฑิตชนควรจะส่งเคราะห์หมุ่ญาตินั้นด้วยดังคหวัฏฏตาม
อานภาพแห่งตน

ได้ จ สงคโห การส่งเคราะห์ญาตินั้นก็เป็นที่ศรัทธาอย่าง
หนึ่งในทางกุศล ซึ่งแสดงในพจน์ที่ว่า ญาติพัต ที่พระอริยสาวก
ผู้ครองเขตสงฆ์ กระทำอยู่เป็นอาจีน ชนผู้เป็นญาติทั้งหลาย
เมื่อจะเป็นญาติสนิทญาติห่างประการใด เมื่อยังดำรงในความ
ญาติแล้ว ตกเข้าในเขตคัมภีร์ญาติจะพึงส่งเคราะห์ และควร
จะส่งเคราะห์โดยสถานใด ๆ บัณฑิตผู้ปรีชาพึงส่งเคราะห์โดย
สถานนั้น ๆ บัดเดี๋ยวซึ่งช่องอย่าให้ประสมชน ถ่วงครหาติด
ได้ด้วยประการใดประการหนึ่ง ก็แต่ญาติกรรมส่วนสภาพซึ่ง
ชอบที่ญาติจะพึงประพฤติ แก่ญาตินั้น เมื่อจะกล่าวนามตามพจน์
ที่แสดงไว้ว่า ญาติพัต อติญาติ ปุพฺพเปตพัต ราชพัต เทว
ตาพัต นั้นแล้ว ความที่ญาติชนมาส่งเคราะห์ญาติอันดำรงอยู่
ด้วยการส่งเคราะห์ต่าง ๆ มีทานเป็นต้น เป็นญาติพัต ข้อซึ่งญาติ
ชนมาบำเพ็ญทักษิณาทานอุทิศกัลปนาผลเพื่อญาติอันวายชนม์ไป
ปรโลกแล้วนั้น นับในปุพฺพเปตพัต ด้วยประการฉะนี้

ก็แต่พระราชากุศล จักรมณฑปาทไทยธรรมห้าสิบหก
ภาคซึ่งสมเด็จพระบรมพิตรพระราชสมภารเจ้า ทรงบริจจาคใน

พระราชประวัติรัชกาลที่ ๓

๑๒๕

พระสงฆ์พระราชาคณะเป็นประธาน และใคร่จรรตมณบิกร
กับทั้งเทศน์กัณฑ์บุชาภักตทั้งปวงนี้ สมเด็จพระมณพิต
พระราชสมภารเจ้าทรงพระราชอุทิศกัณฑ์ปณณ เป็นบัตติทาน
ถวายแด่สมเด็จพระมณพิตราช พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้า
เจ้าอยู่หัวซึ่งเสด็จสวรรคตแล้วนั้น แม้จะเสด็จสถิตในทิพยาลัย
อมรพิมานหรือในสถานคติอุบัติใด ๆ ก็ดี ขอจงได้ทรงทราบ
ด้วยทิพยจักขุทิพยโสด หรือด้วยญาณพิถีทางใดทางหนึ่งแล้ว
จงได้รับพระบรมราชทิก่อนโมทนาเพื่อเจริญกุศลราศีและสุขสิริ
สวัสดิ์ ซึ่งจะได้นำแจ้งผลโดยสมควรแก่คดีนั้น ๆ จงทุก
ประการ เทอญ

พระราชกุศลบุญฤทธิ์ ทักขิณานุประทานมัย ในอภิลัก-
ขิตสมัยกาลพิเศษนี้ สมเด็จพระมณพิตพระราชสมภารเจ้าทรง
บำเพ็ญโดยก้ำดังพระราชรัทธา พร้อมด้วยฉันท วิริย จิตต
วิมังสา จตุราธิปัต และพระพิจารณาญาณปัญญาบารมี พระ
สติสัมปชัญญะ พระอุปปมาทธรรมอันแรงกล้า สมบูรณ์
เป็นประโยชน์ต่อสัมปทาอันอุดมนี้ จงสำเร็จเป็นธรรมิการักขา-
วณกุศโยบาย สะกิดกัณฑ์ศรุมภ์จามิตรและสรรพอันตรา
ทั้งปวงให้นิราศบาราค์ไกล อย่าได้มาพ้องพานในพระบาทยุคล

ขอให้ส่วนสรรพนิรมล สิริสวัสดิ์พิพัฒน์มงคลพระชนมสุขกุ
 อรรณวิบุตผล จงประสิทธิ์สมบัติบุรณ ในสมเด็จพระบรมพิตร
 พระราชสมภารเจ้า ตั้งพระบรมราชประสงค์ทุกประการ เออ
 ก็มีด้วยประการฉะนี้

รับพระราชทานถวายวิดิชันนาพระธรรมเทศนา ในญาติ
 ชรรณจวียากถา และพระราชพงศาวดารในรัชกาลที่สาม ต้นของ
 พระเดชพระคุณสมควรแก่เวลา ขอถวายพระพร

พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

หนังสือเทศนาพระราชประวัติในพระบาทสมเด็จพระจอม
เกล้าเจ้าอยู่หัว และบุรพทิศำนมัตถธรรมจริยา สมเด็จพระเจ้า
บรมวงศ์เธอ กรมพระยาอริยญาณวโรรส พระมหาสมณะเจ้า
เมื่อยังดำรงพระยศเป็น พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นอริย
ญาณวโรรส สุนทรพรตวิสุทธิพรหมจรรย์ วิมลศีลขันธธรรม
วรยุติ ศรัทธวิสุทธิคุณานุนายก ศาสนนิตถกธรรมานุวาท บริษัท
นาถพิตร เสด็จสถิต ณ วัดบวรนิเวศราชวรมหาวิหารพระ
อารามหลวง ถวายที่ประทับอันนิตถมาคม ในการพระราชกุศล
ซึ่งทรงพระราชอุทิศ ถวายฉลองพระเดชพระคุณ ในสมเด็จพระ
พระบรมชนกมหาราชาธิราช พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัว ในการบรรจบรอบร้อยปีหนึ่ง ตั้งแต่พระบาทสมเด็จพระ
พุทธยอดฟ้าจุฬาโลก เสด็จเถลิงถวัลยราชปราบดาภิเษก
ดำรงกรุงเทพมหานคร อมรรัตนโกสินทร์มหินทรายุธยานมา
ได้ถวายเทศน์เมื่อณวันเสาร์เดือนแปดบุรพสาขามชนธองคำบ
มะเมื่อยังจุติวาศก จุลศักราช ๑๒๔๔ มีตำนานเทศน์ต่อไป ดังนี้

นมตถุ สุกตสส

ปณฺณ ชานานิ สมนฺตัสส	ปุตฺตํ อิจฺจนฺติ ปณฺทิตา
ภโต วา โน ภวิสฺสติ	กิจฺจํ วา โน ภวิสฺสติ
กุตวํโส จิวั ทิฏฺฐเช	ทายชฺชํ ปฏฺฐิพฺพชฺชติ
ชถ วา ปน เปตานิ	ทกฺขิณํ นุปฺปทสฺสติ
ชานาเนตานิ สมนฺตัสส	ปุตฺตํ อิจฺจนฺติ ปณฺทิตา
ตสฺมา สมนฺโต สมนฺตปริสา	กตญฺญู กตเวทินो
ภวนฺติ มาตาปิตโร	ปฺพุเพกตมนุสฺสรั
ภโรนฺติ เนสํ กิจฺจานิ	ยถาคํ ปฺพุพฺพการินํ
โชวาทกาเร ภตโปสํ	กุตวํโส อหาปยํ
สทฺธโช สํเตน สมนฺนโน	ปุตฺโต โหติ ปสฺสํสโยติ

บัดนี้จะได้รับพระราชทานถวายวิสัยชนาในบุรพทิศ้านมัสสน
ธรรมจริยา นถองพระเดชพระคุณประทับพระปัญญาบารมี
อนุโมทนาในพระราชกุศลทักษิณานุประทานมัยปัจจุปการกิจ
ซึ่งสมเด็จพระบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้าทรงบำเพ็ญในอภิธักขิต
สมัย ทรงพระราชอุทิศถวายนถองพระเดชพระคุณในพระบาท
สมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดลราชกุมาร สมเด็จพระมหิตลธิเบศร
กษัตริย์ วรรชัตติยราชินิกโรดม จาตุรันตบรมมหาจักรพรรดิ

ราชสังกาศ บรมขรรหมิกมหาราชาราชราช บรมนาถบพิตรพระ
จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งเป็นสมเด็จพระบรมชนกมหาราชาราชราช
มีพระเดชพระคุณเป็นอเนกอนันต์โดยดั้นมาปฏิบัติกตยาณ
วัตรธรรม ส่วนบุรพทิศันมัตถบรมทักษิณานุประทานพระราช
กุศล ตามสุกโตวาทชินวรภาสิตในสังคาสสูตตรนั้น พระบาท
สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ประสูติจากพระครรภ์แห่ง
สมเด็จพระบรมราชชนนี ณพระราชวังเดิมแห่งพระเจ้ากรุงธนบุรี
ซึ่งเป็นประทับของสมเด็จพระบรมชนกนาถ ในเมื่อยังสถิตอยู่
ในพระราชอิสริยยศเป็น สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้าอยู่
ในวันพฤหัสบดี เดือนสิบเอ็ด ขึ้นสิบค่ำ มีชวด ฉก จุลศักราช
๓๓๖๖ เป็นพระราชสมภพตามมงคลกาล พระองค์เป็นเอกอัคร
บรมราชาโอรสที่สองในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย
และสมเด็จพระบรมราชเทวี ซึ่งเป็นพระอัครมเหสี อันภายหลัง
ได้เฉลิมพระนามเป็นกรมสมเด็จพระศรีสุริเยนทราบรมราชินี ถึงแม้
ว่าสมเด็จพระบรมชนกนาถ ยังมีได้เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติ
ก็ได้ดำรงพระเกียรติยศเป็นสมเด็จพระเจ้าหลานเธอ เจ้าฟ้า ตาม
ขัตติยราชประเพณี มีพระเกียรติยศอันยิ่งใหญ่ในบรมราช
ตระกูล ทรงประกอบไปด้วยอัจฉริยภาพหาวิสัยอเนกคุณบุญ

วิบากสมบัติ มีพระราชประวัติจะได้รับพระราชทานถวาย
วิชัยนาคาณกาดมัตถ

เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ยังทรง
พระเยาว์อยู่ มีพระชนมายุได้ห้าพรรษาขึ้นโดยเรียงปี พระบาท
สมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ทรงสถาปนาวัดพระศรีรัตน
ศาสดาราม เมื่อการเกือบจะเสร็จบริบูรณ์ พระบาทสมเด็จพระ
พุทธเลิศหล้านภาลัยในขณะนั้นได้เสด็จเถลิงถวัลยราชย์อุป
ราชาภิเษกเป็นกรมพระราชวังบวรฯ เสด็จพระราชดำเนินมา
เฝ้าสมเด็จพระบรมชนกนาถที่วัดพระศรีรัตนศาสดาราม พระบาท
สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเชิญพระศรีตามเสด็จเข้าไปเฝ้า
ด้วย พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกเสด็จประทับ
อยู่ณพระเก้าอี้ ทมมเส้าเมื่อดำแพงแก้วจนพระอุโบสถด้านเหนือ
มีพระราชดำรัสให้หาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ไปเฝ้า ทรงอุ้มพระเกี้ยวรดอดพระปฤษฎางค์ แล้วดำรัส
สั่งรวเสริญพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ว่ามีพระสิริ
รูปเป็นอนันตม แล้วโปรดให้หม่อมไกรสรเมื่อขณะยังเป็นพระเจ็ก
ถูกขอ พาเสด็จไปทอดพระเนตรรูปภาพเขียนเรื่องราวเกียรติ
ที่พระบรมบัยยิก จนภายหลังมาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้า

พระราชประวัติรัชกาลที่ ๕

๑๓๑

อยู่หัวยังทรงดำรงอยู่ว่า ทรงจำสมเด็จพระอัยกาได้ ตั้งแต่
ได้เข้าเฝ้าทอดระของชุดพระบาทในครั้งนั้นมา ครั้นมีมะเดื่อ
เอกศก จุลศักราช ๒๓๗๓ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้า
นภาลัย ซึ่งเป็นสมเด็จพระบรมชนกนาถ ได้เสด็จเล็งถวัลด้วย
ราชสมบัติปราบดาภิเษกแล้ว พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัว ได้ดำรงพระเกียรติยศเป็นสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ
เจ้าฟ้า ปรากฏตามอเนกนิกรชนดมมิต เรียกว่าทอดกระหม่อม
ฟ้าพระองค์ใหญ่ เสด็จมาประทับอยู่ในพระบรมมหาราชวัง ด้วย
สมเด็จพระบรมราชชนนีพันพระตำหนัก ซึ่งตั้งอยู่ฝ่ายตะวันตก
แห่งโรงฝึกหัดละคร ในพระบรมมหาราชวัง ซึ่งเป็นตำหนัก
พระนางเธอ พระองค์เจ้าสุทธามารศรีรัตนกมล

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ทรงพระกรุณา
โปรดพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นอันมาก เมื่อ
เสด็จขึ้นเฝ้าในที่ช่องกับที่ประทับ ณ พระที่นั่งไพศาลทักษิณ
พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย เสด็จประทับฝั่งพระ
พักตร์สู่ทิศตะวันตก พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
เฝ้าอยู่ตรงพระพักตร์ในช่องเดียวกัน เสด็จมิได้ขาดทั้งกลางวัน
และกลางคืน จนทรงผนวชเป็นสามเณร และได้พระราชทาน

พระบรมทนต์ของสมเด็จพระบรมชนกนาถซึ่งเป็นองค์แรกที่เดี่ยว
 และได้พระราชทานเครื่องประดับต่าง ๆ เป็นอันมาก เมื่อมีวอก
 จิตวาศกกุลศักราช ๓๓๗๕ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้า
 อยู่หัว มีพระชนมายุได้ ๘ พรรษา พระบาทสมเด็จพระพุทธ
 เลิศหล้านภาลัย ทรงพระราชดำริว่า พระราชพิธีโสกันต์เจ้าฟ้า
 ได้ทำเป็นอย่างมีแบบแผนอยู่แล้ว แต่การพระราชพิธีตั้ง
 ตั้งพระนามเจ้าฟ้า ครองกรุงศรีอยุธยา ยังหาได้ทำเป็นแบบ
 อย่างลงไม่ พระราชประสงค์จะใคร่ทำให้เป็นพระเกียรติยศ
 ดับไปเบื้องหน้า จึงทรงพระกรุณาโปรดให้สมเด็จพระสัมพันธ
 วงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษ์มนตรีซึ่งในขณะนั้นเรียกว่า
 สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ และเจ้าพระยาจักรีบรมราชินี เป็น
 ผู้บัญชาการ ตั้งพระราชพิธีตั้งตั้งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า
 เจ้าอยู่หัวเป็นการใหญ่ ราชการทั้งปวงปรากฏมาในเทศนาถันท์
 ที่ต้อง ซึ่งหม่อมเจ้าพระประภากรบวรวิสุทธิวงศ์ได้รับพระราช
 ทานถวายวิดีชชานามาแล้ว เสด็จพระนามจารึกในพระสุพรรณ
 บัญว่า สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ามกุฎมมทิเทวงศ์
 พงศ์อิศวรภษัตรียัชิตยราชกุมาร ในลำดับนั้นพระองค์ได้ทรง
 ศึกษาวิชาการศิลปศาสตร์ต่าง ๆ ได้ทรงเรียนอักษรด้ายมา

พระราชประวัติรัชกาลที่ ๔

๑๓๓

ตั้งแต่ยังเสด็จอยู่พระราชวังเดิม ในสำนักสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ขุน) วัดโมลีโลกยาราม แล้วได้ทรงศึกษาวิชาคหกรรม แต่เจ้าพระยาศรีธรรมมาธิราช ซึ่งเป็นตระกูลหม่อมเจ้าสืบมาแต่กรุงศรีอยุธยาโบราณ และทรงฝึกหัดชำนาญชำนาญในการที่จะใช้อาวุธทั้งปวงแคล่วคล่องทุกสิ่งทุกประการ ดุจดัตตกราช ๓๓๗๗ ปี
 ๖๖ ปัดศก พวกราษฎรพากันอพยพครอบครัวเข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภาร ทวงเมืองตาก เมืองอุทัยธานี เมืองกาญจนบุรี เจ้าเมืองกรมการมีใบบอกเข้ามาให้ทราบบังคมทูล ได้ทรงทราบแล้วทรงพระกรุณาโปรดให้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวคุมกองทัพและเสบียงอาหารออกไปรับครัวราษฎร ซึ่งเข้ามาเมืองกาญจนบุรี โปรดให้มีเรือต่งแห่เสด็จตามคู่ และตำรวจหอกแห่เป็นพระเกียรติยศ ครั้นนั้นพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวยังทรงพระเยาว์อยู่ จึงดำรัสสั่งให้สมเด็จพระสัมพันธวงศ์เธอเจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษ์มนตรีเสด็จไปด้วย ครั้นเสด็จกลับถึงกรุงเทพมหานครแล้ว ทรงพระกรุณาโปรดให้ครัวราษฎรเหล่านั้นขึ้นไปตั้งอยู่เมืองปทุมธานีบ้าง แขวงเมืองนนทบุรีบ้าง ดุจดัตตกราช ๓๓๗๘ ปีชวดอัฐศก พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีพระชนมายุได้ ๓๓ พรรษานับโดย

เรียงปี ครบกำหนดไฉนก็ดี พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศ
 หล้านภาลัย มีพระบรมราชโองการ ดำรัสสั่งให้ตั้งพระราชพิธี
 ไฉนก็ดีเป็นการใหญ่ ทำเขาไถลาตั้งหน้าพระที่นั่งดุสิตมหา
 ปราสาท ตรงประตูสุวรรณนิมิตเป็นที่ตั้งธงและทรงเครื่อง
 เวลาราย แห่มาทรงฟัง พระสงฆ์สวดพระพุทธมนต์รับ
 พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท สามวัน รุ่งขึ้นวันศุกร์เดือนสี่ขึ้น
 ดิบตามคำเวลาย่ำ แห่มาไฉนก็ดีบนพระที่นั่งดุสิตมหาปรา
 สาทเสร็จแล้วเสด็จไปตั้งหน้าที่นั่งระโธนาถ แล้วทำนอกรรมหา
 เสนาบดีเชิญเสด็จขึ้นสู่พระมณฑปยอชเขาไถลา ส้มเค็ญ
 พระสัมพันธวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษ์มนตรีรับที่สมมติ
 เป็นพิธีกรรับเสด็จ ทรงเครื่องคั่นบนพระมณฑปยอชเขาไถลา
 เสร็จแล้ว แห่เวียนเขาไถลาสามรอบแล้วแห่กลับ เวลาราย
 แห่มาประทับที่พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท พระบรมวงศานุวงศ์
 และข้าทูลละอองธุลีพระบาท พร้อมกันเวียนเทียนสามรอบวันนั้น
 เวลาย่ำ ค่อยไปอีกสองเวลา วันที่เจ็ดจึงแห่พระเกศาไปลอย
 ตามราชประเพณี ครั้นปีฉลูพศกจุลศักราช ๑๓๗๗ จวนเข้า
 พรรษา ทรงพระกรุณาโปรดให้จัดการ ทรงผนวช พระบาท
 สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นสามเณร ส้มโขอที่พระที่นั่ง

พระราชประวัติรัชกาลที่ ๔

๑๓๕

อมรินทรวินิจฉัยเวลานั้น รุ่งขึ้นวันพฤหัสบดีเดือนแปดศกตรา-
 ษามชนดับเอ็ดค่ำ แห่ไปทรงผนวชที่วัดพระศรีรัตนศาสดาราม
 เสร็จเป็นสามเณร บรรพชาแล้ว เสด็จไปประทับอยู่วัดมหาธาตุ
 ที่พระตำหนักปลูกขึ้นใหม่ นอกพระระเบียงพระอุโบสถด้าน ตะวัน
 ออกเฉียงเหนือ ซึ่งภายหลังโปรดให้สร้างขึ้นเป็นพระวิหาร
 ปรางค์อยู่จนทุกวันนี้ ครั้นออกพรรษาแล้ว พระบาทสมเด็จพระ
 พระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งดำรงพระยศเป็นพระเจ้าลูกเธอ กรม
 หมื่นเจษฎาบดินทร์ ทรงทำกระเจดีย์ใหญ่เป็นเครื่องสักการบูชา
 แล้วเชิญเสด็จพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มาทรง
 เทศน์มหาชาติกัณฑ์มัทรี ครั้นนั้นเป็นการเอิกเกริกยิ่งใหญ่ ด้วย
 ยังมีเคยมีมาแต่ปางก่อน ทรงผนวชเป็นสามเณรอยู่เจ็ดเดือน
 ตามผนวชแล้วเสด็จมาประทับ อยู่หน้าพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท
 เพื่อจะได้ทรงศึกษาวิชาการศิลปะต่าง ๆ โดยสะดวกสืบไป พระ
 บาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยโปรดให้ทรงบังคับบัญชาการ
 มหาดเล็กที่รักษา จนถึงตั้งถอดหุ้มแพรได้ตามพระประสงค์
 ครั้นทรงพระเจริญวัยขึ้น โปรดให้เสด็จไปประทับอยู่ ณ พระ
 ราชวังเดิม ซึ่งเคยเสด็จอยู่ก่อนเมื่อครั้งยังไม่ได้ดำรงสิริราช
 สมบัติ ทรงบริบูรณ์ไปด้วยพัสตุดุจการบวการเสด็จอยู่ครอง

กามาภรณ์สถาน บำเรอพระองค์ด้วยกามสุขทุกทิพาราตรี ครั้น
 ภายหลังมีพระเหตุยาคำนึงเห็นอนันต์สิ่ง ในอนาคาภิยปฏิบัติประ-
 พุติพรตพรหมจรรย์ จึงทรงน้อมพระราชอัชฌาศัยบาบนั้นใน
 บรรพชาอุปสมบท ทรงศึกษาพุทธพจน์ปริยัติธรรมมาแต่ก่อน
 ทรงผนวชเป็นภิกษุ ดุจดังศักราช ๓๓๘๖ ปีวอกกศก พระบาทสมเด็จพระ
 เสด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีพระชนมายุได้ ๒๓ ปี ครบกำหนด
 อุปสมบทเป็นภิกษุในพระพุทธศาสนา แต่ครั้งนั้นพระยาเศวต
 ไชยรา พระยาเศวตคชดัก্ষณ บรมราชพาหนะเดิม พระบาท
 สมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ไม่ทรงดำริว่าพระราชนัดดา
 จึงมิได้จัดพระบวชนั้นเป็นการใหญ่ คำรัสสั่งให้จัดแต่พอสมควร
 สมโภชที่พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัยวันหนึ่ง

รุ่งขึ้นวันพุธเดือนแปดขึ้นสิบสองค่ำ แห่ไปทรงผนวช
 ณ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม เสด็จอุปสมบทกรรมแล้ว เสด็จ
 ไปประทับแรมอยู่วัดมหาธาตุสามวัน ทรงปฏิบัติอุปัชฌายวัตร
 ตามสมควรแก่วินัยนิยมแล้ว เสด็จขึ้นไปจำพรรษาณวัดสมอ
 ราย ซึ่งภายหลังพระราชทานนามใหม่ว่าวัดราชาธิวาส พอทรง
 ผนวชแล้วไม่นาน พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย
 เสด็จพระบรมชนกมหาราชาธิราชเสด็จสวรรคต พระบาท

พระราชประวัติรัชกาลที่ ๕

๑๓๗

สมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวพระเชษฐาธิราช ได้เสด็จเถลิง
 ถวัลยราชสมบัติสืบพระวงศ์ ฝ่ายพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า
 เจ้าอยู่หัว ทรงจำพรรษาอยู่วัดราชาธิวาส ครั้นได้ทรงทราบ
 ด้วยพระราชพิจารณาเห็นว่า ดัทธิสมณะนั้นมากมุลวุ่นวายไป
 ด้วยล้มโมหวิหาร เหมือนกับยืมจุมุกท่านมาหายใจ จะพูด
 สิ่งใดก็เป็นทีต้ออ้างคติ เช่นอาจินณกับบีกา ว่าท่านผู้ใหญ่
 เคยทำมาอย่างนี้ ไม่แจ้งแสดงเหตุข้อออกมาให้เห็นจริงได้ ก็อ
 แแต่ดัทธิของคณนั้นคณคณไปมิได้รู้ว่ามีดีและชอบ ไม่เป็นที่ตั้ง
 แห่งปัญญา ทรงตั้งเวรเห็นอยหน่ายขึ้นมาจากด้วยเหตุนี้ จึงได้
 เสด็จจากดับประทับอยู่ณวัดมหาธาตุ ประราธนาจะทรงเจ้าเรือน
 พระไตรปิฎกพุทธวจนะ ครั้นทรงศึกษาถึงข้อปฏิบัติต่าง ๆ ที่
 ได้มีมาแต่โบราณ ก็ทรงอนุমানได้ว่า คำสอนวงศ์เป็นจลาจล
 มาแต่กรุงเก่าแล้ว กับได้ทรงเห็นอาจารย์วิบัติของสมณะ
 บางเหล่าไม่นำมาซึ่งความเลื่อมใส ทรงตั้งเวรสดดพระทัยนัก
 ด้วยการคำสอน คือวงศ์บรรพชาอุปสมบท เห็นว่าเป็นของมี
 รากเง้าอันแน่น ไม่มีความดีเลื่อมใส สดดพระทัย
 ในการที่จะทรงเพ็ชเป็นบรรพชิตเห็นว่าจะเป็นอย่างอื่นหลุดกดวงเขา
 เสียยังชีวิตไม่ควร วันหนึ่งเวลากลางวันเสด็จเข้าไปบรรพท

ในพระอุโบสถวัดมหาธาตุ ทรงบูชาสังฆารักษ์เทวดาด้วยเครื่อง
 ถักการะถ้วนทุกทิศแล้ว ทรงตั้งสังฆกิจวิยาธิษฐานว่า ข้าพเจ้านี้
 อุทิศต่อพระผู้มีพระภาค ออกบวชด้วยความเชื่อความเลื่อมใสมิได้
 เพิ่งต่ออาบัติสิ่งหนึ่งสิ่งใด มีภายศและความสรวลเรียวเป็นต้น
 ถ้าวังคับบรรพชาอุปสมบทที่เนื่องมาแต่พระศุคตทศพลยังมีอยู่เหลือ
 อยู่ณประเทศใดทิศใด ขอให้ได้ประสพหรือให้ได้ยินข่าวให้ได้
 ในสามวันเจ็ดวัน ถ้าไม่เป็นดังนั้น ข้าพเจ้าจะเข้าใจว่าศาสนวงศ์
 นั้นสิ้นแล้ว จะตั้งเป็นฆราวาส รักษาศีลห้าศีลแปดตามลัทธิ
 ครั้นล่วงไปประมาณ เดือนวัน หรือ สามวัน มีทิสันกำหนดที่ทรง
 อธิษฐาน มีพระเถระรามัญองค์หนึ่งผู้ฉลาดในวินัยรพุทธทศจะ
 ชำนาญในอักษรรุจจารณวิธี มากล่าวศาสนวงศ์แสดงให้เกิด
 ความเลื่อมใส จึงทรงรับเอาวินัยวงศ์นั้นไว้เป็นข้อปฏิบัติสืบมา
 เมื่อเสด็จอยู่วัดมหาธาตุนี้ ทรงเล่าเรียนศึกษาพุทธทศจะปริยัติ
 ชรรม อันเป็นมรดกาทิถองแห่งพระศาสนา ด้วยพระอุตสาหะและ
 วิริยะอันแรงกล้าแตกฉานสิ้นวิชาที่อาจารย์จะพึงแสดงแล้ว เมื่อ
 ถึงปัจจุวัตรจุลศักราช ๓๓๘๘ ได้เสด็จเข้าแปลพระคัมภีร์ในที่
 ประชุมพระราชาคณะสงฆ์ ณ พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัยสามวัน
 วันแรกทรงแปลขรรคมบท วันที่สองทรงแปลมงคลที่ปฐนี้ วันที่

พระราชประวัติรัชกาลที่ ๔

๑๓๕

ตามทรงแปลสารสังคหะ ซึ่งทรงพระกรุณาโปรดให้แปลธรรมเนียม
 บกวันเดียวคังหนัน เพื่อให้แปลถกกว่าสามัญชน ใ้ว่าจะทรง
 อับจนความรู้แปลต่อไปมิได้ก็หาไม่ พระองค์มีพระบัญชาว่า
 ใ้ในการแก้ไข แต่นั้นมาก็ได้ทรงอนุเคราะห์สั่งสอนกุลบุตรผู้มี
 ศรัทธาให้เล่าเรียนศึกษาทั้งกลางวันและกลางคืนมิได้ย่อหย่อน
 ทรงสั่งสอนในข้อวินัยวัตรและสุตตันตปิฎกต่าง ๆ ให้ถูกต้อง
 สัมอย่างกับธรรมวินัยเป็นมหัศจรรย์ ครั้นนั้นกุลบุตรผู้มีศรัทธา
 เลื่อมใสเข้ามาบรรพชา อุปสมบทประพฤติตามมณฑลของค
 รัณจุตจักราช ๑๓๘๓ ปีฉลู เอกศก ทรงพระราชดำริเห็นว่า
 วัดมหาธาตุนี้ไม่เป็นที่สบาย จึงเสด็จกลับขึ้นไปยังวัดราชา-
 ชิวาส์ประกาศคำสั่งพรหมจรรย์ ใ้บรรพชาอุปสมบทแก่
 กุลบุตรผู้มีศรัทธา อนุเคราะห์คฤหัสถ์ด้วยธรรมีกถาอนุศาสน์
 โนวาทในธรรมสวนกาล ประดิษฐานธรรมยุตติกนิกายให้
 รุ่งเรืองแพร่หลายขึ้น ครั้นนั้นภิกษุสงฆ์ ณ ภายในพระรชกาล
 ประมาณสามสิบห้อยอนบ้างสามสิบเศษบ้างโดยชุกชุม ครั้นอยู่
 มาทรงพระปรารภถึงสั่งมาว่า การทำสมาธิทุกวันนี้เป็นการหยาบ
 ไม่นั่นคงไม่สำเร็จด้วยอำนาจสงฆ์เป็นการเนื่องด้วยฆราวาสไป
 คนทุกวันนี้ไม่มีใครรู้จักสมาธิลักษณะโดยพิสดาร ทำตามลัทธิ

อาจารย์ที่ตนได้เคยเห็นมาทรงรังเกียจจนนี้แล้ว จึงรับสั่งให้ชุก
 ก้อนคีตานิมิตต์ในวัดราชาธิวาสชนบทอดพระเนตร เห็นว่าเด็ก
 ไม่ควรจะเป็นนิมิตต์ได้ ทรงสั่งเวชสัดตพระทัยด้วยดีมาพิบัติ
 จึงสืบหาส่งฆัทธิบริษัทธิที่อุปสมบทในโบราณดั่งมา ที่เขาเล่าว่า
 เป็นของพระอรหันต์ผู้ได้สืบแปดรูปมาเป็นคณะปรกการกส่งฆั
 ให้อุปสมบทกรรมซ้ำอีกสองครั้ง ในที่ดั่งมาหน้าวัดราชาธิวาส
 ในปณณูเอกศกนันทมเด็จพระบรมชนกนาถบพิตรได้ดำรงอิสสรียยศ
 ฌาย์สมณศักดิ์ที่พระราชกณะ ได้รับพระราชทานดาตบัตร์แดง
 พันทาดบักเดือมเป็นเครื่องยศ ทรงพระกรุณาโปรดให้ตั้งฐานา
 นุกรมงามรูป ภายหลังดำรงสั่งให้เพิ่มฐานานุกรมอีกเจ็ดรูป
 เป็นสิบรูป อุดงค์กราช ๓๓๘๒ มีชาติโทศก ทรงหล่อพระพุทธรูป
 หน้าตักศอกแล้วพระองค์หนึ่ง ถวายพระนามว่าพระสัมพุทธ
 พรวรณี ครั้นปีเถาะตรีศก อุดงค์กราช ๓๓๘๓ ได้ไปรับพระเจดีย์
 หล่อด้วยทองเหลืองมาจากวัดศาลาปูนองค์หนึ่ง เอาพระเจดีย์
 เงินสูงประมาณ ศอกเศษส่งมลง แล้วประดิษฐานไว้ที่พระ
 ตำหนักแก้ววัดมหาธาตุ ในฤดูแฉ่งนั้นเสด็จพระราชดำเนินไป
 นมัสการพระปฐมเจดีย์ ซึ่งเป็นเจดีย์สถานโบราณอันรกร้าง
 อยู่ ทรงนมัสการแล้วทรงอธิษฐานด้วยความเต็มใจ ภายหลัง

พระราชประวัติรัชกาลที่ ๔

๑๔๑

พระองค์ก็ได้พระบรมราชาตองพระองค์โดยการอัครวรยศ จึงทรง
 บรรจุพระบรมราชานุสรณ์ไว้ในพระตำหนักพุทธพราหมณ์ เมื่อมีมะเดื่อ
 เบญจศกจลศักราช ๓๓๕๕ เสด็จไปประพาสเมืองเหนือมณฑลการ
 เจริญสถานต่าง ๆ ไปโดยลำดับประทับที่เมืองสุโขทัย เสด็จไป
 เทียบประพาสพบแท่นศิลาแท่นหนึ่ง เขาก่อไว้ริมเนินปราสาท
 เก่าหักพังอยู่ เป็นที่นับถือกตัญญูเกรงของหมู่มหาชน ถ้าบุคคลไม่
 เคารพเดินกรายเข้าไปใกล้ให้เกิดเจ็บไข้ไม่สบาย ทอดพระเนตร
 เห็นแล้วเสด็จตรงเข้าไปประทับบนแท่นศิลานั้น ก็มีได้มีอันตราย
 สิ่งหนึ่งสิ่งใดด้วยอำนาจพระบารมี เมื่อเสด็จกลับรับสั่งให้ชะลอ
 ลงมา ก่อเป็นแท่นไว้ที่วัดราชาธิวาส ครั้นภายหลังได้เสด็จถึง
 วัดยราชสมบัติ แล้วดำรัสสั่งให้นำไปไว้ในวัดพระศรีรัตนศาสดา-
 ราม อนึ่งทรงได้เสด็จอาจารย์กอกษรเขมรเจ้าหนึ่งจารย์กอกษร
 ไทยโบราณเจ้าหนึ่ง ซึ่งตั้งไว้ในวัดพระศรีรัตนศาสดารามนั้น มี
 เนื้อความอัครวรยศเป็นคุณนิมิตคั่งแต่งว่าพระองค์จะได้เป็นอัส-
 สระในสยามรัฐ เป็นพระบรมกษัตริย์มีพระเดชานุภาพกิตติคุณ
 แผ่ไป ตั้งพระบาทกมรแดงอัญ ศรีสุริยวงศ์รามมหาราชาราช
 ซึ่งเป็นเอกราชในเมืองสุโขทัย มีจดหมายไว้ในเสด็จตานะนั้น
 และเมื่อเวลาพระองค์ยังทรงผนวชอยู่นั้น ได้เสด็จพระราชดำเนิน

ประพาสในหัวเมืองต่าง ๆ อีกหลายเมือง มีเพชรบุรีเป็นต้น
และเมื่อเวลาเสด็จพระราชดำเนินหัวเมืองใด ๆ ก็ดีไกลมากน้อย
อย่างไรก็ดี ย่อมเสด็จพระราชดำเนินโดยพระบาท มิได้มีพระ
ราชพาหนะอย่างหนึ่งอย่างใด พระองค์ทรงกำดั่งดวงใจว่า
สามัญชนเป็นอันมาก เมื่อเสด็จประทับที่ใดก็เสด็จประทับอยู่
ณสุ่มท่อมไม้และถ้ำจอมเขาต่าง ๆ มีถ้ำเขาย้อยเป็นต้น มิได้ทรง
หวาดหวั่นต่อภัยอันตรายแก่มนุษย์และสัตว์ร้ายทั้งปวง เป็น
มหัศจรรย์ เพราะพระองค์เป็นสุขุมมาตชาติเคยเสวยสุขมาแต่ยัง
ทรงพระเยาว์มาอดทนต่อความทรมานอันยิ่งใหญ่ได้ดังนี้

ลุลุคักราช๑๓๘๘ บัณฑิตอุปัชฌาย์ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้า
เจ้าอยู่หัว ทรงสร้างพระตำหนักที่ประทับณวัดบวรนิเวศวิหาร
เสร็จแล้ว ครั้นถึงวันพุทธเดือนยชนหาคำ มีพระบรมราชโองการ
ดำรัสสั่งให้จัดพระบวรแท้ เชิญพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัวพร้อมด้วยฐานานุกรมเปรียญอนุสรหาดีบรมมาประทับ
วัดบวรนิเวศวิหาร แต่กาดนั้นมาทรงอนุเคราะห์สั่งสอนบริษัท
คฤหัสถ์บรรพชิตด้วยธรรมมิกถา แลตั้งข้อปฏิบัติอันสมควรแก่
ธรรมวินัย ทำบริษัทเหล่านั้นให้เจริญยิ่งด้วยศีลาคติคุณ ครั้น
นั้นกุดบุตรเกิดความเลื่อมใสพากันมาบรรพชาอุปสมบทในสำนัก

พระราชประวัติรัชกาลที่ ๕

๑๕๓

ของพระองค์มากกว่าเก่า ส่วนพระอารามเก่า ก็ได้ทรงปฏิ-
 ตั้งขึ้นซ่อมแปลงก่อสร้างขึ้นหลายสิ่ง ให้หมดจดงดงามยิ่ง
 ขึ้นไป แล้วทอดสมเด็จพระบรมเชษฐาธิราช ให้เชิญพระธิดาที่
 มาจากมุขด้านข้างนิมิตต์ประดิษฐานไว้ ณ พระอุโบสถด้านบูรพา
 และได้ทรงสมมติตั้งให้เป็นที่พักพระสงฆ์ ได้อาศัยทำสังฆกรรมขึ้น
 ใหม่สองพระอาราม วัดบวรนิเวศวิหารพระอารามหนึ่ง วัด
 บรมนิเวศพระอารามหนึ่ง ทำให้ถูกต้องตามวินัยนิยมเสร็จแล้ว
 เสด็จอยู่วัดบวรนิเวศวิหาร ได้สืบตั้งพระรัชกาลทรงบริหารทำนุ
 บำรุงตั้งพบบริษัทด้วยวินัยวัตรสุตคัมภีร์ปฏิบัติปริยัติธรรม ยัง
 บริษัทให้สืบต่อกันมา ดำรงธรรมยุติกนิกายอีกตั้งให้ไพฑูริย์
 ยิงชน และทรงศึกษาภาษาอังกฤษ ในเมื่อมีพระชนมายุถึงสี่สิบ
 ล่วงไปแล้ว ทรงทราบชัดเจนได้เป็นมหัศจรรย์ และเมื่อเวลา
 ปลายแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว มีราชการ
 เกี่ยวข้องด้วยต่างประเทศ พระองค์ได้ทรงอุตสาหะอดอดอง
 ตริตรองในราชการนั้น ท่านผู้ซึ่งเป็นประธานในราชการแผ่นดิน
 ทงหลาย ไม่มีผู้ใดที่จะทราบการกว้างขวางไปถึงนานาประเทศ
 ได้ ครั้นถึงปีพุทธศักราช ๒๓๓๒ วันพุธเดือนห้าชน
 ค่ำหนึ่ง พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จสวรรคต

จึง พระบรมราชวงศ์ซึ่ง มีอัสสัมชัญ และท่านเสนาบดีข้าราชการผู้ใหญ่ ปรีกษาพร้อมใจกันเห็นว่า พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว อันเป็นชาติยศสูงมาดชาติบรมราชโอรสอันประเสริฐของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ซึ่งเป็นที่นับถือของชนทั้งหลายนั่นหน้า สมควรที่จะได้เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติ สืบบรมราชสันตติวงศ์โดยตรงตามลำดับมา พระองค์ทรงพระปรีชาและพระมหากษัตริย์อันยิ่งใหญ่ ควรที่จะเป็นที่พึ่งของพระบรมวงศ์และประชาราษฎรเป็นที่ร่มเย็นสืบไป รุ่งขึ้นวันพฤหัสบดีเดือนห้าขึ้นสิบสองค่ำ จึงพร้อมกันไปเฝ้า ณ วัดบวรนิเวศวิหาร กราบบังคมทูลอัญเชิญเสด็จให้ตามนวยเถลิงถวัลยราชสมบัติ เป็นบรมกษัตริย์สืบพระวงศ์ ทรงทำนุบำรุงพระบรมวงศ์ชาติทูลละอองธุลีพระบาทสมเด็จพระบาทสมเด็จพระมหากรุณาในประชุมชนเป็นอันมาก ทรงรับอัญเชิญแล้วเสด็จพระราชดำเนินจากวัดบวรนิเวศวิหารโดยพระขบวนขบวนมรรค ไปประทับศาลาหน้าพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย แล้วเสด็จพระราชดำเนินเข้าไปทรงพระบรมศพสมเด็จพระบรมเชษฐาธิราช เชิญลงประดิษฐานในพระดอเงิน เชิญออกทางประตูสนามราชกิจขึ้น

พระราชประวัติรัชกาลที่ ๕

๑๔๕

ประดิษฐานเหนือพระยานมาศประกอบพระโกศทองคำ แล้ว
 เสด็จไปโดยขบวน ขึ้นประดิษฐานบนพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท
 ประดับด้วยเครื่องราชูปโภคพร้อมเสร็จ ตามราชประเพณีมาแต่
 โบราณ แล้วเสด็จพระราชดำเนินกลับมาประทับ ณ วัดพระศรี
 รัตนศาสดาราม ครั้นพระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการทูลปวง
 ทวยสัจยานัตยัตตามโบราณจารีตแล้ว ตามนวขเมื่อณวัน
 ศุกรเดือนห้าขึ้นสามค่ำ พระองค์เสด็จออกทรงผนวชขจรรม
 วินัยขึ้นให้รู้เรื่องเป็นประโยชน์แก่ศาสนิกบริษัท คฤหัสถ์บรรพ
 ชิตผู้เกิดในปัจฉิมกาล ได้ ๒๘ พรรษาโดยลำดับปี ถ้าจะนับตาม
 จันทรคติอายุไทร ๒๖ ปี ๘ เดือน ๒๒ วันเป็นกำหนด เสด็จมา
 ประทับ ณ พลับพลาซึ่ง ทานเสนาบดีปลุกสร้างขึ้นไว้รับเสด็จใน
 ระหว่างโรงแสงใหญ่กับห้องเครื่องกรมภูษามาตาคอกัน เป็นที่
 ประทับในระหว่างซึ่งยังมีไต่ตังการพระราชพิธีบรมราชาภิเษกน
 ครั้นได้ศุภวารมหามงคลอุดมฤกษ์ ณ วันจันทร์ เดือน
 หกขึ้นสิบสองค่ำ ตังพระราชพิธีบรมราชาภิเษก เริ่มสวดพระ
 พุทธมนตร์สามวัน ครั้น ณ วันพฤหัสบดีขึ้นสิบห้าค่ำ
 เวลาเช้าโมงหนึ่งกับเก้าบาท เป็นอุดมฤกษ์ บรมราชาภิเษก
 ตามพระราชประเพณีซึ่งมีมาแต่กาลก่อนครบทุกสิ่งทุกประการ

พระราชประวัติรัชกาลที่ ๕

๑๔๗

มโหฬารวิมลมหาสมณิทร มหเศรษฐมทินทรมหารามาธิราชวโรดม
 บรมนาถชาติอาชาวลัย พุทธาทิไตรรัตนสรณารักษ์ อุดมฤษี
 ศักดิ์อัครนเรศวราชิบดี เมตตากกรุณาสั่งคดเหตุภัย โอนไปไมย
 บุญญการ สกลไพศาลมหารัชฎาธิเบนท์ ประเมณฑรรวมิก
 มหาราชาธิบดี บรมนาถบพิตรพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว แต่ใน
 การบรมราชาภิเษกครั้ง^๕ มีเดียบพระนครเป็นสองวันคือโดย
 สกลมารควันหนึ่ง โดยชลมารควันหนึ่ง เมื่อเสด็จพยุหยาตรา
 โดยสกลมารค^๕ เสด็จพระราชดำเนินโดยพระราชนทรยาน
 ออกทางประตูวิเศษชัยศรีไปโดยถนนฉนวนชัย ประทับ ณ วัด
 พระเชตุพน ทรงมนต์การพระพุทธรูปปฏิมากร และทรงบำเพ็ญ
 พระราชกุศลเสร็จแล้ว เสด็จพระราชดำเนินทรงพระที่นั่งพุทธศาล
 โดยทางระหว่างจังหวัดพระอุโบสถวัดพระเชตุพน และระหว่าง
 ภูมิดงษ์ มา^๕โดยทางท้ายฉนวน^๕ขึ้นมา โดยประตูพิทักษ์บวร
 ประตูสุนทรทิศาเข้าพระบรมมหาราชวัง เข้าทางประตูวิเศษ
 ชัยศรีตามเดิม เป็นระยะทางสกลมารค ยาวกว่าซึ่งเคยเดียบ
 พระนครมาแต่ก่อนๆ กระบวนพยุหยาตราทางชลมารค^๕
 เสด็จพระราชดำเนินแต่ทำราชวรดิศ^๕ ไป^๕โดยคลองบางลำพู
 ประทับบนพนาวิชัยบวรนิเวศวิหาร เสด็จขึ้นทรงมนต์การพระ

พุทธชินนังห์ และทรงบำเพ็ญพระราชกุศลเสร็จแล้ว เสด็จพระราชดำเนินโดยทางคลองคูพระนครมาออกปากคลองข้างใต้ ขึ้นมาประทับทำราชวรตติกเป็นเสด็จการเลียบพระนคร เป็นพระเกียรติยศอันยิ่งใหญ่ ครั้นเสด็จการบรมราชาภิเษกแล้ว จึงโปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระอนุชาธิราชซึ่งปรากฏพระนามว่า สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ากรมขุนอิศเรศรังสรรค์ เป็นพระมหาอุปราช แต่โปรดให้มีพระเกียรติยศรับบวรราชโองการ และการพระราชพิธีอุปราชาภิเษกนั้น ให้เรียกว่าบวรราชาภิเษก มีพระเกียรติยศยิ่งใหญ่มากว่าแต่ก่อนมา พระราชทานพระนามว่า สมเด็จพระปวเรนทราเมศ มหิศเรศรังสรรค์ มหันทวรเดโชชัย มโหฬารคุณอดุลยเดช สรรพเทพะวราวุธ บวรจุลจักร-พรตราชสังกาศ บวรธรรมิกราชบพิตร พระเป็นเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดให้เสด็จเลียบพระนคร โดยทางสถลมารคเป็นพระบวนคช-พยุหะและอศัวยุหะวันหนึ่ง แล้วทรงพระมหากรุณาโปรดเกล้าฯ ยกย่องฝ่ายสมณศักดิ์เป็นฤกษ์ ตั้งพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นนุชิตชิโนรสโดยมหาสมณุตมาภิเษก เป็นกรมสมเด็จพระปรमानุชิตชิโนรสศรีวิสุตขัตติยวงศ์ และมีสร้อยพระนามเป็นเจ้าคณะสงฆ์ใหญ่ทั่วพระราชอาณาเขตต์ ตั้งพระเจ้าบรม

พระราชประวัติรัชกาลที่ ๕

๑๔๕

วงศ์เธอ พระองค์เจ้าฤกษ์เป็นกรมหมื่นบวรรังสรรค์ยพันธ์ มี
สร้อยพระนาม เจ้าคณะสงฆ์ฝ่ายธรรมยุติกนิกาย และทรง
ตั้งสมเด็จพระราชาคณะเป็นสังฆนายกและพระราชคณะอื่นๆ โดย
สมควรแก่คุณานุรูป

ฝ่ายพระบรมวงศานุวงศ์ ที่ทรงยกย่องให้มีพระเกียรติยศ
ยิ่งใหญ่มากว่าบุรพบรรพณ คือทรงตั้งพระเจ้าบรมวงศ์เธอ
กรมขุนรามอินทรี เป็นกรมพระรามอินทรี พระเจ้าบรมวงศ์
เธอ กรมหมื่นสวัสดิวัย เป็นกรมหลวงพิเศษศรีสวัสดิ์ นอก
นั้นทรงพระเจ้ายาเธออีกห้าพระองค์ คือกรมขุนเดชอดิศร
เป็นกรมสมเด็จพระเดชาดิศร กรมขุนพิพิธภูเบนทร์ เป็นกรม
พระพิพิธโภคภูเบนทร์ กรมหมื่นพิทักษ์เทเวศร์ เป็นกรมพระ
พิทักษ์เทเวศร์ พระองค์เจ้าทินกร เป็นกรมหลวงภูวเนตร
นรินทรฤทธิ กรมหมื่นอินทรอมเรศ เป็นกรมหลวงมหิศ
วรินทราเมศ แล้วตั้งพระเจ้าน้อยยาเธอไปอีกสิบพระองค์
พระองค์เจ้ากลางเป็นกรมหลวงเทเวศร์วชิรพันธ์หนึ่ง พระองค์
เจ้าชุมแสง เป็นกรมขุนสรวิศศิลปวิชา ภายหลังเลื่อนขึ้นเป็น
กรมหลวงหนึ่ง กรมหมื่นวงศ์วณิช เป็นกรมหลวงวงศ์วณิช
หนึ่ง พระองค์เจ้ามรกตเป็นกรมขุนสถิตยสถาพรหนึ่ง

พระองค์เจ้าขัตติยา เป็นกรมหมื่นถาวรวรยศหนึ่ง พระองค์
 เจ้านิลรัตน เป็นกรมหมื่นอดงกฏกิจปรีชาหนึ่ง พระองค์เจ้า
 อรุณวงศ์ เป็นกรมหมื่นวรศักราชพิศาลหนึ่ง พระองค์เจ้ากบิล
 เป็นกรมหมื่นภูบาลบริรักษ์หนึ่ง พระองค์เจ้าปราโมช เป็น
 กรมหมื่นวรจักรขรรณภาพ ภายหลังเลื่อนเป็นกรมขุนหนึ่ง
 สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้า พระองค์กลาง เป็นสมเด็จพระ
 เจ้าน้องยาเธอเจ้าฟ้ามหามาลา อัครราชธิดาองค์บรม
 พงศปฏิพัทธ์ บุษบัตินวโรภโตสุชาติ บริษัทยาถนรินทร์ราชิบัติ
 ให้ทรงตั้งเจ้ากรมเป็นหมื่นปราบปรบักษ์ พร้อมด้วยปลัดกรม
 และสมุหบัญชี แล้วภายหลังเป็นกรมขุนบำราบปรบักษ์ พระ
 เจ้าลูกเธอแห่งสมเด็จพระบรมเชษฐาธิราชนี้ ถ้าจะนับโดย
 ราชประเพณี ก็ควรจะเป็นพระเจ้าหลานเธอ แต่ทรงพระราช
 ดำริโดยพระมหากรุณาว่า พระองค์เจ้า^{๕๕}ทรงเคยเป็นพระเจ้าลูก
 เสด็จทรงศักดินาสั่ง จะต้องลดตงเป็นพระเจ้าหลานเธอซึ่งมี
 ตำแหน่งศักดินาคำ ก็ทรงส่งสาร จึงทรงพระกรุณาโปรดให้
 ตั้ง^{๕๖}ค่านำพระนามขึ้นใหม่ว่า พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ^{๕๗}แล้วโปรดให้
 เป็นพระองค์เจ้าต่างกรมหกพระองค์ พระองค์เจ้าโกเมน เป็น
 กรมหมื่นเชษฐาธิเบนทร์หนึ่ง พระองค์เจ้าดาดาวัลดี เป็นกรม

พระราชประวัติรัชกาลที่ ๔

๔๕๑

หมื่นภูมินทรภักดีหนึ่ง พระองค์เจ้าชุมสาย เป็นกรมหมื่นราช
 สัตหิกรม ภายหลังเป็นกรมขุนหนึ่ง พระองค์เจ้าอุไร เป็น
 กรมหมื่นอดุลยลักษณสมบัติหนึ่ง พระองค์เจ้าอรรัตน เป็น
 กรมหมื่นอุดมรัตนราศีหนึ่ง พระองค์เจ้าอมฤตย์ เป็นกรมหมื่น
 ภูษิตราชหฤทัยหนึ่ง ภายหลังทรงตั้งอีกตามพระองค์ พระองค์
 เจ้าสุบรรณ เป็นกรมหมื่นภูวนันตยาธิบดีหนึ่ง พระ
 องค์เจ้าสิงหวิมล เป็นกรมหมื่นอักษรสาส์นโสภณหนึ่ง พระองค์
 เจ้าชมพูนุท เป็นกรมหมื่นเจริญผลภูลดดีหนึ่ง ส่วนพระองค์
 เจ้าลูกเธอซึ่งมีอยู่ในขณะนั้นตั้งพระองค์ พระองค์ใหญ่ทรง
 พระนามพระองค์เจ้าเนืองวงศ์ เป็นกรมหมื่นมเหศวรศิววิลาส
 พระองค์น้อยทรงพระนามพระองค์เจ้าสุประดิษฐ์ เป็นกรมหมื่น
 วิษณุภาณุภาณุ ฝ่ายพระราชวังบวรนั้นพระบวรวงศ์เชอชน
 หนึ่ง ทรงตั้งกรมหมื่นนราธิป เป็นกรมขุนนราธิป พระ
 บวรวงศ์เชอชนสอง กรมหมื่นนิเบศร์บวร เป็นกรมขุนนิเบศร์
 บวร ภายหลังทรงตั้งพระองค์เจ้าพงศ์อิศเรศ เป็นกรมหมื่น
 กษัตริย์ศรีศักดิ์เดชหนึ่ง พระองค์เจ้าภุมเรศ เป็นกรมหมื่น
 อมเรศร์คัมหนึ่ง พระเจ้าบวรวงศ์เชอชนหนึ่ง ทรงตั้งพระองค์
 เจ้ายุคนทร เป็นกรมหมื่นอนันตการฤทธิหนึ่ง พระองค์เจ้ารอง

ทรง เป็นกรมหมื่นลี้ทิตยธรรมการหนึ่ง พระเจ้าวรวงศ์เธอชน
 ดอง พระองค์เจ้าอิศราพงศ์ เป็นเจ้าฟ้าอิศราพงศ์ เกวอดวงศ์
 วิสุทธิ สุธัมมคักดิ์ อภิลักขณ์ปวโรภยาชาติ บริษัทยนาก
 นราธิบัตหนึ่ง ภายหลังทรงตั้งพระองค์เกศรา เป็นกรมหมื่น
 อานุกาพิศาดคักดิ์ อีกพระองค์หนึ่ง พระเจ้าวรวงศ์เธอชนดาม
 ทรงตั้งพระองค์เจ้ายอด เป็นกรมหมื่นบวรวิชัยชาญพระองค์
 หนึ่ง แล้วยังทรงตั้งหม่อมเจ้าพระยอ ในสมเด็จพระสัมพันธวงศ์
 เชอ เจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษ์มนตรี เป็นกรมหมื่นมนตรีรักษา
 ทรงตั้งหม่อมเจ้าชะอุม ในสมเด็จพระสัมพันธวงศ์เชอ เจ้าฟ้า
 กรมขุนอิศราอนุรักษ เป็นกรมหมื่นเทวานุรักษ ทรงยกหม่อม
 เจ้าชนเป็นพระองค์เจ้า คือหม่อมเจ้าหญิงในกรมสมเด็จพระ
 เสดาติศร เป็นพระองค์เจ้านฤมตมณีนรัตน หม่อมเจ้าในกรม
 พระพิพิธโภคภูเบนทร์ เป็นพระองค์เจ้าชิตเชอพงศ์ หม่อมเจ้า
 ชายใหญ่ในกรมหมื่นมายุธาพิทักษ์ เป็นพระองค์เจ้ามงคลเด็ค
 พระองค์เจ้าตั้งทงน โปรดให้เรียกค่านำพระนามว่าพระวงศ์เชอ
 ทรงตั้งหม่อมเจ้าในกรมหมื่นมเหศวรศิววิลาศ เป็นพระเจ้า
 หาดนเชอ พระองค์เจ้าจิตรภรณ์อีกพระองค์หนึ่ง ถ้วนข้า
 ราชการหนักทรงยกย่องชุบเลี้ยงโดยตระกูลและความชอบ ให้

พระราชประวัติรัชกาลที่ ๕

๑๕๓

มัยคยังใหญ่ขึ้นไปโดยลำดับมีเสนาบดีเป็นต้น ทรงตั้งเจ้าพระยา
พระคลังเป็นสมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาปฤษฎางค์ ตั้งพระยา
ศรีพิพัฏฐนราชโกศาธิบดี เป็นสมเด็จเจ้าพระยาบรมมหา
พิชัยญาติ ที่สมุหนายกนั้น ทรงตั้งพระยาราชสุภาวดี (โต)
เป็นเจ้าพระยานิกรบดินทร์ ภายหลังทรงตั้งเจ้าพระยายมราช
เป็นเจ้าพระยาภูธราภัย ที่สมุหพระกลาโหมนั้น โปรดให้พระยา
ศรีสุริยวงศ์ จางวางมหาดเล็ก เป็นเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์
ที่พระคลัง โปรดให้จ๋มื่นราชามาตย์ (ชำ) เป็นเจ้าพระยา
ทิพากรวงศ์มหาโกศาธิบดี ท้ายมราชโปรดให้พระยาเพชรบุรี
(สุข) เป็นเจ้าพระยายมราช ภายหลังตั้งพระยามหามนตรี
(นุช) ขึ้นเป็นเจ้าพระยายมราช ครั้นเลื่อนไปเป็นสมุหนายก
แล้วจึงโปรดตั้งพระยาราชวรานุกูล (ครุฑ) เป็นเจ้าพระยา
ยมราช ครั้นถึงอดีตัญญกรรมแล้ว ทรงตั้งเจ้าพระยานครราชสีมา
(แก้ว) เป็นเจ้าพระยายมราช กรมнанัน ทรงตั้งเจ้าหมื่น
ศรีธรรมรักษ์ (เอี่ยม) เป็นเจ้าพระยาพลเทพ ครั้นถึงอดีตัญญ
กรรมแล้ว จึงทรงตั้งพระยาเกษตรรักษา (หลง) ข้าหลวง
เดิมไปเป็นเจ้าพระยาพลเทพ ที่กรมวังนั้น ทรงตั้งพระยาเพชร
พิชัย (เลื้อ) เป็นเจ้าพระยาธรรมมาชิกรณ ครั้นถึงอดีตัญญกรรม

แล้วทรงตั้งพระยามหาอำมาตย์ (บุญศรี) เป็นเจ้าพระยาธรรมมา
 ข้าราชการนอกนั้นก็ทรงยกย่องชุบเลี้ยงทั่วกัน ส่วนเมือง
 ประเทศราชนั้นทรงยกพระยาเชียงใหม่ขึ้นเป็นพระเจ้านครไชยศรี
 ประเทศเจ้าเมืองเชียงใหม่ แล้วภายหลังตั้งนายน้อยสุริยวงศ์
 ซึ่งเป็นเจ้าบุรีรัตนขึ้นเป็นเจ้า ภายหลังเป็นพระเจ้ากาวิโลรส
 สุริยวงศ์ ทรงตั้งพระยาณรงค์ดำปาง เป็นเจ้าวรญาณรังสี ตั้ง
 พระยาณรงค์ดำพูน เป็นเจ้าชัยดิษฐ์การพิศาดไธภาคยคุณ ตั้งเจ้า
 เมืองนครจำปาศักดิ์ เป็นเจ้ายศดิษฐ์มรรณนครจำปาศักดิ์ ตั้ง
 เจ้าเมืองมุกดาหาร เป็นเจ้าจันทร์เทพสุริยวงศ์ ตั้งเจ้าเมือง
 อุบลเป็นเจ้าพรหมเทวานุเคราะห์วงศ์ ตั้งเจ้าเมืองน่านเป็นเจ้า
 อนันตวรฤทธิเดช ตั้งเจ้าเมืองหลวงพระบางเป็นเจ้าจันทร์เทพ
 ประภาคุณ และตั้งนามองค์สมเด็จพระวิสุทธิกษัตริย์รามมหาอัคร
 ราชูปถัมภ์ และองค์สมเด็จพระนโรดมบรมเทวอดาร เจ้ากรุงกัมพูชา
 ราชูปถัมภ์ และทรงชุบเลี้ยงหัวเมืองเอก โท ศรี จัตวา บัณฑิตฝ่าย
 เหนือและหัวเมืองประเทศราช ให้ได้มีศับรรตศักดิ์ทั่วถึงกัน
 ตามสมควร และการพระบรมศพพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้า
 เจ้าอยู่หัวนั้น ก็โปรดให้ทำพระเมรุมาศขนาดใหญ่สูงตลอดยอด
 สองเส้น ประดับวิจิตรมโหฬารยิ่งใหญ่มากกว่าแต่กาลก่อนมา

ทรงบำเพ็ญพระราชกุศล ทรงพระราชอุทิศถวายสมเด็จพระบรม
เชษฐาธิราช เป็นอนุสรณ์นิตย์ยิ่งนัก ในรัชกาลแห่งพระบาท
สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว สมเด็จพระบรมชนกมหาราชาธิ
ราชนั้น มีราชการแผ่นดิน ซึ่งเป็นการสำคัญหลายครั้งหลาย
คราว ถึงแม้ว่าจะไม่ไห้มีการรณรงค์สงครามกับนานาประเทศ
เนื่อง ๆ เหมือนสมัยรัชกาลซึ่งล่วงมาแล้ววันนั้นก็ดี แต่ราชการ
ซึ่งมีในรัชกาลที่สี่เป็นการสู้รบ ต้องทรงศริตรองโดยพระ
ปรีชาญาณ และโดยพระอุตสาหะอันยิ่งใหญ่นี้ ได้หยุดหย่อน
ยิ่งกว่าสมเด็จพระบรมกษัตริราชเจ้าแต่หลังมา จะได้รับพระราช
ทานพรณนาความรวมเป็นหมวด ๆ ในราชการแผ่นดินเป็นต้น
พอให้เป็นนิท้านนัยได้เห็นในกระบวนราชการ และการซึ่งทรง
ประพฤติดลลดไปโดยสังเขป

ข้อซึ่งในรัชกาลที่สี่มีการศึกสงครามนั้น เมื่อจุลศักราช
๑๒๓๔ ปีชวดจัตวา ค่ำก ทรงพระราชดำริว่าฝ่ายพระมหากษัตริย์
ดงด้วยอังกฤษดี เมืองมอญข้างชายทะเล การสงครามในระหว่าง
กรุงสยามกับพุกามประเทศเรดิร้างกันมาช้านาน ผู้ซึ่งเคยทำศึก
สงครามก็เบาบางลงกว่าแต่ก่อน ควรที่จะยกโยธาทัพไปย่ำยี
ปลดายเขตต์แดน ฝ่ายพระมามีให้ปรากฏกำลัง กองทัพกรุงพระมหา

นครศรีอยุธยาได้จะได้เป็นที่ครันคร้ามของพม่า มิได้เบียด
เบียดพลตายพระราชอาณาเขตต์สยาม และจะได้ฝึกหัดโยธาหาญ
ให้เกตุอวดกล้าคุ้นเคยในการสงครามไว้ป้องกันพระราชอาณาเขตต์
สืบไป จึงโปรดให้พระเจ้าน้อยยาเชอ กรมหลวงวงศาธิราชสนิท
คุมกองทัพกองหนึ่ง เจ้าพระยาภาณุราชย์ เมื่อยังเป็นที่เจ้าพระยา
ยมราช คุมกองทัพกองหนึ่งยกขึ้นไปบรรจบทัพหัวเมืองลาว
ประเทศราช ขึ้นไปตีเมืองเชียงตุงได้ทำการยุทธสงครามกัน
ระยะเมืองเชียงตุงเป็นทางกันดารขัดสนด้วยเสบียงอาหาร ก็
โปรดให้เด็กทัพกลับคืนพระนคร ภายหลังมาโปรดให้จัดกอง
ทัพออกไปปราบปรามกบฏเมืองเขมร ซึ่งเป็นศัตรูต่อพระองค์
สมเด็จพระนโรดม ให้ราบคาบเรียบร้อย แล้วพระราชทานอภิเษก
ให้เป็นเจ้ากรุงกัมพูชาธิบดีสืบมาจนกาลบัดนี้ ส่วนราชการฝ่าย
ประเทศตะวันตก กรุงเอดบริเตนได้เข้ามาขอทำหนังสือสัญญา
ทางพระราชไมตรี แต่ในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้า
เจ้าอยู่หัว การก็เป็นที่มีวุ่นหมองกันอยู่ ครั้นภายหลังเซอร์ยอน
โบวริงเข้ามาขอทำหนังสือสัญญาทางพระราชไมตรี พระองค์
ทรงพระราชดำริด้วยพระปรีชาญาณพิจารณาปัญหาอันลุ่ม เห็น
ว่าการซึ่งจะรักษาราชอาณาเขตต์ให้อยู่เย็นเป็นสุข ต้อง

พระราชประวัติรัชกาลที่ ๕

๑๕๗

อาศัยผ่อนสั้นผ่อนยาว ถือเอาแต่การซึ่งเป็นความเจริญ
ปราศจากอันตรายเป็นประมาณ การซึ่งกรุงเกรตบริเตนมาขอ
ทำหนังสือสัญญาทางพระราชไมตรี^{๕๕} ก็เป็นประสงค์อย่างเดียว
ซึ่งจะได้ค้าขายให้เป็นผลประโยชน์แห่งชาติของตน มิได้เป็นอุปาย
ซึ่งจะคิดร้ายต่อพระนครในชั้นต้น เหมือนหนึ่งพะม่าข้าศึกซึ่ง
ควรเป็นที่ตั้งสงสัย^{๕๖} ไม่ ถ้าจะตั้งต้นกันไปเหมือนอย่างครั้งแผ่นดิน
พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็จะเป็นที่หมองหมางกัน
ขึ้น ไม่เป็นประโยชน์อันใด ถ้ารับทางพระราชไมตรีแล้ว ก็
จะไม่มีความบาดหมางต่อกัน การค้าขายต่อกันมีขึ้นแล้ว ประโยชน์
ก็จะมีแก่ผู้ขายและผู้ซื้อด้วยกันทั้งสองฝ่าย ทรงพระราชดำริ
โดยการ^{๕๗} ยืดยาว กว้างขวาง ดังนี้แล้ว จึงทรงปรึกษาดำวยพระ
บรมวงศานุวงศ์และท่านเสนาบดี เห็นพร้อมด้วยกระแสพระ
ราชดำริจึงทรงรับทางพระราชไมตรีกรุงอยู่ในเขตออฟเกรตบริเตน
และไอร์แลนด์เป็นปฐมได้ ทำหนังสือสัญญาทางพระราชไมตรี
ในระหว่างพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวกรุงสยามและสมเด็จพระ
นางเจ้ากรุงเกรตบริเตนในปีเถาะฉปีคศกจุลศักราช ๓๒๓๗ ไซ้ข้อ
สัญญาในปีมะโรงอัฐศกจุลศักราช ๓๒๓๘

ครั้นภายหลังมา ประเทศยูไนเต็ดสเตตส์อเมริกาหนึ่ง

ประเทศฝรั่งเศสหนึ่ง ประเทศเดนมาร์กหนึ่ง ประเทศเยอรมัน
 แอ็นช็เอติกรับบัตติกหนึ่ง ประเทศโปรตุเกสหนึ่ง ประเทศวิลัน-
 ตาหนึ่ง ประเทศปรัสเซียหนึ่ง ก็ได้แต่งตั้งให้ราชทูตเข้ามาทำ
 หนังสือสัญญาทางพระราชไมตรี ณ กรุงเทพมหานครเป็นลำดับ
 ไป ภายหลังได้โปรดให้เซอร์ยอนโบวริง ซึ่งได้รับตำแหน่ง
 ยศเป็นพระยาสยามานุกลกิจ สยามิศรมหายุค ราชทูต ทำ
 หนังสือสัญญากับประเทศนอร์เวย์และสวีเดน ประเทศเบลเยียม
 ประเทศอิตาลี เป็นอวสานกาลในรัชกาลที่สี่นั้น ก็ในกาลซึ่ง
 พระองค์ได้รับทางพระราชไมตรีต่างประเทศไว้แล้ว ก็ทรงพระ
 อุดมสำราญจะจัดการทั้งปวงให้ถูกต้องตามหนังสือสัญญา คือ
 เด็กค่าธรรมเนียมปากเรือและธรรมเนียมที่ตองห้ามต่าง ๆ เปิด
 ให้สินค้าออกจากพระนครโดยสะดวกตั้งเป็นภาษ่วัยยชักสาม
 เก็บสินค้าขาเข้า ภาษี่ข้าว ภาษี่เบ็ดเตล็ดเป็นสินค้าขาออก
 และตั้งศาลต่างประเทศสำหรับว่าความ ซึ่งคนไทยกับคนต่าง
 ประเทศเป็นความกัน และจ้างคนยุโรปนายโปติสให้หาแรก
 มะตายซึ่งเคยเป็นนายโปติส มาตั้งบ่อนักรักษาคืนตราและ
 ทรัพย์สินสมบัติของชาวยุโรปทั้งปวงเป็นต้น จึงได้เกิดมีโปติสขึ้น
 ในกรุงสยาม และเป็นพระราชธุระในการที่จะได้ตอบราชการ

ต่าง ๆ ซึ่งเกี่ยวข้องกับนานาประเทศ โดยความยากลำบาก
พระกายและพระราชหฤทัย ทั้งกลางวันกลางคืนมิได้ขาด

และได้ทรงแต่งราชทูตออกไปเจริญทางพระราชไมตรี
ณ คอร์ตแซนค์เยมส์กรุนดอนดอนครั้งหนึ่ง ยังดำเนินกลับเด็จ
พระเจ้าเฮมเปอเรอกรุนฝรั่งเศส ณ กรุงปารีสครั้งหนึ่ง ภาย
หลังได้ทรงจัดสิ่งของออกไป ตั้งการอินเตอเนชันนัลเอ็กสโป-
สิชัน แต่งข้าหลวงคุมออกไปตั้ง ณ กรุงปารีสอีกครั้งหนึ่ง
พระเกียรติยศก็แผ่ไพศาลไปในนานาประเทศยิ่งกว่าครั้งแต่หลัง
มา ภายหลังโปรดให้เจ้าพระยาสุริยวงศ์อภัยวงษ์ออกไปขอทำ
หนังสือสัญญาเรื่องศุภราค่างประเทศ และเรื่องบันเขตต์แดน
เมืองเขมรถึงกรุงปารีส ในปีชลาธิวัศกจุลศักราช ๑๒๒๘ และปี
เถาะนพศกจุลศักราช ๑๒๒๘ ค่อกัน เป็นคราวแรกที่ให้มีราชทูต
ไปโดยราชการแผ่นดิน ถึงพระนครแห่งพระเจ้าแผ่นดิน ซึ่งมี
ทางพระราชไมตรีในประเทศยุโรป ส่วนการในพระนครนั้น
พระองค์ทรงพระมหากรุณาเมตตาแก่ราษฎรทั้งปวงยิ่งนัก ทรง
พระราชอุทิศสำหระตั้งพระราชมณเฑียรออกมารับผู้การรับกิจทุก
วันของราษฎรด้วยพระองค์เอง และทรงแก้ไขเพิ่มเติมพระราช
กำหนดกฎหมายเก่าใหม่ซึ่งเป็นการเตือนขวัญ และยังปกครองอยู่

เป็นอันมากหลายลักษณะหลายประการ มีทรงอุดหนุนอำนาจ
 ศาสตร์ ซึ่งทาส้องทุกขตั้งเงิน นายเงินกตชกักขังตัวทาสให้ต้อง
 ขัดสนอยู่เป็นทาสตลอดไป พระองค์เพิ่มเติมพระราชบัญญัติ
 ระกักถกนการซึ่งผู้คุมเหงไพร่ให้เบาบางลงเป็นต้น ทั้งพระราช
 บัญญัติอื่น ๆ ซึ่งเป็นการมีคุณให้ความสุขแก่ราษฎร อีกหลาย
 อย่างหลายประการ และทรงอุดหนุนราษฎรซึ่งทำไร่นา คือ
 ออกพระราชบัญญัติลดเงินค่านาคูโค ซึ่งแต่ก่อนได้เคยเก็บ
 เสมอกันกับนาฟางดอย ทรงพระราชดำริเห็นว่านาคูโคนั้น ถึง
 เจ้าของจะทำนาก็ดีมีทำนาก็ดี ก็คงต้องเสียเงินค่านาตามตรา
 แดง ส่วนผู้ซึ่งทำนาฟางดอย สำนานได้ว่านานนไม่ได้เก็บเกี่ยว
 ก็ไม่ต้องเสียค่านา ทรงเห็นว่าเสียเปรียบกันอยู่อย่างนี้ จึง
 ทรงยกค่านาคูโคพระราชทานให้เป็นไร่นาตั้งตั้งเป็นต้น ทรง
 พิจารณาสอดส่องในสิ่งซึ่งเป็นการหนักของราษฎรดังนี้ แล้ว
 ผ่อนผันให้เป็นการเสมอกัน และเป็นการเบาขึ้นอีกหลายสิ่งหลาย
 ประการ และพระราชทานตราภูมิพิเศษแก่ไพร่พลวง ซึ่งได้รับ
 ราชการเกิดขึ้นอีกเป็นอันมาก โดยทรงพระมหากรุณา ราษฎร
 ทั้งปวงก็ได้ตั้งทำมาหากินมีผลประโยชน์บริบูรณ์ และมีความ
 สุขชนกว่าแต่ก่อน

พระราชประวัติรัชกาลที่ ๔

๑๖๑

หนึ่งเมื่อเสด็จพระราชดำเนินในสถานที่ใด ก็ทรงพระ

กรุณาโปรดอนุญาตให้ราษฎรเข้ามาเฝ้าใกล้พระองค์ และ

พระราชทานเงินเฟื้องเงินดั่ง ด้วยพระหัตถ์ของพระองค์เอง

เป็นอันมากทุกครั้งมิได้ทรงรังเกียจ การสร้างดั่งซึ่งเป็น

ประโยชน์แก่ราษฎรนั้น พระองค์ได้โปรดให้ขุดคลองและทุ่งกรุง

เกษม เป็นคูพระนครชั้นนอกคลองหนึ่ง คลองเจ็ดยี่สิบคลอง

หนึ่ง คลองมหาสวัสดิ์คลองหนึ่ง คลองภาษีเจริญคลองหนึ่ง

คลองดำเนินสะดวกคลองหนึ่ง คลองหัวตำโพงคลองหนึ่ง ดั้น

พระราชทรัพย์เป็นอันมาก เป็นคลองหลวงขุดพระราชทาน และ

ได้สร้างถนนบำรุงเมืองในพระนครฝ่ายหนึ่ง ถนนเพ็ญนครตง

แต่ด้วยบริเวณ มาจนถนนเจริญกรุงตอนหนึ่ง ถนนเจริญกรุง

ตงแต่ในนครออกไปถึงบางรักตำบลหนึ่ง ถนนตั้งมทางหนึ่ง ถนน

ตามแนวคลองหัวตำโพงทางหนึ่ง ถนนเหล่านี้ทำขึ้นด้วยพระราช

ทรัพย์ในพระคั่ง เป็นส่วนพระราชทานแก่ราษฎรทั้งสิ้น ส่วน

การบ่งกันพระนคร พระองค์ทรงพระราชดำริว่า ถ้าแพง

พระนครเดิมแคบ และคูพระนครด้านตะวันออกเป็นแต่ลำคลอง

บ้านเรือนราษฎรตงคืดแน่นกันไป ถ้ามีข้าศึกศัตรูมา จะจัด

การบ่งกันรักษาพระนครก็ขัดขวางด้วยเป็นทคับแคบ

หนึ่งพระปรางค์ใหญ่ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้า
 เจ้าอยู่หัวทรงสร้างจนทั่วทิศระแวก การไม่สำเร็จตลอดไปทั้ง
 รกอยู่เป็นกองอิฐใหญ่ ราษฎรเรียกกันว่าภูเขาทอง ถ้ามีข้าศึก
 ศัตรูเข้าขึ้นไปถึงบนภูเขาทองนั้น ยิ่งระดมเข้าเข้ามาในพระนคร
 ก็เห็นว่าจะรักษาได้เป็นอันยาก จึงโปรดให้ขุดคลองผดุงกรุง
 เกษมเป็นคพระนครขึ้นนอกคลองเดิมพระราชทานพรณาคความมา
 แล้ว แล้วจึงโปรดให้สร้างบ่อนรายเป็นระยะตามฝั่งคลองส่วน
 ในพระนคร ตั้งแต่ปากคลองของข้างเหนือไปถึงปากคลองด้านใต้
 ห้าบ่อ คือบ่อบึงบ่อปัจจามิตรหนึ่ง บ่อบึงบ่อปัจจันหนึ่ง บ่อ
 ผลิตาญศัทรารามหนึ่ง บ่อบึงบ่อปัจจามิตรพ่ายหนึ่ง บ่อบึงบ่อปัจจามิตร
 ปรบักษหนึ่ง ทรงพระราชดำริว่า ครั้นจะให้ก่อกำแพงขึ้น
 โดยรอบก็จะเป็นการลำบากแก่ไพร่พล เมื่อทำบ่อนไว้เป็นระยะ
 ดังนี้ เมื่อราชการศึกสงครามถึงพระนครก็จะคิดใช้ไม้แก่นหรือ
 ไม้ดำ บักเป็นค่ายระเนียดบรรจบถึงกันเป็นเขื่อนรั้วซึ่งจะได้
 คอด้วราชศัตรูได้ถนัด และโปรดให้ฝึกหัดทหารอย่างยุโรปขึ้นไว้
 เป็นทหารรักษาพระองค์พอสมควรแก่ราชการ ได้ทรงสร้างเรือ
 ใบเป็นเรือรบ และเรือค้าขายขึ้นหลายลำ ภายหลังมีเรือกลไฟ
 สยามอรุดมพดลขึ้นเป็นครั้งแรกที่ไคมาในกรุงสยาม จึงทรงสร้าง

พระราชประวัติรัชกาลที่ ๔

๑๖๓

เรือรบกลไฟ มีนายเรือ และทหารบนประจำ ตามธรรมเนียมเรือรบอย่างอังกฤษขึ้นไว้ สำหรับป้องกันพระราชอาณาเขตคัมเรือสยามปัดคัมภีเรือราษฎรทุกไฟเป็นต้น จนกระทั่งถึงเรือกันโบตลาดตระเวน สำหรับได้เดินตรวจการทางทะเลฝั่งตะวันตกตะวันออก จับสัตว์โจรผู้ร้ายอยู่เสมอ มิได้ขาด

หนึ่งพระองค์ได้ทรงสร้างเรือพระที่นั่ง ไว้สำหรับแผ่นดินหลายลำ มีเรือพระที่นั่งอนันตนาคราช และเรือพระที่นั่งเทวธิดาเป็นต้น และโปรดให้หุ้มทองคำพระที่นั่งทองและพระที่นั่งพุทธศาลซึ่งเป็นพระบรมราชยานไว้สำหรับแผ่นดิน พระองค์ทรงสถิตอยู่ในพระกตัญญูณทเวทิตาคุณ ต่อสมเด็จพระบรมชนกนาถ และสมเด็จพระบรมราชชนนีเป็นต้น ตลอดจนบรรพบุรุษวงศ์ ทรงตั้งอย่างซึ่งได้มีการพระราชกุศล ในวันประสูติและวันสวรรคตแห่งพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทั้งสามรัชกาล ซึ่งต้องมาแล้วและสมเด็จพระอัยยิกะและพระบรมราชชนนี ได้กราบถวายบังคมพระเดชพระคุณ และทรงพระราชอุทิศพระราชกุศลถวายทุกปีมิได้ขาด และตามฤดูกาลก็โปรดให้เชิญพระบรมอัฐิและพระอัฐิออกสถับปักปรนเป็นการประจำปี เรียกว่ากาลานุกาล เพิ่ม

เติมนิ่งขึ้นกว่าเก่าเกือบจะทุกเดือนตลอดปี และการพระราช
 กุศลทรงพระราชอุทิศพระองค์เป็นกาดเป็นส้มยักมี ใหญ่
 บ้างน้อยบ้าง ตามอภิลักขิตกาด มีการซึ่งโปรดให้ส้มเด็จพระ
 พระยาองค์ใหญ่ ส้มเด็จพระยาองค์น้อย เจ้าพระยานิกร
 บดินทร์ทำกระจาดใหญ่สามกระจาด ทรงพระราชอุทิศถวาย
 ส้มเด็จพระบรมอัยกาธิราช พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้า
 จุฬาโลกมหาราชหนึ่ง ทรงพระราชอุทิศถวายสมเด็จพระบรม
 ชนกรมหาราชธิราช พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย
 กระจาดหนึ่ง ทรงพระราชอุทิศถวายสมเด็จพระบรมเชษฐาธิราช
 พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวกระจาดหนึ่ง แล้วนิมนต์
 พระสงฆ์มาถวายพระธรรมเทศนาเป็นการครึกครื้นยิ่งใหญ่ในกาด
 ครองนั้น และการซึ่งทรงบำเพ็ญพระราชกุศลฉลองพระเดช
 พระคุณสมเด็จพระบรมชนกนาถ สมเด็จพระบรมราชชนนีเป็นต้น
 นนหลายครั้งหลายคราว เหตุที่จจะรับพระราชทานพรณนาใน
 เวदान์ให้ตลอดได้ และได้ทรงมีการฉลองพระเดชพระคุณยิ่งใหญ่
 ในสมเด็จพระบรมชนกนาถและสมเด็จพระบรมราชชนนี เมื่อพุทธ
 เบญจศก จุลศักราช ๑๒๒๕ เพราะทรงพระราชดำริว่า เมื่อพระ
 บาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย และกรมสมเด็จพระศรีสุริเยน

ทราบมาด้วยเกล้าจงดรรคต พระองค์ทรงผนวชอยู่ในพระพุทธศาสนา
 หาได้ทรงฉลองพระเดชพระคุณเต็มพระราชหฤทัยดังพระราชประ-
 สดงค์ไม่ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ทำพระเมรุมาศขนาด
 น้อย ^{๕๕} ตั้งชนบทนยอดเขาสุโขทัย ประดับด้วยพฤกษชาติและเครื่อง
 เต้นต่าง ๆ เป็นมโหฬารยิ่งนัก พระเมรุมาศนั้นตั้งตลอดยอดถึงยี่-
 ลีบวา แล้วอันเชิญพระบรมอัฐิ ^{๕๖} สัมเด็จพระบรมชนกนาถ
 และสมเด็จพระบรมราชชนนี ^{๕๗} ทง สอง พระ องค์ ออก ประดิษฐาน
 ทรงบำเพ็ญพระราชกุศล พระราชทานแก่พระบรมวงศานุวงศ์
 และข้าทูลละอองธุลีพระบาทราชบุตรทั่วหน้า พระราชทรัพย์ซึ่ง
 ทรงบำเพ็ญพระราชกุศลครั้งนั้น เป็นอเนกอนันต์ยิ่งนัก ภาย
 หลังจึงเชิญพระศพสมเด็จพระเจ้าตากสินเจ้าฟ้าจันทรมณฑลชน
 ประดิษฐานในพระเมรุ ^{๕๘} แล้วพระราชทานเพลิงที่มณฑล
 เจริญฉายตะวันตกต่อไป แล้วได้ทรงพระกรุณาโปรดให้ทำเมรุ
 ใหญ่ ณ ที่ของสนาม บำเพ็ญพระราชกุศลใหญ่ ๆ หลายครั้ง คือ
 ครั้งหนึ่งพระเมรุสมเด็จพระนางเจ้าโสมนัสวัฒนาวดี สัมเด็จพระ
 พระบรมราชเทวี และกรมสมเด็จพระเทพศิรินทราบรมราชินี กรม
 หมื่นวิเศษนาทนิภาธร พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว
 กรมหมื่นมเหศวรศิววิลาสเป็นต้น และมีเมรุกลางเมือง ^{๕๙} น้อย

กว่านั้นอีกหลายครั้งหลายคราว มังงานพระศัพทกรมหมื่นดนิท-
เรนทรเป็นต้น พระองค์ทรงบำเพ็ญพระราชกุศลแต่ครั้ง ๆ เป็น
อเนกนัยวิจิตรยิ่งนัก

อนึ่งพระองค์ทรงพระมหากรุณาเมตตาแก่ข้าบาทบริจาริก
ฝ่ายใน พระราชทานชนธำมภ์ และเกียรติยศตามสมควร
แก่คุณานุรูปยิ่งกว่ารัชกาลหลัง ๆ มา ทรงพระเมตตาแก่
พระราชโอรสพระราชธิดายิ่งนัก เสด็จด้วยบิดากับบุตรแห่งชน
ธำมภ์ทั้งปวง ทรงอุ้มชมเชยมิได้ทรงรังเกียจ และมีทรงถือ
เกียรติยศอย่างใดอย่างหนึ่งเลย พระราชทานพระราชทรัพย์ส่วน
พระคลังข้างที่ให้เป็นภาค ๆ เสด็จกันบ้างยังกว่ากันบ้าง โดยทั่ว
ถึง ซึ่งเป็นการพิเศษยิ่งกว่าพระเจ้าลูกเธอในรัชกาลก่อน ๆ
และที่เป็นพระราชกุมารก็พระราชทานวงและตำหนัก ซึ่งทรงจัด
ซื้อและโปรดให้สร้างขึ้นโดยพระราชทานทรัพย์ส่วนพระองค์ แล้ว
พระราชทานให้เป็นสิทธิขาดโดยมาก และการซึ่งทรงพระมหากรุณา
โปรดยกย่องให้เป็นเกียรติยศนั้น คือโปรดให้มีการโสกันต์กระบวน
แห่อย่างกตางมีมยุรฉัตร ยกไว้แต่เขาไถด้าเป็นบางพระองค์
และทอดลงไปกว่านั้นบ้างตามสมควร ครั้งหนึ่งก็เสด็จไปโสกันต์
พระราชธิดาถึงเมืองเพชรบุรี มีกระบวนแห่พร้อมทุกประการ

พระราชประวัติรัชกาลที่ ๔

๑๖๗

บางงานก็โปรดให้เจ้านายนอกจากพระเจ้าลูกเธอ ใส่งันต์ด้วยกัม
และการทรงผนวชเก่า ก็โปรดให้จัดกระบวนแห่ทรงผนวชตาม
แบบอย่างแต่ก่อนมา การซึ่งทรงพระมหากรุณาแต่พระราช
โอรสพระราชธิดา ซึ่งควรจะพระราชทานเต็มตามพระราช
ประเพณี และทรงยกย้ายไปใหม่บ้างนั้น รับพระราชทานยกขึ้น
เป็นตัวอย่าง คือเมื่อประกาศวิเศษคุณศักราช ๓๒๒๓ สมเด็จพระ
บพิตรพระราชสมภารเจ้า มีพระชนมายุเจริญได้ ๘ พรรษาโดย
ลำดับปี สมควรที่จะได้รับพระสุพรรณบัฏโดยอย่างโบราณจา
วิตรสืบมา จึงทรงพระกรุณาโปรดตั้งพระราชพิธีรับพระสุพรรณ
บัฏณพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท ตั้งกระบวนแห่มีมยุรฉัตร
ราชวัตถ์รายทางเหมือนกระบวนแห่ใส่งันต์ แห่ออกจากเกยหน้า
ท้องถนนในพระบรมมหาราชวัง ไปประทับณพระที่นั่งอาภรณ์
พิโมกขปรังสาธ ทรงฟังพระสงฆ์สวดพระพุทธมนต์สามวัน
ครบวันศุกร์เดือนสี่แรมหกค่ำ เวลากลางคืน แห่ไปโดยทางเดิม
ประทับณพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท แล้วโปรดให้สมเด็จพระ
บพิตรพระราชสมภารเจ้า เสด็จสู่ที่ทรงเขาไถ่ถาสน้อย ฝ่ายตะวันตก
ตกพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท แล้วพระราชทานน้ำพระพุทธมนต์
ด้วยพระเต้าเบญจकरภเป็นต้น พระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการ

ถวายนำพระพุทธรูปมณฑปเสร็จแล้ว ทรงเครื่องเหมือนอย่างเมื่อทรง
 พังศวดพระพุทธรูปมณฑป เสด็จออกไปเฝ้าพระบาทสมเด็จพระ
 จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว บนพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท กรมพระ
 ขาดิษณ์อ่านประกาศพระราชดำริและดำเนินซึ่งจารึกพระสุพรรณ
 บัญชีว่าสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ บดินทรเทพ-
 ยมหามกุฏ บุรุษรัตนราชวิวงศ์ วรุตมพงศ์บริพัตร สิริ-
 วัฒนราชกุมาร (ดีหนาม) และทรงพระกรุณาโปรดให้ทรงตั้ง
 เจ้ากรม เป็นหมื่นพิณเนศวรสุรสังกาศ ปลัดกรมเป็นหมื่น
 วรรณบุตวรักษ์ สมุหบัญชีเป็นหมื่นอนุรักษพลสังขยา ซึ่ง
 ทรงพระกรุณาโปรดให้ตั้งเจ้ากรม ปลัดกรม สมุหบัญชีนั้น
 เพราะพระราชประสงค์จะพระราชทานให้ทรงศักดินาให้เต็มทีอย่าง
 สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าต่างกรม จึงโปรดพระราชทานให้
 ทรงศักดินา ๕๐,๐๐๐ พระราชทานเครื่องสำหรับเกียรติยศเหมือน
 อย่างเจ้าฟ้าต่างกรม คือพระมาลาขนาดเล็กน้อยหุ้มคาด อดองพระ
 องค์คาดจับเอว และเครื่องรางสายคิงประคำ พระแสงญี่ปุ่น
 ทองคำดงยาราชาวดี พานพระศรี พระเต้า พระสุพรรณศรี
 หีบหมากเสวยดงยาราชาวดีทั้งดำรับ ที่พระสุธารดของคำ และ
 ถาดพระสุวรรณ์เย็นทองคำ ตามตำแหน่งถ้วนซึ่งพิเศษนั้น พระราช

ท่านพระแสงกนหันผัดลงยาราชาดัต และพระวอประเวศวงศ์ เป็น
ของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมาแต่ยังมีได้
แต่ตั้งเกิดถึงฉวดยราชสมบัติ ครั้นพระราชทานเสร็จแล้ว ตั้งจ
กกลับมาแต่งพระองค์ที่พระที่นั่งอาภรณ์พิโมกข์ ทรงฉลองพระ
องค์และพระมาลาสำหรับยศซึ่งได้พระราชทาน และทรงพระ
กรุณาโปรดพระราชทานพระสังวาลมหายนพัตนราชวราภรณ์
เครื่องต้น ให้ทรงเนืองซ้าย ทรงพระสังวาลเพชรของเดิมเนือง
ขวา ทรงเหน็บพระแสงกนหันซึ่งได้พระราชทาน แห่กับคนเข้า
พระบรมมหาราชวัง ครั้นเวลาบ่ายทรงเครื่องต้น พระราชทานพระ
มงกุฎดอกไม้นี้และพระแสงตรีเพชรให้ทรง แห่มาโดยทางเดิม
สมโภชณพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท เป็นเสร็จการพระราชพิธี

ครั้นภายหลังมา ทรงพระกรุณาโปรดให้ตั้งพระราชพิธี
พระราชทานพระสุพรรณบัฏ แต่สมเด็จพระเจ้าลูกเธอเจ้าฟ้า
หญิง อีกรวงหนึ่ง การพระราชพิธีกนิษัตยได้รับพระราชทาน
พระพรนามาแล้วนั้น แปลกแต่พระสุพรรณบัฏนั้นจารึกพระ
นามว่า สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าจันทรมณฑลโสภณภควดี
มิได้โปรดให้ทรงตั้งเจ้ากรม ทรงศักดินา ๓๕,๐๐๐ ตามแบบอย่าง
สมเด็จพระเจ้าลูกเธอเจ้าฟ้าฝ่ายใน เครื่องยศนั้นพระราชทาน

เครื่องของกรมสมเด็จพระเทพศิรินทราบรมราชินี ซึ่งได้ทรงรับพระราชทานเวลาดำรงอยู่ในอิสต์ริยัคเป็นพระราชเทวี แต่ยังมีพระชนม์อยู่นั้น เวลาแห่งกดับ และเวลาสมโภช ทรงเครื่องอย่างขัตติยราชกุมารี ทรงผ้าตั้งเวียนจับ ทรงสะพักคาดบั๊กเดอม ทรงพระนวมและพระเกี้ยวออกทองสองเวลา

ครั้นปีฉลู ปีชดศก จุลศักราช ๑๒๒๗ สมเด็จพระบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้า เมื่อมีพระชนมายุได้ ๓๓ ปี โดยดำทับ ทรงพระกรุณาโปรดให้เรือโรงปั่นใหญ่ ซึ่งตั้งอยู่ในกลางสนามหญ้าเขียวเตี่ยวให้ทำเขาไถลาดขึ้นในที่นั้น โปรดให้ตั้งพระราชพิธีโสกันต์เป็นการใหญ่ พระสงฆ์หกสิบรูปสวดมนตร์ ตั้งกระบวนแห่แต่ในพระบรมมหาราชวัง ออกมาทรงฟังพระสงฆ์เจริญพระพุทธมนตร์ ณ พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาทตามวัน ครั้นวันพระฤกษ์โสกันต์ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ทรงเจริญพระเกศา แล้วให้ทรงพระราชยานตรงมาสู่ที่ตรงณัฏระอโนศาตเชิงเขาไถลาด เมื่อเวลาเสด็จมานั้นพระราชทานพระมาตาเพชรน้อยให้ทรงเป็นเกียรติยศ ครั้นเสร็จแล้ว ท่านอัครมหาเสนาบดีทั้งสอง เสด็จเข้าไปดูยอเขาไถลาด และขรรมนเนียมแต่ก่อนมา ผู้ซึ่งสมมติว่าเป็นพระอิสักรนั้น เคยตกอยู่ในพระบรม

พระราชประวัติรัชกาลที่ ๔

๑๓๑

วงศ์ผู้ใหญ่ แต่ครั้งนั้นอาศัยที่ทรงพระเมตตาแก่สมเด็จพระบรม
 บพิตรพระราชสมภารเจ้ายังนัก จึงทรงรับที่สมมตเป็นพระอิสริ
 ด้วยพระองค์เอง ทรงพระมหาพิชัยมงกุฎและพระแสงขรรค์
 เหนือโถหระ เสด็จออกมากอยรับพระกรรณประตราชวัติบนยอด
 เขาไกรลาส แล้วพาเสด็จขึ้นไปทรงเครื่องต้นอย่างขัตติยราชกุมาร
 พระราชทานพระแสงตรีเพชรให้ทรงด้วยจนตลอดงาน ครั้นทรง
 เครื่องเสร็จแล้วพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จ
 จรุงรถมาโดยบันไดไกรลาสข้างตะวันออก ประทับทรงเกย
 ธิศได้ พระราชทานให้ทรงพระที่นั่งพุทธาลซึ่งเป็นพระราชยาน
 สำหรับพระเจ้านครินทร์พระองค์เดียวให้ทรง และแห่ด้วย
 กองพระเงินทอง เหมือนอย่างเช่นพระบาทสมเด็จพระพุทธ
 เติศให้ฐานาถัย พระราชทานเกียรติยศอย่างนี้แก่พระองค์เมื่อ
 ใต้กันต์ฉะนี้ คือไปสมโภชอีกสามวัน แล้วดอพระเกศาเป็น
 เสร็จการพระราชพิธี

ครั้นเมื่อปีชวดอัฐศกจุลศักราช ๓๒๒๗ ถึงกำหนดกาลซึ่ง
 สมเด็จพระบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้าจะทรงผนวชเป็นสามเณร
 ก็ทรงพระกรุณาโปรดให้จัดการสมโภชพระที่นั่งอนันตสมาคม
 ที่ซึ่งจะประทับทรงหน้าบายศรีนั้น โปรดให้มโหรีนระบายเป็น

สี่เสาแขวนดอกไม้สดเป็นที่ประทับ ประดับด้วยเครื่องพระ
 เกียรติยศมีพานพระศรีเป็นต้นสองข้างพระองค์ แล้วโปรดให้
 เชิญเครื่องเบญจราชกกุธภัณฑ์ มีพระมหามงกุฏเป็นต้น มา
 ประดิษฐานไว้บนพระที่นั่งเศวตฉัตรเพื่อให้เป็นสวัสดิมงคล ชน
 ทั้งปวงได้เห็นก็เป็นการประหลาด เพราะมิได้เคยมีธรรมเนียมมา
 แต่ก่อน ครั้นเวลาเช้าตั้งกระบวนแห่แต่หน้าพระที่นั่งสุทไธสวรรย์
 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงฉลองพระองค์
 ครุยพระชฎามหากฐิน เสด็จมาตั้งพระกรดมเด็จพระบรมพิตร
 พระราชสมภารเจ้าอินทรวงเครื่องต้นอย่างรัชทายาททรงพระ
 ชฎาห้ายอดใสกนก เดินพระราชยานแต่เกยศิลาพระที่นั่งอนันต
 สมุทมาศ ออกประตูทวารพัทธกะเดียวลงทางทักษิณไปถนนเจริญ
 กรุง ถนนเพ็ญนคร ถนนบำรุงเมือง กลับมาเข้าพระบรมมหา
 ราชวังทางประตูสวัสดิโสภณ ประทับพลับพลาเปิดเครื่อง
 หน้าวัดพระศรีรัตนศาสดาราม พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า
 เจ้าอยู่หัว ก็แต่งพระองค์คอยรับพระกรอยู่ที่เกย ครั้นเปิด
 เครื่อง ทรงไปรยทานเสร็จแล้ว พระราชทานพระเสลี่ยงทอง
 ซึ่งเป็นพระราชยานผูกสี่ ให้สมเด็จพระบรมพิตรพระราชสม
 ภารเจ้าทรง เสด็จเข้าไปจนถึงกำแพงแก้วพระอุโบสถ แล้ว

พระราชประวัติรัชกาลที่ ๔

๑๗๓

เสด็จดำเนินลงมาประทับพระกรพาศน์ใต้พระอุโบสถ และเพดานผ้า
 ชาวซึ่งตงทงมโกลาเวลาเย็นนั้น ทรงพระกรุณาโปรดให้ยกไป
 ตงในท่ามกลางตงซึ่งเป็นที่จะทรงบรรพชา ครั้นเสด็จเข้าไป
 ทรงขอบรรพชาแล้วจึงได้ออกมาทรงผ้า พระบาทสมเด็จพระ
 จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มิได้โปรดให้ราชบัณฑิตทรงถวายเหมือน
 อย่างเจ้านายทรงผนวชมาแต่ก่อน ๆ พระองค์เสด็จมาพระราช
 ทานเองด้วยพระหัตถ์ ตั้งแต่ผลัดภูษาเป็นคั่นไป พระองค์มี
 พระราชหฤทัยปรดาปราโมทย์เป็นอย่างยิ่ง ปราภฏแก่พระ
 บรมวงศานุวงศ์ และข้าราชการทั้งปวง และครั้งนั้นให้มีการ
 ขอนิสสัยสามเณรขึ้นเป็นครั้งแรก ครั้นเสร็จการทรงผนวชแล้ว
 โปรดให้มีการกระบี่กระบองที่หน้าพระอุโบสถ สมเด็จพระเจ้า
 หน้อยยาเขอเจ้าฟ้าจาดรนครคีมี กรมหลวงจักรพรรดิพงศ์ กับ
 พระองค์เจ้ากมลดาสน์เลอสรค์ทรงกระบี่คู่หนึ่ง กรมหมื่นอดิศร
 อุดมเดชกับกรมหมื่นประจักษ์ศิลปาคมทรงจ้าวคู่หนึ่ง กรมหมื่น
 พิศิตปรีชากรกับกรมหมื่นภูเรศธำรงศักดิ์ทรงกระบองคู่หนึ่ง
 พระองค์เจ้าอนุภกรรณอนันตวรชัย กับพระองค์เจ้าชุมพลสมโภช
 ทรงดาบสองมือคู่หนึ่ง ด้วยในเวลานั้นยังทรงพระเยาว์อยู่ทั้ง
 เปดองค์ แต่พระองค์ทรงเกยวพระนวมและเครื่องประดับต่าง ๆ

เป็นการดมโภช ครั้นเวลาคำนินครพระสงฆ์ซึ่งมานั่งหัดบาตร
 ทั้งสามสิบรูปนั้น ล้วนพระพุทฺธมณฑร เข้ารับพระราชทานนั้นเป็น
 การฉลอง ครั้นเวลาบ่ายเสด็จพระราชดำเนินด้วยรถพระที่นั่งคน
 ดาก ดำรัสให้สมเด็จพระบรมพิตรพระราชสมภารเจ้าตามเสด็จ
 ด้วยบนรถพระที่นั่งเคียงกัน เสด็จพระราชดำเนินไปส่งถึงวัดบวร
 นิเวศวิหาร โปรดให้เสด็จอยู่พระตำหนักเดิมของพระองค์ซึ่ง
 เรียกว่าพระปั้นหย่า และเสด็จพระราชดำเนินทรงเยี่ยมเยียนอยู่
 เนื่อง ๆ ครั้นออกพรรษาแล้วในเดือนสิบสอง ส้มเด็จพระ
 บพิตรพระราชสมภารเจ้า ทรงถวายเทศนาภินิหารสักกบรพ พระ
 บาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระอุทสาหะทรงแต่ง
 ด้วยพระองค์เอง เพื่อจะให้ทรงถวายเทศนา ณ ครานั้นโปรดให้
 กรมหมื่นมหิศวศิววิลาส ซึ่งเป็นพระราชโอรสพระองค์ใหญ่
 ทำกระชาตใหญ่ผูกเป็นรูปสำเภา ประดับด้วยเครื่องขนมและผล
 ไม้ของสดคาวต่าง ๆ ทั้งเครื่องบริกษารภินิหารเป็นอันมากตงชน
 ณ ที่ต้องสนามชัยประดับเป็นอันงามเป็นที่มหาชนมาดูและอนุโมทนา
 เป็นการเอิกเกริกใหญ่ แล้วโปรดให้มีละครฉลองสำเภาด้วย
 ครั้นเวลาบ่าย ส้มเด็จพระบรมพิตรพระราชสมภารเจ้า เสด็จพระ
 ราชดำเนินมาด้วยรถพระที่นั่ง พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า

พระราชประวัติรัชกาลที่ ๔

๑๗๕

เจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินออกไปทรงรับอุ้ม พระองค์ลงจาก
รถพระที่นั่งในกลางถนน แล้วจึงพระกรุณาจนกระทั่งถึงพระ
ที่นั่งทรงธรรมซึ่งทรงเทศนา ครั้นนักทรงพระปรีดาปราโมทย์
ยิ่งใหญ่ว่าแต่คงพระเมตตาให้ปรากฏแก่ชนทั้งปวงเป็นอันมาก
ครั้นปีเถาะนพศก จุลศักราช ๑๒๒๘ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ
ตั้งกรมขุนตำมพระองค์ ครั้นนั้นจึงทรงพระราชทานพระเกียรติยศ
แก่สมเด็จพระบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้า เป็นกรมขุนพิริย
ประชานาถ ในขณะนั้นพระชนมายุเพียง ๓๕ พรรษาโดยลำดับ
ปีเท่านั้น ส่วนพระเจ้าลูกยาเธอพระองค์อื่น ๆ ที่ยังทรงพระเยาว์
อยู่นั้น ก็โปรดพระราชทานพานทองเป็นเครื่องยศให้แต่ยังทรง
พระเยาว์เป็นหลายองค์ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ทรงพระมหากรุณาเมตตาแก่พระราชโอรสพระราชธิดาของพระ
องค์เป็นอย่างยิ่ง ยากที่จะหาเปรียบให้เสมอ ควรเป็นที่ระลึก
ถึงพระเดชพระคุณทุกเช้าค่ำ ส่วนพระบรมวงศานุวงศ์ทั้งฝ่าย
หน้าฝ่ายในนอกนั้นแล้ว ก็ทรงพระมหากรุณาพระราชทานเพิ่ม
เบี้ยหวัดเงินเดือน และยศฐานันดรศักดิ์ให้ยิ่งกว่าแต่ก่อน และ
โปรดให้กำกับราชการต่าง ๆ ทุกพระองค์ ข้าราชการทั้งปวงพระ
องค์ก็ทรงพระกรุณาฯ เคารพให้ทั่วไป พระราชทานสิ่งของต่าง ๆ

แก่พระบรมวงศ์ค่านวงศ์ข้าราชการฝ่ายหน้าฝ่ายในเนื่อง ๆ แต่ซึ่ง
ควรว่าเป็นครั้งใหญ่นั้น ในเมื่องานพระบรมบรรพต ได้พระ
ราชทานทองคำ ซึ่งเป็นพระคลังข้างที่ของพระองค์ แก่พระ
บรมวงศ์ค่านวงศ์ เสด็จมาตั้งข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อยตั้งแต่องค์ละ
แท่งขึ้นไป จนถึง ๓๐ แท่งเป็นกำหนด ตั้งพระราชทรัพย์นับเป็น
เงินตราหลายพันชั่ง พระองค์ได้ทรงสร้างเครื่องราชอิสริยา
ยศคนประทศราชวราภรณ์ และเครื่องราชอิสริยายศข้างเผือก
ขึ้นไว้พระราชทานแก่พระบรมวงศ์ค่านวงศ์และข้าราชการบางท่าน
และพระราชทานไปแก่ชาวต่างประเทศบ้างตามพระราชอัชฌาศัย

พระองค์ดำรงรักษาราชประเพณีโบราณ การพระราช
กุศล พระราชพิธีใดซึ่งพระบาทสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินแต่หน
หลังได้ทรงประพฤติมา พระองค์มิได้ลดหย่อนหรือเลิกถอนเลย
แต่ได้กำหนด มีแต่จะทรงแก้ไขให้ดีขึ้น และคงเพิ่มเติมขึ้นอีกหลาย
ประการ มีการพระราชพิธีตรุษเพิ่มเติมถึงโต๊ะ การพระราชพิธี
สงกรานต์เพิ่มกวนข้าวทิพย์เป็นต้น พระราชกุศลและพระราชพิธีซึ่งต
ขึ้นใหม่ คือพระราชพิธีครั้งตั้งจุฬารักษการ ถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา
แต่ก่อนมาพระเจ้าแผ่นดินมิได้เสด็จออกกวัดพระศรีรัตนคำสดดาราม
ทรงอาศัยความเคารพในพระมหามณีนรัตนปฏิมากร และพระ

พระราชประวัติรัชกาลที่ ๔

๑๗๗

พุทธรูปฉลองพระองค์ในสมเด็จพระอัยยกาธิราช และสมเด็จพระบรมชนกนาถทั้งสองพระองค์ จึงทรงพระราชอุทิศสำหรับเสด็จพระราชดำเนินออกไปให้พระบรมวงศานุวงศ์ ข้าราชการถือนำพระพิพัฒน์สัตยาวยังวัดพระศรีรัตนศาสดาราม และตั้งพิธีคเชน-
ทวิศวด์นาน ซึ่งแต่ก่อนมีแต่พิธีชุธอเชือก ให้มีการเดินแห่ด้วยปี่ดะสองคราวและเพิ่มเติมการวิสาขบูชา ซึ่งพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ทรงตั้งไว้ให้เป็นการบูชายิ่งกว่าแต่ก่อน
การพระราชพิธีจรดพระนังคัลและพิธีมงคลนั้น ก็โปรดให้ทำเสมอมีได้ยกเว้นเหมือนแต่ก่อน และโปรดให้มีแห่สดากกัณฑ์บ้างบางครั้งบางคราว การพระราชพิธีพืชมงคลจรดพระนังคัล ถ้ามีไฉ่น้ำแห้ง ก็โปรดให้ตั้งพระราชพิธีใหญ่ตามพระราชประเพณี
แต่โบราณมา แต่พระราชพิธีนั้นทำได้ปีละครั้งหนึ่ง จึงโปรดให้มีการพิธีอย่างน้อย สวดตามกำลังวันเพิ่มเติมขึ้นอีกเนื่อง ๆ
ในเดือนสิบเอ็ดนั้น ก็มีการฉลองพระชนมพรรษาเฉลิมพระชนมพรรษาเพิ่มขึ้นใหม่ มีได้ยกเว้นการฉลองพระชนมพรรษาในวันสงกรานต์ ซึ่งสมเด็จพระนังเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงไว้ และ
การพระราชทานพระกรุซึ่งเป็นราชประเพณีมีมาแต่โบราณ พระองค์เสด็จพระราชดำเนินโดยพยุหยาตรา กระบวนเสด็จมาρκวัน

หนึ่ง ชดमारควันหนึ่ง ทุกๆ ปีมีไคชาต และเสด็จพระราช
ดำเนินพระราชทานพระกฐินหัวเมืองด้วยทุกปี มีกรุงเก่าและ
เพ็ชรบุรีราชบุรีเป็นต้นทุกฤดูกาล และการพระราชพิธีอื่น ๆ ซึ่ง
พระองค์ทรงเพิ่มเติม และทรงตั้งขึ้นยังมีอีกหลายอย่างหลาย
ประการ

พระองค์ได้เสด็จกุญชรชาติพลายพัง เป็นราชพาหนะถึง
หกช้าง ที่หนึ่งพระพิมลรัตนกิริณี ได้ขึ้นโรงอยู่ในพระบรม
มหาราชวังจนณกาลบัดนี้ ที่สองพระวิสุทธิรัตนกิริณี ได้มา
ดมโภชแล้วยืนโรงในพระบรมมหาราชวัง ดมในรัชกาลที่สี่นั้น
ที่สามพระมหาศรีเศวตวิมลวรรณ ยืนโรงอยู่จนถึงรัชกาล
ปัจจุบันนี้จึงได้ดม ที่สี่นางพระยาเซาแก้ว ดมเดี่ยวกลางทางยัง
มิทันลงมาถึงกรุงเทพมหานคร ที่ห้าพระเศวตสุวรรณาภาพรรณ
ได้ดมโภชยืนโรงอยู่ในพระบรมมหาราชวังหลายปี จึงได้ดมใน
รัชกาลที่สี่นี้เอง ที่หกเมื่อจุลศักราช ๑๒๒๕ ปีกุนเบญจศก
มีข่าวช้างดำคัญมา จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระ
เจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ามหาดา กรมพระบำราบปรปักษ์
แต่ยังดำรงพระยศเป็นสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธออยู่นั้น เสด็จไป
ติดตามคณธิดานางพระยา เป็นเผือกเอกอยู่ยังมิได้เคยมีมาเสมอ

พระราชประวัติรัชกาลที่ ๔

๑๗๕

เหมือนดังนั้แต่กาลก่อน แต่นางพระยารัษฎาภิเศกเสด็จขึ้นครองราชย์
ยังหาได้มาดมโภชในกรุงเทพมหานครไม่ พระองค์ได้เสด็จออก
พระราชกิจไค ก็โปรดให้มีการมหรสพดมโภชตามราชประเพณี
เสด็จขึ้นไปรับถึงกรุงเทพมหานครโบราณ

พระองค์ทรงสร้างพระราชมนเทียรสถานขึ้นใหม่ ฝ่าย
บูรพาแห่งพระราชมนเทียรเดิม ในที่สวนขวาเป็นหลายองค์ มี
พระที่นั่งอนันตสมาคมเป็นต้น แล้วเสด็จพระราชดำเนินเฉลิม
พระราชมนเทียรด้วย พระราชพิธีคล้ายกับบรมราชาภิเษกเสด็จ
ประทับปฏิทิน และเสด็จออกว่าราชการในพระที่นั่งฝ่ายบูรพาทิศ
ตลอดมา ทรงสถาปนาพระราชวังจันทร์เกษม ซึ่งเป็นพระราช
วังบวร ฯ โบราณในกรุงศรีอยุธยา ขึ้นเป็นพระราชวัง และสร้าง
พระที่นั่งโศภนบวรวิมลพิธีพยุหยาสน์ณเกาะบางปอน สร้างพระนารายณ์
ราชนิเวศน์ณเมืองลพบุรี สร้างพระนครคีรีบนยอดเขามหา
สวรรค์ณเมืองเพชรบุรี และพระราชวังที่ประทับที่พระปฐม
เจดีย์เมืองนครชัยศรี ซึ่งเรียกว่านครปฐม และพระราชวัง
โบราณที่พระพุทธบาท เป็นที่สำหรับเสด็จพระราชดำเนินไป
ประพาสสำราญพระราชฤทัย และทรงสร้างสระปทุมวันไว้ เป็น
ที่ประพาสนอกพระนคร และทรงสร้างวังหน้าทูลกระหม่อมและวัง

ธรรมะ เพื่อเป็นที่ประทับตำราญพระราชหฤทัยในบางคาบ
 บางสมัย แล้วจะพระราชทานแก่พระราชโอรสให้เป็นสัทธิดา
 เพราะเป็นส่วนเงินพระคลังข้างที่ พระองค์ทรงสร้างปราสาท
 ตามองค์ องค์หนึ่งพระราชทานนามว่าพระที่นั่งอาภรณ์พิโมกข
 ปราสาท เป็นที่สำหรับเปิดองเครื่องข้างพระที่นั่งดุสิตมหา
 ปราสาท อีกองค์หนึ่งชื่อว่าเวชยันตวิเชียรปราสาท เป็นปราสาท
 ก่อรอบ ตั้งอยู่บนยอดเขามหาสุวรรณคีรีในพระราชวังบนพระนคร
 คีรี อีกองค์หนึ่งทรงสร้างถวายสมเด็จพระบรมชนกนาถ พระ
 บาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย พระราชทานนามว่าพระที่
 นั่งมโหสถปราสาท ตั้งอยู่ในพระบรมมหาราชวัง พระบาท
 สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จพระราชดำเนินประพาสหัว
 เมืองไทรโยคในพระราชอาณาเขต เพื่อจะได้ทรงตรวจทุกข
 สุขของราษฎรและเป็นที่ตำราญพระราชหฤทัยเนื่อง ๆ ฝ่ายเหนือ
 เสด็จพระราชดำเนินทอดออดถึงเมืองพิษณุโลก ทรงนมัสการพระ
 พุทธชินราช ฝ่ายตะวันตกเสด็จพระราชดำเนินถึงเมืองราชบุรี
 กาญจนบุรี ฝ่ายทะเลฝั่งตะวันตก เสด็จพระราชดำเนินเมือง
 นครศรีธรรมราชนมัสการพระมหาธาตุ และเสด็จประพาสถึง
 ปากอ่าวเมืองตานี ข้างฝ่ายทะเลฝั่งตะวันออก เสด็จพระราช

พระราชประวัติรัชกาลที่ ๔

๑๘๑

ดำเนินประพาสถึงเมืองจันทบุรีเป็นที่สุด เสด็จพระราชดำเนิน
ด้วยเรือพระที่นั่งกลไฟอันไปมาได้สะดวกโดยเร็ว

พระองค์ทรงสร้างและทรงปฏิสังขรณ์พระอารามใหญ่น้อย
หลายพระอาราม ในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม พระองค์ทรง
สร้างพระพุทธปรางคปราสาท และพระศรีรัตนเจดีย์ และทรง
พระราชอุทิศถวายพระที่นั่งจตุรมุข ของพระบาทสมเด็จพระ
พุทธเลิศหล้านภาลัย ซึ่งตั้งอยู่ในพระราชอุทยานให้เป็นหอพระ
พระราชทานนามว่าพระพุทธมนเทียร และทรงสร้างพระวิหาร
ประทับด้วยศิลา เพื่อจะเชิญพระพุทธปฏิมากรแก้วมณี ของ
สมเด็จพระบรมชนกนาถไปประดิษฐาน พระราชทานนามว่าพุทธ
รัตนสถาน และทรงสร้างพระอารามขึ้นใหม่ คือวัดบรมนิวาส
ที่ทรงสร้างไว้แต่ก่อนหนึ่ง วัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมาราม
หนึ่ง วัดมกุฏกษัตริยซึ่งเรียกว่าวัดพระนามบัญญัติหนึ่ง วัด
โสมนัสวิหารหนึ่ง วัดปทุมวนารามหนึ่ง ที่ทรงปฏิสังขรณ์มา
เหมือนสร้างใหม่ ด้วยเป็นแต่วัดมีชื่อมาแต่เดิม คือวัดบวร
นิเวศวิหาร วัดมหาพฤฒาราม วัดชัยพฤกษมาลา วัดเขมา-
ภิรตารามเป็นต้น และปฏิสังขรณ์เพิ่มเติมอีกหลายพระอาราม
มีวัดสุวรรณดาราราม ซึ่งเป็นวัดของสมเด็จพระปฐมบรม

มหาบิณฑบาตเป็นต้น และหัวเมืองใดซึ่งเสด็จพระราชดำเนิน
ไปประทับที่ทรงปฏิสังขรณ์อารามใกล้เคียงนั้น^๕ เป็นพระ
อารามสำหรับพระราชวัง คือวัดชุมพลนิกายารามที่เกาะบางปิ่น
วัดเสนาสนารามที่กรุงเก่า วัดกระวิศรารามเมืองลพบุรี วัดมหา
สมณารามที่เมืองเพชรบุรี และทรงสร้างพระปฐมเจดีย์เป็นที่ร
้างอยู่แต่โบราณ ก่อเสริมขึ้นไปใหม่ให้สูงใหญ่ตั้งแต่พื้น
ตลอดถึงยอดตามเส้นคัมภีร์^๕ และทรงสร้างพระสมุทรเจดีย์
ซึ่งสมเด็จพระบรมชนกนาถ ทรงพระราชดำริเริ่มไว้แต่ยังดำรง
พระชนม์อยู่ ให้ยิ่งใหญ่อ้อมด้วยวิหารและบริเวณใหญ่น้อย
ปรากฏอยู่บัดนี้ และทรงปฏิสังขรณ์และสร้างเพิ่มเติมในอาราม
ต่าง ๆ อีกหลายแห่งหลายตำบล เป็นพระราชกุศลเนื่องมา
มิได้ขาด และพระองค์ทรงพระราชรัทธานุชาพระรัตนตรัยด้วย
เนาวรัตน์ต่าง ๆ ก็หลายครั้ง คือทรงถวายเพชรเม็ดใหญ่คิด
เป็นพระอุณาโลมพระมหามณีรัตนปฏิมากร และทรงทำฐานที่
ตั้งพระแก้วมรกตของสมเด็จพระบรมชนกนาถ ถ้วนถ้วนไป
ด้วยเนาวรัตน์ราคาเป็นอันมาก แล้วให้ตั้งการสมโภชถวายพระ
นามว่าพระพุทธบุษยรัตน์จักรพรรดิพิมลมณีมัย และทรง
หล่อพระพุทธรูปด้วยทองคำ มีพระพุทธรูปสี่กั๊กน้อยและพระ

นิรันดร์ายเป็นต้น และพระถวายประจำพระชนมพรรษาวันแห่ง
 สมเด็จพระบรมอัยยกาธิราช สมเด็จพระบรมชนกนาถ และ
 สมเด็จพระบรมอัยยิกานาถ สมเด็จพระบรมราชชนนีเป็นต้น
 และทรงหล่อพระเงินเป่าและทองสัมฤทธิ์กำไลทองคำ มีพระ
 พุทธสิหิงค์ใหญ่เป็นต้น ทรงหล่อพระสถูปเจดีย์ด้วยเงินจำหลัก
 ถายถมะทองสำหรับตั้งพระราชพิธี และหล่อด้วยทองสัมฤทธิ์
 กำไลทองคำองค์ใหญ่ ตั้งไว้เป็นที่มัสการณพระพุทธรูปมณฑล
 และพระพุทธรูปของสัมฤทธิ์ปิดทองคำเปลวก็หลายพระองค์ และ
 ทรงสร้างพระพุทธรูปก่ออิฐลงรักปิดทองอีกหลายร้อยพระองค์
 มีพระพุทธรูปในถ้ำเขาหลวงเมืองเพชรบุรีเป็นต้น พระองค์ทรง
 สร้างและทรงปฏิสังขรณ์เจดีย์สถาน ทั้งในกรุงเทพฯ เมืองอยู่เป็น
 นิคมได้มีเวลาหยุดหย่อน และพระองค์ได้ทรงสร้างพระบรมมหาราช
 ทรงพระโคตรบิณฑกทรงพระราชอุทิศถวายสมเด็จพระบรมราชชนนี
 จบหนึ่ง ทรงพระราชอุทิศพระราชทานสมเด็จพระนางเจ้าโสมนัส
 วัฒนาวดีจวบหนึ่ง

พระองค์ทรงพระราชรัทธา บำเพ็ญพระราชกุศลพระราช
 ทานแก่พระสงฆ์ทั้งปวง ในเวลาที่เป็นกาลพระราชกุศลบางสมัย
 และนิคยกาล มากเหลือที่จะประมาณนับคณนาได้ ถ้วนแต่

ใครจัวรรบรักษาของประณัตตอุมตีมีราคามากเนื่อง ๆ ไป มีใคร
 มีเวลาว่าง แต่พระคุณข้อสำคัญซึ่งพระองค์ได้มีแต่พระสงฆ์ทั้ง
 ปวงนั้น คือจำเดิมตั้งแต่ยังมีได้เสด็จถึงถวดยราชสมบัติ ได้
 ทรงประดิษฐานบรมยุตติกนิภาลัยขึ้นไว้ด้วยพระองค์เอง ด้วย
 ความลำบากและเหตุขัดข้องเป็นหลายครั้งหลายคราว ครั้นพระ
 องค์ได้เสด็จถวดยราชสมบัติ ดุประหนึ่งจะทรงรังเกียจพระสงฆ์
 ฝ่ายคณมหานิกายซึ่งเป็นคณะเดิม เป็นที่สงสัยกันอยู่โดยมาก
 ครั้นเมื่อพระองค์ได้เสด็จถึงถวดยราชสมบัติขึ้นแล้ว พระราช
 ทานพระบรมราชานุญาตว่า พระสงฆ์พวกใดคณะใดจะถือถัทธิ
 ไถ่ก็จะถือไปตามใจแห่งตน มิได้มีข้อห้ามปราม ส่วนพระสงฆ์
 คณมหานิกาย พระองค์ก็ทรงยกย่องให้ตั้งอยู่ในตำแหน่งฐา
 นันตรศักดิ์ตามสมควรแก่ศักดิ์คุณวัตรคุณ ส่วนพระสงฆ์คณะ
 บรมยุตติกนิภาลัยก็ทรงยกย่องขึ้นเป็นพระราชาคณะตำแหน่งเก่า
 บ้าง ตำแหน่งใหม่บ้างตามสมควร พระสงฆ์ทั้งสองนิกายก็ได้
 ประพฤติพรหมจรรย์โดยความผาสุกสบาย ปราศจากความ
 หวาดหวั่น อันนี้ก็เป็นข้อสำคัญควรเห็นว่าพระองค์มีพระเหตุ
 เทียงตรงทรงพระคุณอันยิ่งใหญ่ได้ประการหนึ่ง พระองค์ทรง
 ประกอบไปด้วยพระปรีชาญาณและพระอุตสาหะอันยิ่งใหญ่ ได้

ทรงทราบพระไตรปิฎกแตกฉานทั่วถึง มิได้มีบัณฑิตอื่นเปรียบ
เสมอในสมัยกาลแห่งพระองค์ทรงประพันธ์พระคถาและปาฐะ
ภาษามคธ ไพเราะถูกต้องด้วยอรรถและพยัญชนะแล้วจะต้อง
ชำนาญชาญ ดั่งซึ่งพระองค์ได้ทรงไว้ซึ่งควรจะยกมาเป็นพระยาน
คือคถาประณามพระรัตนตรัยซึ่งเริ่มว่า พุทฺธํ นโม รตนภูต
สรวิจิตรุต เป็นต้น และพระคถาในโมการัฐฐกะ ซึ่งเริ่มว่า
นโม อรหโต สัมมา สัมพุทฺธสฺส มเหสิโน เป็นต้น และ
รตนคฤตยปภาวภิกขาจนคถา ซึ่งเริ่มว่า อรหํ สัมมา สัมพุทฺธโ
ชฺชุตมํ ขมฺมมชฺฌนคํ เป็นต้น ซึ่งพระสงฆ์ได้สาธยายถวายเป็น
พระราชพิธีมงคลกาลอยู่เสมอมิได้ขาด และทรงพระปรีชา
ฉลาดในการที่จะขนานนามตามภาษามคธ ซึ่งใช้เจือในสยาม
พากย์ มีขนานนามต่าง ๆ เป็นต้น มิได้เสียรูปภาษาและเนื้อ
ความ เมื่อฟังโดยฉำฉาเพียงสยามก็ไพเราะ เหมือนกับที่ทรง
ถวายเป็นนามสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงตามพระองค์อื่นปรากฏมา
ว่า พระบาทสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ จักรยาบดินทร และ
สมเด็จพระบรมราชพงศเชษฐมหันต์ธร และสมเด็จพระ
ปรมาภิไธยเชษฐมหาเจษฎาบดินทร์เป็นต้น ทรงพระนามพระ
บรมวงศ์านุวงศ์ ข้าราชการ และนามวัดนามเมืองที่พระราชทาน

ในรัชกาลของพระองค์ ก็ตั้งแต่นั้นแต่ไฟระงับขึ้น และพระองค์
ทรงทราบชัดเจนในวิชาโหราศาสตร์ และคัมภีร์ฝ่ายสยามและ
ตำราฝ่ายยุโรป อาจะทรงคำนวณคติโคจรของพระอาทิตย์และ
พระเคราะห์ทั้งปวงได้โดยถนัด ท้ายสุริยุปราคาจันทรุปราคา
แม่นยำผู้เสมอมิได้ และทรงทราบทั่วไปในนิโอมราฟ ด้วยวิธีวัด
แดดวัดดาวโดยแม่นยำ และได้ทรงกำหนดสุริยุปราคาใหญ่เป็น
สมรพคราด เมื่อปีมะโรง สมฤทธิศก จุลศักราช ๑๒๓๐ เสด็จ
พระราชดำเนินออกไปทอดพระเนตรณค่ายหลวงตำบลหว้ากอ
ก็เป็นสุริยุปราคาอย่างตามเวลานาที ซึ่งพระองค์ทรงระไวมิได้
เคยชอนคลาด ควรเห็นเป็นมหัศจรรย์ พระองค์ทรงพระราช
ศรัทธาเลื่อมใสในคุณพระรัตนตรัยมิได้ย่อหย่อน ทรงประกอบ
ไปด้วยความสุจริตพร้อมในไตรทวาร

และทรงพระมหากรุณา พระราชทานธรรมแก่ราชบริพาร
ฝ่ายในทุกวันอุโบสถเสมอมิได้ขาด และพระราชกรณียกิจซึ่ง
พระองค์ทรงประพฤตินั้นทุกคืนวันนั้น หาเสมอเหมือนกัน
ทุกวันนี้ ดังพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวไม่ เพราะ
พระองค์มีพระราชกิจอันยิ่งใหญ่ มากกว่าพระเจ้าแผ่นดินแต่
หนึ่งหลายเท่าตัว ถ้าเป็นเวลาเร็วเมตตา พระองค์ก็ทรงพระราช

หัตถ์เลขา อยู่ตราบนเวลาอรุณเณียง ๆ ซึ่งพระองค์มีราชการ
 มากขึ้นดังนี้ ก็เพราะบ้านเมืองอยู่เย็นเป็นสุข ราษฎรมุ่งคงไป
 ด้วยทรัพย์สินสมบัติทำมาค้าขายกันมาฉนั้น ต่างประเทศก็เข้ามา
 พึ่งพระบารมีทำมาค้าขาย ก็ต้องทรงพระรับดับทุกวิชาการความ
 สุขสบายของประชาชน โดยเต็มพระเดชานุภาพและกำลังพระกาย
 จะมีระหวางซึ่งเป็นทีว่างทรงสบายบ้าง ก็น้อยวันน้อยครั้งน้อย
 คราว เพราะอาคัยพระมหากษัตริยาและพระเมตตาอันยิ่งใหญ่
 ซึ่งมีทั่วไปในราษฎรทั้งปวง พระองค์เสด็จดำรงรักษาดยามรัฐ
 มณฑล ให้อยู่เย็นเป็นสุขทั่วพระราชอาณาเขตต์มาได้ ๑๘ ปี
 ครั้นณเดือนสิบ ปีมะโรงสัมฤทธิศกจุลศักราช ๑๒๓๐ พระบาท
 สัมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระประชวรครั้นพระองค์
 ไม่ได้เสด็จออกวันหนึ่ง แล้วพระอาการคลาย เสด็จพระราช
 ดำเนินออกทรงนมัสการพระมหามณเฑียรบันปฏิมากร โปรดให้
 มีการสรงโภช ครั้นณวันพุธเดือนสิบขึ้นเก้าค่ำ ปีมะโรงสัมฤทธิ
 ศกจุลศักราช ๑๒๓๐ กลับทรงพระประชวร มีพระอาการเป็นไข้
 พระเสี้ยน ภายหลังกำเริบขึ้นเป็นพิษให้สับบริษัทยาหาหนวเป็น
 คราว ๆ พระเชพระเหนื่อยมาก พระเสโทชุ่มซาบไปผิดกว่าปกติ
 นี้เคยทรงพระประชวรมาแต่ก่อน พระเจ้าน้องยาเธอ กรมขุนวร

จักรพรรดินาย ได้ประชุมแพทย์ประกอบพระโอสถถวาย พระ
 อาการหายกายไม่ มาถึงณวันจันทร์เดือนสิบแปดสิบสามค่ำเป็น
 เวลาถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้า
 อยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินออกวัดพระศรีรัตนศาสดารามไม่ได้
 ข้าราชการทงปวงถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยาแล้ว มากราบถวาย
 บังคมณพระที่นั่งอนันตสมาคม ตั้งแต่นั้นไป พระบรมวงศานุวงศ์
 และท่านเสนาบดี ก็เข้ามาประจำพึ่งพระอาการอยู่ในพระบรม
 มหาราชวังพร้อมกัน และตั้งกองบองกันรักษาพระบรมมหา
 ราชวัง และพระตำหนักถวญกุหลาบ ตามราชประเพณี

ครั้นณวันอังคารเดือนสิบเอ็ดชนทศค่ำ มีพระบรมราช
 โองการดำรัสให้หา พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระเทเวศร์วัช
 รินทร์และพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงศาธิราชสนิท แต่
 ยังเป็นพระเจ้าน้อยยาเธอ และสมเด็จพระยาบรมมหาศรี
 สूरียวงศ์เมื่อยังเป็นที่สมุหพระกลาโหม เข้าไปมอบราชการแผ่น
 ดินให้ท่านปรึกษาหารือกันบังคับบัญชาไป อย่าให้ราษฎรได้รับ
 ความเดือดร้อน ในลำดับนั้นต่อมาพระองค์ทรงตั้งฝากพระเจ้า
 ลูกเธอแต่สมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ และพระราช
 ทานตั้งของอันมีราคาต่าง ๆ แต่พระเจ้าน้อยยาเธอบางพระองค์กับ

พระราชประวัติรัชกาลที่ ๔

๑๘๕

ทั้งพระราชโอรสพระราชธิดา กับท่านอัครมหาเสนาบดี เพื่อเป็น
ที่ระลึกถึงพระเดชพระคุณสืบไป และได้ทรงทราบการแผ่นดิน
ซึ่งท่านเสนาบดีได้ปรึกษากันตกลงไว้แล้วนั้น ครั้นวันพฤหัสบดี
เดือนสิบเอ็ดขึ้นสิบห้าค่ำ จึงมีพระบรมราชโองการให้หา
พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหลวงวงศาธิราชสนิท และสมเด็จพระ
เจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ เจ้าพระยาภูธราภัย เข้าไปในที่
พระราชทานพระบรมราชานุญาต ซึ่งจะเลือกสรรพระบรมวงศ์
วงศ์ซึ่งจะดำรงแผ่นดินสืบไป ครั้นเวลาเย็นวันนั้นเป็นวันมหา
ปวารณาพระอาการทรุดหนักลง พระองค์ทรงประกอบไปด้วย
พระสติสัมปชัญญะ ทรงกำหนดขอส่วนกลางแห่งพระชนมายุ
ของพระองค์เป็นแน่แท้แล้ว จึงมีพระบรมราชโองการให้เจ้าพนักงาน
จัดเครื่องมัตถการพร้อมแล้ว จึงมีพระราชโองการดำรัสให้หา
พระยาศรีสุนทรโวหาร (พัก) เข้าไปในที่พระบรรทม มีพระ
ราชดำรัสพระราชนิพนธ์โดยภาษามคธให้พระยาศรีสุนทร โวหาร
รับพระบรมราชโองการจดเป็นอักษรว่า

ยคุเข ภนฺเต สงฺโฆ ชานาตุ. มยฺหิ ภิกฺขุกาเล ปุณฺณ-
ปุณฺณ มยา เสดา วาจา ภาสิตา. ยโตหิ มหาปวารณาย
ชาโต มาตุ กุจฺฉิตโต นิคุชฺฌโต, กาลํ กุรฺมาโน ตฺเถ มหา-

ปวารณาทิวเส ปาพหิตาโน อุโปสถาคาเร มหาปวารณา
 สันนิปาตํ นีโต, ตถารูเปณ พฺเถน สมนุหาคโต ยถารูเปณ
 พฺเถน สงฺฆํ เสดวจิกํ ปวาระตฺวา สงฺฆสฺส สมนุชา กาดัง
 กเรยฺย; ตํ ตาซุ วตสฺส, ตํ. เม อนูรูปํ อสฺสํสาติ. เขวรูปํ วาจา
 ปุณฺณํ ภิภุชกาเต ภาสิตา. อิทานมฺหิ คหฺวโง, กยาหํ กาทามิ?
 เตนาคํ อิมํ สกฺกาเร วิหารํ ปหิณามิ อิมํ สกฺกาเรหิ ปวารณา
 กมฺมํ กโรหนฺติ สงฺฆํ สขมฺมเมว ปุสฺสํ อภฺตานํ วิย กตฺวา. อयํ
 มหาปวารณา ครุวาริกา ยถา มม ชาติทิวโส. อาพาโห เม อภิ
 วทฺสฺส. เอวํ ภายามิ อชฺช กาดัง กเรยฺย. อาปฺจุณามหํ
 ภนฺเต สงฺฆํ. จิรปริณิพฺพุตมฺหิ ตํ ภควนฺตํ อภิวาเทมิ อร-
 หนฺตํ สมนุมาตฺมพฺพุตํ. ตสฺส ชมฺมํ นมสฺสํสามิ, อริยญฺจ สงฺฆํ
 นมามิ. ยมํ รัตนคฺคยํ สฺรณํ คโตมฺหิ. อจฺจโย นํ ภน-
 เต อจฺจมา ยถาพาดัง ยถา มุพฺพหํ ยถาอกุสฺสํ. โยหํ ภนฺเต
 อิมสฺมํ อตฺตภาเว ตถา ตถา ปมตฺโต อกุสฺสํสาณิ กมฺมานิ
 อกาสิ. ตสฺส เม ภนฺเต สงฺโฆ อจฺจยํ อจฺจยโต ปฏิกุณ-
 ฺหตุ อายคิ สํวราย.

อิทานิ มया ปญฺจสุ สํเสตฺถ สํวรานิฏฺฐานํ กตํ. ตสฺส
 มยํ เขวรูปํ มนสิกาโร อนนฺตชฺหิติ สิกฺขิตฺติ ปญฺจสุ ชน-

พระราชประวัติรัชกาลที่ ๔

๑๘๑

เชษฐ์, ณัฐ อชฌตฺติเกตุ, อายตเนตฺ, ณัฐ พาหิเรตฺ, อายต-
เนตฺ, ณัฐ วิญญาเนตฺ, ณัฐ สมุณฺตฺเสตฺ, ณัฐ นทวาริกาสฺ,
เวทนาตฺ. นคฺเคตฺ โลกตฺมึ, ยํ อูปาทิยมานํ อนวชฺชํ อตฺตํ.
ยํ วา ปุริโส อูปาทิยนฺโตนวชฺชวา อตฺตํ. อนุปาทานํ สิกฺขามิ
“สพฺเพ สงฺขารว อนิจฺจา สพฺเพ ชมฺมา อนตฺตา ยถาปฺปจฺยํ
ปวตฺตนฺติ, เนตํ มม, เนโธมฺมตฺมึ, น เมโธ อตฺตาติ.” ยํ ยํ
มรณํ ตตฺตํ ตํ อนจฺฉริยํ, ยโต เอตํ สพฺเพตฺ มคฺโค, อป-
ปมตฺตา โหนตุ ภนฺเต. อปฺปจฺฉามิ, วณฺทามิ. ยํ เม อปรทฺธํ,
สพฺพํ เม สงฺโฆ ชมตุ.

อาตุรตฺมิมํปี เม กาเย จิตฺตํ น เหล็ดตฺตาตุร
เอวํ สิกฺขามิ พุทฺธตฺตํ สํสํนาณคฺคิ กรํ.

มีความตามพระบรมราชประสงค์ เหมือนทรงภาวนิตนที่
ตั้งมั่นนิบาตว่า ขอเตือนสงฆ์จงรู้ เมื่อครั้งตั้นเป็นภิกษุอยู่
ตั้นได้กล่าววาทาณเนื่อง ๆ ว่า เพราะตั้นได้เกิดแล้วประสูติ
แล้วจากครรภ์แห่งมารดา ในวันมหาปวารณา เมื่อทำกาล
ถ้าในวันมหาปวารณาบวชหนักตง ภิกษุสงฆ์สามเณรช่วยนำ
ไปยังที่สงฆ์ ประชุมทำมหาปวารณาณโรงอุโบสถ ประกอบ
ไปด้วยกาดังเช่นนี้ ด้วยกาดังเช่นไรเล่า ตั้นจะพึงปวารณา

กะสังฆ์ก่อนกำหนดสามคำได้แล้ว ทำกาถนที่นระเพาะหน้าสังฆ์
 ความทตณทำไคตังนี้ จะเป็นกรรมมัตถ์เทยวหนอ ความทำไคตัง
 นี้จะเป็นกรรมมัตถ์ควรแกตณเทยวหนอ วาจาเช่นตณได้กถา
 แล้วเหือ ๆ เมื่อครั้งเป็นภิกษุ บดินตณเป็นคฤหัสถ์เสียแล้ว
 จักทำอย่างไรได้ เพราะเหตุที่ตณจึงตั้งเครื่องสักการะเหล่านี
 ไปยังวิหาร บุชาสังฆ์ซึ่งทำปวารณากรรมกับทงพระธรรม
 ด้วยเครื่องสักการะเหล่านี้ทำให้เป็นประหนึ่งคน วันมหาปวารณา
 วันนั้นเป็นวันพลุหัตถ์บัตเช่นกับวันตณเกิดเหมือนกัน อาพาธ
 ของตณก็เจริญกล้า ตณก็ทูลอยู่ว่า จะทำกาถเสียนเวลาวัน
 นี้ ตณขอตาพระสังฆ์ อภิชาติพระผู้มีพระภาคย์เจ้าพระองค์นั้น
 ผู้รหันตสัมมาสัมพุทธะ แม้ปรีณพพานนานแล้ววันนั้น หมัดการ
 พระธรรม นอบน้อมพระอริยสังฆ์ของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า
 พระองค์นั้น ตณได้ถึงพระรัตนตรัยไรเล่าว่าเป็นสรณะที่พึ่ง
 โทษดวงเกิน ได้เป็นไปดวงตณผู้พาดอย่างไรผู้หลงอย่างไรผู้ไม่
 ฉลาดอย่างไร ตณผู้ใดได้ประมาทไปแล้วด้วยประการนั้น ๆ
 ทำอกุศลไว้แล้วณอัคคภาพันธ์ สังฆ์จึงรับโทษที่เป็นไปดวงโดย
 ความเป็นโทษเป็นไปดวงจริงของตณผู้นั้นเพื่อจรรวมระวังต่อไป
 บดินตณได้ทำความอธิษฐานการจรรวมในคัสถ์แล้ว มนติ

พระราชประวัติรัชกาลที่ ๔

๑๕๓

การความทำในใจเช่นนี้ คตินได้ให้เกิดขึ้นศึกษาอยู่ว่า ณชั้น
ทั้งห้า ณอายคนภายในหก ณอายคนภายนอกหก ณวิญญาณ
หก ณสัมผัสหก ณเวทนาที่เป็นไปในหกทวารหก สิ่งใดที่สัตว์
มาถือเอามัน จะพึงเป็นของหาโทษมิได้ อนึ่งบุรุษมายึดมั่นสิ่ง
ใดไว้จะเป็นผู้หาโทษมิได้ ดังนั้นไม่มีเลยในโลก คตินมาศึกษา
การไม่ยึดมั่นอยู่ว่าสังขารทั้งหลายทั้งปวงไม่เที่ยง ชรรณหาย
ทั้งปวงใช้ตัวตนย่อมเป็นไปตามปัจจัย สิ่งนี้ใช้ของเรา ส่วน
นั้นไม่เป็นเรา ส่วนนั้นมีใช้ตัวตนของเราดังนี้ ความตายใดใดของ
สัตว์ทั้งหลาย ความตายนั้นไม่น่าอัศจรรย์ เพราะความตายนั้นเป็น
มรรคาของสัตว์ทั้งหลาย ขอพระผู้เป็นเจ้าจงเป็นผู้ไม่ประมาท
แล้วเกิด คตินขอตา คตินไหว สิ่งใดคตินได้ผลพึง สิ่งจึง
อดตั้งทั้งปวงนั้นเกิดคตินเกิด

เมื่อกายของคตินแม้กระสับกระส่ายอยู่ จิตต์ของคติน
จักไม่กระสับกระส่าย คตินมาทำความไปตามคำสั่งสอนของ
พระพุทธเจ้า ศึกษาอยู่ด้วยประการดังนี้

ครั้นทรงพระบรมราชินิพนธ์เสร็จแล้ว ทรงพระกรุณาโปรด
ให้พระยาศรีสุนทรโวหารเชิญไปกับทั้งเครื่องนมัสการสู่พระวิหาร
หลวง วัตรราชประดิษฐสถิตมหาสีมาราม พระสงฆ์สามพระเจ้า

บรมวงศ์เธอ กรมพระปวเรศวริยาลงกรณ์ เป็นประธาน ประชุมพร้อมกันเพื่อจะทำสังฆปวารณา พระยาศรีสุนทรโวหาร จุฑรูปเทียบเครื่องนมัสการ แล้วกราบทูลถวายบังคมมาตามทิศ อ่านพระบรมราชนิพนธ์นั้นณที่ตั้งฆटันนิบาต สังฆรับอภัยเทศนา แล้วตั้งญัตติปวารณา แล้วปวารณาตามลำดับพรรษา ฝ่ายพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวดำรงตั้งพระยาศรีสุนทรโวหารเสร็จแล้ว ก็ทรงมนัสการจิตตวิไลชโนบาย ภาวนามัย กุศุตเครื่องชำระจิตต์ให้บริสุทธิ์ พอสมควรยามกับบาทหนึ่ง เสด็จส่งบรรคตพระที่นั่งภาณุมาศจำรูญฝ่ายอุดรทิศ พร้อมด้วยอัศจรรย์ หมอกกดัมภ์ทวนกรรมเขตโดยบุญญวันคติด้วย เมื่อเสด็จส่งบรรคตพระชนมายุนับเรียงปีได้ ๖๕ พรรษา นับอายุโหราโดยจันทรคติได้ ๖๕ ปีถ้วน คิดเป็นวันได้ ๒๓๓๕๘ วันกับ ๑๖ ชั่วโมงครึ่ง คิดตามสุริยคติกาลอย่างยุโรปได้ ๖๕ ปีหย่อน ๑๖ วันกับ ๒ ชั่วโมง เสด็จดำรงอยู่ในราชสมบัตินับเรียงปีได้ ๓๘ ปี นับอายุโหราตามจันทรคติได้ ๓๘ ปี ๕ เดือนถ้วน คิดเป็นวัน ๖๓๔๘ วัน มีพระราชโอรสและพระราชธิดา เป็นสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าชายดี สมเด็จพระเจ้าลูกเธอเจ้าฟ้าหญิงหนึ่ง พระองค์เจ้าชายสามสิบห้า พระองค์เจ้าหญิงสี่สิบสอง รวม

แปดสิบสองพระองค์

จึงพระบรมวงศานุวงศ์และท่านเสนาบดี พร้อมด้วยพระ
สงฆ์ราชาคณะผู้ใหญ่ มีพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระปวเรศ
วริยาดงกรณ์เป็นประธาน ปรีक्षाพร้อมกันอัญเชิญสมเด็จพระ
บรมพิตรพระราชสมภารพระองค์ผู้เป็นพระบรมราชโอรสอัน
ประเสริฐ เสด็จขึ้นเถลิงถวัลยราชสมบัติ สืบพระบรมราช
สันตติวงศ์ ดำรงพิภพแผ่นดินสยามให้มีความผาสุกสวัสดิ์สืบ
ไป ครั้นรุ่งขึ้นวันจันทร์ เดือนสิบเอ็ดแรมค่ำหนึ่ง สมเด็จพระ
บรมพิตรพระราชสมภารเจ้า เสด็จพระราชดำเนินทรงพระ
บรมศพ สมเด็จพระบรมชนกาทิราชทรงเครื่องโดยขัตติยราช
ประเพณี แล้วอัญเชิญประดิษฐานในพระถองเงิน ประกอบ
ด้วยพระโกศทองคำ เชิญขึ้นประดิษฐานไว้บนพระที่นั่งดุสิต
มหาปราสาท พร้อมด้วยขบวนราชอิสริยยศตามแบบโบราณ
ราชประเพณี แล้วทรงพระกรุณาโปรดให้จัดการพระเมรุมาศ
ขนาดใหญ่ สูงตลอดยอดดงเด่น ประกอบไปด้วยเมรุทิศเมรุ
แทรกครบทุกสิ่งทุกประการ และโรงงานมหรสพตามราชประ
เพณีทุกสิ่งสรรพ ครั้นวันจันทร์เดือนสิบ^{ห้า}หกค่ำ บิมะเส็ง
เขกศกจุลศักราช ๑๒๓๓ ได้เชิญพระบรมราชาออกประดิษฐาน

มีการดมโภชแล้วเชิญกลับในวันอังคารเดือนสี่ขึ้นเจ็ดค่ำ ครั้น
 ฅวันพุธเดือนสี่ขึ้นแปดค่ำ เชิญพระบรมอัฐิพระบาทสมเด็จพระ
 พระเจ้าอยู่หัวทั้งสามพระองค์ และสมเด็จพระปฐมบรมมหา
 บัณฑิต กทมสมเด็จพระอมรินทราบรมราชินี กทมสมเด็จพระ
 ศรีสุริเยนทราบรมราชินี กทมสมเด็จพระศรีสุลาดาญย์ - ออกไปประ
 ติษฐานมีการมหรสพดมโภช ครั้นถึงวันพฤหัสบดีเดือนสี่
 เก้าค่ำ เชิญขึ้นเข้าพระบรมมหาราชวัง ครั้นวันเสาร์เดือนสี่
 สิบเอ็ดค่ำ ัญเชิญพระบรมศพโดยกระบวนแห่อย่างใหญ่ เชิญ
 พระบรมโกศขึ้นประดิษฐานบนพระเบญจาทองคำ แล้วมีการ
 มหรสพดมโภชขึ้นเจ็ดวันเจ็ดคืน ครั้นวันศุกร์เดือนสี่แรม
 สองค่ำ ถวายพระเพลิงพระบรมศพ รุ่งขึ้นเชิญพระบรมอัฐิ
 ลงพระโกศกุดั่นน้อยขึ้นประดิษฐานบนบุษบกทองคำ เชิญพระ
 อัฐิกรมสมเด็จพระเทพศิรินทราบรมราชินี สมเด็จพระบรมราชชนนี
 ออกไปตั้งที่พระเมรุด้วย มีการมหรสพดมโภชอีกสามวัน
 ครั้นวันอังคารเดือนสี่แรมหกค่ำ เชิญพระบรมอัฐิขึ้นเข้าพระ
 บรมมหาราชวัง ประดิษฐานไว้บนหอนพระชาครุนเทียร สมเด็จพระ
 บรมพิตรพระราชสมภารเจ้า ทรงบำเพ็ญพระราชกุศลฉลอง
 พระเดชพระคุณ สมเด็จพระบรมชนกมหาราชชาธิราชเป็นอันเกษม

วิจิตรยงนักร

และเมื่อวันพุธเดือนสิบขึ้นเก้าค่ำ เป็นวันแรกพระบาท
สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระประสูติ ยังมีได้ปรากฏ
แก่ชนทั้งปวงนั้น มีพระบรมราชโองการดำรัสให้หาสมเด็จพระ
บพิตรพระราชสมภารเจ้า เสด็จขึ้นไปเฝ้าบนพระแท่นที่พระ
บรรทม มีพระราชดำรัสให้ทรงทราบว่าจะองค์จะเสด็จสวรรคต
ในกาลครั้งนี้เป็นแน่แล้ว และได้ดำรัสตั้งด้วยราชการแผ่นดิน
และการทั้งปวงในราชประเทศนี้เป็นอเนกทุกประการ และใน
กระแสพระบรมราชโองการข้อหนึ่งนั้น ดำรัสตั้งว่าถ้าเสด็จ
สวรรคตดังไปแล้ว ขออย่าให้เชิญพระบรมอัฐิของพระองค์ไป
ประดิษฐานไว้ในหอพระธาตุมนเทียรกับพระอัฐิบางพระองค์ซึ่ง
เป็นที่ทรงรังเกียจ ขอให้สมเด็จพระบพิตรพระราชสมภารเจ้า
ทรงพระอุทิศโดยสถานใดสถานหนึ่ง ให้ได้เชิญพระบรมอัฐิ
ของพระองค์ไปประดิษฐานไว้ในพระพุทธรูปมนเทียร หรือในหมู่
พระที่นั่งฝ่ายตะวันออกของวัดองค์หนึ่ง พร้อมด้วยกรมสมเด็จพระ
เทพศิรินทรมาศย์ ซึ่งเป็นสมเด็จพระบรมราชชนนี สมเด็จพระ
บรมบพิตรพระราชสมภารเจ้า ทรงรักษาพระกระแสพระบรม
ราชโองการอันนี้ได้ ครั้นเมื่อถึงกาลอันสมควร จึงทรงปรึกษา

ด้วยพระบรมวงศานุวงศ์ ท่านเสนาบดี โดยเป็นการยากที่จะให้
 ยินยอม ภายหลังเป็นอันตกลงโดยกระแสพระราชดำริ จึงโปรด
 ให้จัดการที่ตงพระบรมอัฐิในพระที่นั่งบรมพิมาน ซึ่งเนื่องกับ
 พระที่นั่งอนันตสมาคม เป็นที่ประดิษฐานพระบรมอัฐิเสร็จแล้ว
 ครั้นเดือนหกปีมะเมีย โศกจตุศักราช ๓๒๓๒ จึงโปรดให้เชิญ
 พระบรมอัฐิพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว สมเด็จพระ
 พระบรมชนกนาถ และกรมสมเด็จพระเทพศิรินทราบรมราชินี
 สมเด็จพระบรมราชชนนี ออกมาประดิษฐาน ณ พระที่นั่งอนันต
 สมาคม ทรงบำเพ็ญพระราชกุศลและมีการมหรสพสมโภชน์
 เจ็ดวันเป็นกำหนด แล้วจึงเชิญขึ้นประดิษฐานไว้ ณ พระที่นั่ง
 บรมพิมานเป็นที่ประดิษฐานสืบมาจนณกาลบัดนี้ พระบาทสมเด็จพระ
 จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว สมเด็จพระบรมชนกมหาราช
 ธิราชเจ้า ทรงประกอบด้วยอภินิหารปาฏิหาริย์อันเนกคุณบุญ
 วิบากสมบัติ มีราชประวัติตั้งรับพระราชทานถวายวิชัยนามร
 ณะ

และพระราชกุศลซึ่งสมเด็จพระบรมพิตร พระราชสมภารเจ้า
 ทรงบำเพ็ญในอภิลักขิตสมัยบัดนี้ ด้วยทรงบริจาคบิณฑบาต
 และไตรจีวรภาคทุกสิบห้าส่วน และสมณบริภคารในภิกษุสงฆ์

พระราชอาณัติเป็นประธาน และใคร่จรรกับสมณบริกษารเครื่อง
 ถิ่นที่กระจากใหญ่ ซึ่งโปรดให้เจ้าพระยามหินทรศักดิ์ธำรงเป็น
 ผู้ทำนุ เป็นธรรมเนียมนาบุชาภัณฑ์อามิษยบริจาจากทั้งปวงนี้
 ทรงพระราชอุทิศถวายฉลองพระเดชพระคุณ ในพระบาทสมเด็จพระ
 พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว สมเด็จพระบรมชนกมหาราชาธิราช
 นับเป็นสถานที่ครบถ้วน ในบุรพทิศานมัสสนาธรรมสุขโตวาทีใน
 ถึงศาลสูงตร โดยพุทธภาษิตบริหารแก่ถึงศาลมาณผู้รับเทศนา
 ว่า ปณฺจทิ โห คหปติปุตฺต จาเนหิ ปุตฺเตน ปฺรตฺติมา ทิสฺสา
 มาตานิโตโร ปจฺจุปฺปจฺจาทพฺพา ตฺวกรคฺคหคฺคปุตฺร มารดาบิดา
 ผู้ที่ศปฺรตฺติมาต่านตะวันออก เพราะมีอุปการะแก่บุตรชิดาก่อน
 กว่าบุตรคนอื่น ๆ อันบุตรพึงปฏิบัติโดยสถานที่คือคิดว่ ภาโต
 เนตฺ ภาวีสฺสํมามิ เราเป็นผู้ที่ท่านได้เลี้ยงแล้วจักเลี้ยงท่านหนึ่ง
 กิจจํ เนตฺ ภาวีสฺสํมามิ เราจักทำกิจการของท่านหนึ่ง กุลวํตฺ
 ชฺสเปตฺสํมามิ เราจักตั้งวงศ์ตระกูลไว้หนึ่ง ทายชฺชํ ปฏิปชฺชามิ
 เราจักปฏิบัติปกครองทรัพย์มฤตกไว้หนึ่ง อถวา ปน เปตฺตานํ
 กาลกตํ ทกฺขิณํ อนุปฺปทสฺสํมามิ ก็หรือเมื่อท่านจะไปแล้ว
 ทำกาลแล้ว จักเพิ่มทักษิณาทานเครื่องเจริญสุขสมบัติหนึ่ง
 มารดาบิดาผู้ที่ศปฺรตฺติมา อันบุตรพึงปฏิบัติโดยฐานทำประการ

เหล่านี้ ก็แสดงถานทางห้านั้น ภรณ์ การเลี้ยงเป็นทั้งหนึ่ง กิจจุ
 ภรณ์ ทำกิจเป็นทั้งสอง กุลวงศ์ขปนัน ตั้งวงศ์ตระกูลไว้เป็นที่
 ดำม ทายชชปฏิบัติ ปฏิบัติปกครองทรัพย์มฤตกเป็นที่ดี
 ทกขินานุปทาน เพิ่มทักษิณาเป็นที่ครบห้า สถานทั้งห้าแบ่ง
 เป็นสามภาคก่อน ภรณ์ การเลี้ยงทั้งหนึ่งนั้น บุตรจะพึงทำได้
 เมื่อมารดาบิดายังดำรงอยู่ฝ่ายเดียว ทกขินานุปทาน การ
 เพิ่มทักษิณาที่ครบห้า นั้น บุตรจะพึงทำเมื่ออุปราคาสมัยเมื่อ
 ท่านจะโลกนไปแล้วเท่านั้น แต่กิจอีกสามคือ กิจจุภรณ์ ช่วย
 ทำกิจการ และกุลวงศ์ขปนัน ตั้งวงศ์ตระกูลไว้ และ ทายชช
 ปฏิบัติ ปฏิบัติทรัพย์มฤตกนั้นไม่มีเวลากำหนดนิยามกาล บุตร
 ผู้ภิกษาคณฺฐอนชาตจะพึงประพฤติได้ทุกสมัย เมื่อมารดาบิดายัง
 ดำรงอยู่และเมื่อไปปรโลกแล้ว

เพราะฉะนั้น จึงได้ตั้งนิษฐานว่า เมื่อมารดาบิดายังดำรง
 อยู่ บุตรพึงปฏิบัติได้สี่ประการ คือการเลี้ยง และทำกิจการ
 และตั้งวงศ์ตระกูลไว้ และปฏิบัติทรัพย์มฤตก เมื่อไปปรโลก
 แล้วพึงปฏิบัติได้สี่ประการ คือการทำกิจซึ่งค้างให้สำเร็จ และ
 ตั้งวงศ์ตระกูลไว้ และปฏิบัติทรัพย์มฤตก และเพิ่มทักษิณา
 อุทิศ เป็นสี่ บัณฑิตผู้รู้ฐานกิจด้วยอุปราคาสมัย

ก็และในสิ่งสถานส่วนอุปภากนั้น กิจใด ๆ ซึ่งไม่มีโทษ
เหมือนอย่างประดิษฐานของถาวร มีอารามวิหารและสถูป
เจดีย์สถาน และสร้างคัมภีร์ และพระปริยัติธรรม และสระ
น้ำบ่อน้ำและสะพานและศาลาเป็นต้น มารดาบิดาได้เริ่มปรารถนา
ประดิษฐานลงไว้หวังจะให้เสร็จ แต่ยังไม่เสร็จตามประสงค์ก็
ต้องไปด้วยกาลกิริยา บุตรชิตาผู้มีความสามารถ มาชวนถวาย
ให้ถาวรวัตถุ มีอารามวิหารเป็นต้นที่ค้างนั้นเสร็จแล้วลง หรือ
ถาวรวัตถุซึ่งมารดาบิดาได้ประดิษฐานไว้นั้นเสร็จแล้วแต่ชำรุด
ไป บุตรชิตาปฏิสังขรณ์ให้ดำรงคงค้ำเป็นปกติขึ้นได้ หรือ
ถาวรวัตถุขนาดเล็กบุตรชิตามาชวนให้เจริญใหญ่ หรือถาวรวัตถุ
นั้นไม่เป็นรมณียสถานบกพร่องด้วยอสังการไม่ไพโรจน์ บุตร
ชิตามาทำนุบำรุงให้เป็นรมณียสถานทั้งนั้นทั้งจิตต์และไพโรจน์
ด้วยอสังการพิเศษมีมาดากรรม มีตดากรรมจิตรกรรมเป็น
ต้น อันนี้ชื่อว่ากิจจกณะทำกิจแห่งมารดาแห่งบิดา ให้เจริญ
กุศลจริยา และให้เกิดเกียรติยศปรากฏแก่ชนนิกร
ตั้งวงศ์ตระกูลไว้นั้น ปุตุตา วัตถุ มนุสฺสํ บุตรชิตา
เป็นวัตถุของมนุษย์ทั้งหลาย ด้วยจะทำให้ตระกูลประดิษฐาน
ดำรงไปได้นาน ตั้งภูมิภาคพื้นแผ่นดินเป็นวัตถุที่จะปลูกเคหา

สถานที่ และเพาะและหว่านพืชให้เป็นขารามสวนไม้ดอกไม้ผล
 ฉะนั้น เมื่อบุตรชิตามารักษาพืชผักและธรรมของมารดาบิดาไว้
 ไม่ให้พินาศอันตรธาน คือมารักษาภูมิที่และพืชที่มีเงินทองเป็น
 ต้น ซึ่งเป็นของมีแห่งมารดาบิดาไว้ไม่ให้สาบสูญเสีย เมื่อ
 วงศ์ตระกูลเป็นไปโดยใช้ธรรมประกอบกรรมอันเป็นอธรรมภิกข
 และนำเสีย ให้ชนในตระกูลสถิตอยู่ในธรรมวงศ์ และอาจิณ
 กุศลกถยาณวัตร หรือทานมีสตากภักดีเป็นต้น ส่วนอนุญาติ
 นำมาตามวงศ์ตระกูล ก็หาดีให้เสื่อมสูญเสียไม่ ประพฤติ
 บำเพ็ญให้เป็นไปคงอยู่ตามที่ หรือให้ท่วมมากและประณตกว่า
 แต่ก่อนก็ดี ชื่อว่าวงศ์ตระกูลไว้

ฐานที่กล่าวชื่อว่าทายัชชปฏิบัติ ความปฏิบัติทรัพย์มฤค
 ปฏิบัติกิจของทายาทบุคคลดังนี้ บุตรชิตามาประพฤติตนให้
 เป็นไปโดยกิจชอบที่ควรจะได้ทรัพย์มฤค เว้นความประพฤติ
 ซึ่งเป็นปฏิบัตย์ต่าง ๆ มีความเป็นชุกตกชนเป็นต้นเสีย ชื่อว่า
 ปฏิบัติซึ่งทรัพย์มฤค ได้ตามกิจของทายาทบุคคล ปริณายก
 รัตนเชษฐโกธ เมื่อพระเจ้าจักรพรรดิชนกมหาราชเสด็จทรง
 ผนวชหรือเสด็จกิจวงศ์ได้เจ็ดวัน จักรรัตนอันตรธานแล้ว มา
 ดำรงในพระชนโกธาท บำเพ็ญจักรพรรดิวัตรสืบให้บริบูรณ์

เป็นประโยชน์สมบัติแล้ว ได้บรรดจักรพรรดิราชาภิเษก ที่ชาว
 กุมารบุญญวันต์บันทึกสถิตในธรรมโกวาทแห่งสมเด็จพระ
 ธนกาธิบดี ไม่ดั่งจะเม็ดแล้ว ได้ค้นทรัพย์ในโกศถวีสัย
 ดำรงไอศวริยสมบัติเอกราชเป็นต้นนั้น เป็นผู้ปฏิบัติทนายชะ
 อย่างอุกฤษฏ์ บุตรธิดาแห่งตระกูลนั้นๆ หดงัดไปตาม
 โอวาทมารดาบิดา ได้เป็นเจ้าของทรัพย์ฐานันดรแห่งตระกูลได้
 เช่นนี้ เป็นผู้ปฏิบัติทนายชะอย่างต่ำ ทนายชะปฏิบัติเป็น
 มาตาปิตุภักฐฐานธรรมประการหนึ่ง

ฐานที่ดีซึ่งว่าเพิ่มให้ซึ่งทักษิณาทาน เครื่องเจริญสุข
 สมบัติเพื่อมารดาบิดาผู้ทำกาตกิจยาไปปรโลกแล้วนั้น คือบำ
 เพญกุศลธรรมทานมัยบุญราศี อุทิศด้วยหิตุประสงค์เจตนาเป็น
 ฉันทะหวังสุขประโยชน์สุขอุญผล จะให้เสร็จแก่มารดาบิดาผู้วาย
 ชนม์ไปปรโลกนั้น ด้วยบัตถานุโมทนามัยบุญตามสมัยนั้นๆ
 เป็นส่วนธรรมบรรณาการปัจจุปรการกิจ เมื่อเวลาสิ้นวิสัย
 สามารถที่จะส่งของคุณโดยอุปการมุขอื่น เป็นอุพารมบูชา เสร็จ
 ด้วยกตัญญูกตเวทีตาคุณซึ่งเป็นสัพปรีดีภูมิ และทำผู้บริจาค
 ไม่ให้ปราศจากผล นับว่าเป็นพรหมกุศลส่วนมาตาปิตุภักฐ
 ธรรมประการหนึ่ง ด้วยประการดังนี้

สถานทั้งห้ารวมบุรพทิศ้านมัตถธรรมนั้น แบ่งออกเป็น
สองภาคเมื่อมารดาบิดายังดำรงอยู่ บุตรจะพึงปฏิบัติได้สั
ประการ เมื่อไปปรโลกแล้ว จะพึงปฏิบัติได้สัประการ ด้วย
ประการณะ

และกิจทั้งห้าสถานถ้วนบุรพทิศ้านมัตถธรรมนั้น เป็นที่
ปรารภของบัณฑิตชาติ จะให้เป็นไปแก่บุตรซึ่งเกิดนคระ
กุดแห่งตน

เพราะเหตุฉะฉิน พระนรธาภทศพลเจ้าจึงยกความประ
สงค์นั้นขึ้นตรัสเทศนา ในปัจจุวัฏฐานสูตรว่า ปณฺจ ชานานิ
สมฺปตฺตํ ปุคฺคํ อิจฺฉนฺติ ปณฺชิตา เป็นต้น มีความว่า
บัณฑิตทั้งหลายพิจารณาเห็นฐานเหตุที่ตั้งแห่งผลห้าประการ
จึงปรารภนามบุตรว่า ภโต วา โน ภริสฺสติ บุตรอันเราเลี้ยง
แล้วจักเลี้ยงเราบ้าง ภิจจํ วา โน ภริสฺสติ จักทำกิจของเรา
ให้เสร็จตั้งประสงค์บ้าง กุตวโธ จิรํ ติวฺเช วงศ์แห่งตระกูล
ของเราจะพึงตั้งอยู่ได้นานเพราะบุตรได้นำไปโดยลำดับ ทายชฺช
ปฏิปชฺชติ บุตรเราจะได้ปฏิบัติโภคทรัพย์เครื่องข้อปฏิบัติ
เครื่องเป็นทายาทบุคคล อถ วา ปน เปตานํ ทกฺขิณํปฺปทส
สฺสติ ก็หรือเมื่อเวลาเราละโลกนี้ไปแล้ว บุตรจักได้ตามเพิ่ม

พระราชประวัติรัชกาลที่ ๔

๒๐๕

ทักษิณาทานเครื่องเจริญสู่สมบัติ ชานาเนตานิ สมบูรณ์ ปุคต
 อิจฺจนฺติ ปณฺทิตา บัณฑิตชาติทั้งหลายพิจารณาเห็นฐานทำ
 ประการเหล่านั้นอยู่เป็นที่ประสงค์ จึงปรารภนาบุตรให้เป็นผู้
 เกิดนครกุดตน ดลฺมา สมนโค สปริสา กตญญ กตเวทิน
 เพราะฐานทั้งห้าเป็นที่ปรารภของมารดาและบิดาผู้บัณฑิต
 นั้น บุตรทั้งหลายผู้ต้นดัดบุรุษต้นดำนดั่งบรณับ เป็นผู้
 กตญญูอุปการคุณที่ท่านได้ทำได้แก่ตนแล้ว มีปกติประกาศ
 อุปการที่ท่านได้ทำแล้วนั้นให้ผู้อื่นรู้แจ้ง โดยเป็นอุปการที่ท่าน
 ได้ทำแล้วจริง ภรณฺติ มาดาบิตโร ปุพฺเพกตมนุสฺสว มาตาม
 ระลึกถึงอุปการที่ท่านได้ทำได้แล้วเป็นอารมณ์อยู่ เฝียงมารดา
 บิดาทรงส่งให้เป็นสุข กโรนฺติ เนสํ อิจฺจํนิ ยถาคํ ปุพฺพการินํ
 ทำกิจทั้งหลายของมารดาบิดาให้เสร็จไป ตามวิสัยของบัณฑิต
 ทำกิจแก่ท่านผู้บุรพการีได้ทำอุปการไว้แก่ตนเมื่อก่อนๆ โอวาท
 การีภคโปสํ เป็นผู้ทำซึ่งโอวาท มีปกติเลี้ยงซึ่งท่านผู้ใด
 เฝียงตน กุลวํสํ อหปยํ ท้าววงศ์แห่งตระกูลไม่ให้เสื่อมไป สทฺโธ
 สฺสเดณ สมฺปนฺโน ปุคฺโค โหติ ปลฺลสฺสโย บุตรผู้มีศรัทธาบริบูรณ์
 ด้วยศีลแล้วเป็นผู้พิเศษ ซึ่งบัณฑิตจะพึงสรรเสริญโดยคุณ
 สมบัตินั้น ๆ

ฐานทั้งห้า เป็นสิ่งที่ปรารถนาของมารดาบิดาผู้เป็นบัณฑิต
ด้วยประการฉะนี้

เพราะฉะนั้น เมื่อสมเด็จพระสุคตเจ้า ครองเทศนาทิศหก
สถานในอริยวินัยแก่มงคลมาณพ โดยอุเทศว่าให้ศึกษาพึงรู้
แจ้งว่ามารดาบิดาเป็นปรัตติมทิศเป็นต้นแล้ว จึงตรัสนิเทศ
แสดงอาการ คือหมัดการปรัตติมทิศ ออกโดยสถานห้าว่า
ปณฺจทิ โห คหปติปฺกฺกฺต ชานฺทิ เป็นต้น มีวรรณนาพิสดาร
ตั้งรับพระราชทานถวายวิสัยชานามานเอนของคณเฑาะว์

และดลมาปฏิบัติบุรพทิศานมัตถธรรม สี่ ส่วน เอน
ปัจฉิมภาคคือ กิจจกรณ กุณฺธวํชฺสน ทายชฺชปฏิบัติ ทก-
ขินานุปฺปทาน ตั้งรับพระราชทานถวายวิสัยชานามานเอน ดมเด็จพระ
บรมบพิตรพระราชสมภารเจ้าก็ทรงพระอุตสาหะทรงบำเพ็ญให้
เป็นไปทุกประการ

ข้อซึ่งสมเด็จพระบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้า ทรงพระราช
ดำริระลึกถึงพระเดชพระคุณ สมเด็จพระบรมชนกมหาราช-
าธิราชเจ้า แล้วทรงพระอุตสาหะจัดการบันดั้นให้สมเด็จพระเจ้า
น้อยยาเธอ และพระเจ้าน้องยาเธอ ทรงปฏิสังขรณ์วัด
พระศรีรัตนศาสดาราม มีพระพุทธรูปรางคปรางห้า พระศรี

รัตนเจดีย์เป็นต้น ซึ่งสมเด็จพระบรมชนกมหาราชเจ้าทรงสถาปนาขึ้นไว้ยังหาสำเร็จบริบูรณ์ไม่ ให้แล้วสำเร็จไปได้โดยเร็วพลันสมดังพระราชประสงค์เดิมได้ดังนี้ นับว่าเป็นส่วนกิจการหนึ่งในบรรพทิศานมัตถธรรมจริยานี้

อนึ่งกิจการณียะอื่น ๆ ซึ่งสมเด็จพระบรมชนกมหาราชเจ้า ได้ทรงสถาปนาไว้ยังไม่เสร็จ ก็ทรงพระราชอุทิศหาให้กรณียะนั้น ๆ เสร็จดังพระราชประสงค์ หรือถาวรวัตถุใด ๆ ซึ่งสมเด็จพระบรมชนกมหาราชเจ้าได้ทรงสถาปนาไว้ชำรุดและไม่ไพโรจน์เป็นรมณียสถาน สมเด็จพระบพิตรพระราชสมภารเจ้า ก็ทรงพระอุทิศหาให้ปฏิสังขรณ์และตกแต่งให้เป็นรมณียสถานขึ้นก็ดี พระกรณียกิจทั้งปวงนี้นับในกิจการณสถาน ส่วนบรรพทิศานมัตถธรรมจริยานี้

ในกุดฉิมพลีที่ที่สอง ข้อซึ่ง สมเด็จพระบพิตรพระราชสมภารเจ้า ทรงพระอุทิศหารักษาดูมอถงการเป็นต้น ซึ่งสมเด็จพระบรมชนกมหาราชเจ้าพระราชทานนั้น ๆ ไว้มิให้เสื่อมศูนย์ และทรงบำเพ็ญพระราชกุศลนอกกำหนดในการแผ่นดินเป็นต้นพิเศษ มีวิสาขบูชาและมฤทธานเป็นต้น ให้เป็นไปตำราตามกาลสมัย ซึ่งสมเด็จพระบรมชนกนาถเจ้าได้ทรง

บำเพ็ญมานั้น ส่วนนี้เป็นกุศลวงษ์รูปนสถาน บุรพทิศานมัตถ
ธรรมจริยาอัน

ในท่ายชปฏิบัติที่ครบถ้วน ซึ่งซึ่งสมเด็จพระบรมพิตรพระ
ราชสมภารเจ้า พร้อมพระบุรพาภินิหารบุญบารมีธรรม เสด็จ
สถิตอยู่ในพระบรมราโชวาท ซึ่ง สมเด็จพระบรมชนกนาถพระ
ราชทานทรงรักษาพระองค์ให้ควรแก่สยามเมกราชทายาท เป็น
ที่ยินดีน้อมเศียรเกล้าของพระบรมวงศานุวงศ์ และมุข
มาตยานิกร เสด็จสถิตในสยามเมกราชย์มไหศวรรย์ โดยสรรพ
เกษมวิชัยเป็นมหัศจรรย์ปรากฏแก่สรรพอเนกชนนิกร ซึ่งเป็น
ท่ายชปฏิบัติ ส่วนบุรพทิศานมัตถธรรมจริยาอันอุกฤษฏ์ ด้วย
ประการฉะนี้

ทักษิณานุประทานที่ดีเล่า สมเด็จพระบรมพิตรพระราชสม
ภารเจ้าก็ทรงบำเพ็ญเป็นอติสยพระราชากุศล ในสมัยพิเศษนิยม
โดยดัดตรงกับพระบรมมณฑลพมวงคต และตรงกับดัดที่สวรรคต
แห่งพระบาทสมเด็จพระบรมชนกมหาจักราช และสมเด็จพระ
พระบรมราชชนนี และในอภิดักขิตสมัยอื่นๆ และอภิดักขิต
สมัยนั้น เป็นทักษิณานุประทานธรรมจริยาอันที่ครบ ดี
ด้วยประการฉะนี้ ดั้มาปฏิบัติส่วนบุรพทิศานมัตถธรรม ดี

เมืองหลวงคือ กิจจกรณ กุดวัดสำน ทายชชปฏิบัติ ทก-
 ชินานุปรทาน ตั้งรับพระราชทานถวายวิสัยชนามาทั้งปวง
 สมเด็จพระบรมพิตรพระราชสมภารเจ้าทรงพระอุดำหระบำเพ็ญให้
 เป็นไปทุกประการ ด้วยประการฉะนี้

ก็แต่พระราชกุศล จักรบดินทบาตไทยธรรมหกสิบห้า
 ภาค ซึ่งสมเด็จพระบรมพิตรพระราชสมภารเจ้า ทรงบริจาค
 ในพระสงฆ์ราชาคณะเป็นประธาน และใคร่จรรวมณบิกขาร
 ธรรมเทศนาบูชาภณทัตทั้งปวงนี้ สมเด็จพระบรมพิตรพระราชสม
 ภารเจ้า ทรงพระราชอุทิศกถปนาผลเป็นมัตติทาน ถวายแด่
 สมเด็จพระบรมชนกนาถพระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอภัย
 พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวซึ่งเสด็จสวรรคตแล้วนั้น แม้จะเสด็จ
 สถิตในทิพยวดยอมรพิมานหรือในสถานคติอุบัติใด ๆ ก็ดี ขอ
 จงได้ทรงทราบด้วยทิพยจักขุทิพยโสด หรือญาณวิถ์ทางใด
 ทางหนึ่งแล้ว จงได้ทรงรับบรมราชูปถัมภ์อนุโมทนา เพื่อเจริญ
 กุศลราศี และอุทิศวิธวิธดีซึ่งจะได้สำเร็จผลโดยสมควรแก่คติ
 นั้น ๆ ทุกประการเทอญ

พระราชกุศลบุญนิยมิทัตทินานุปรทานมัย ซึ่งสมเด็จพระ
 บรมพิตรพระราชสมภารเจ้า ทรงบำเพ็ญในอภิลักขิตสมัยกาล

พิเศษนี้ จงดำริเป็นธรรมการรักษาวรรณศุขโยบาย สักกกัน
 ศัตรูหมู่ปัจจุามิตรและสรรพอันตราย ให้พินาศมำราคไถด
 ยอย่าได้มาพ้องพานล้มเต็จบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้า จงเสด็จ
 สถิตอยู่ในบรมราชมโหศวริยสมบัติโดยเกษมสำราญ ทรง
 ไพโรจน์รัชกาลด้วยราชวรฤทธิ ดังพระเจ้าจักรพรรดิราชผู้เป็น
 อิศธราชบิดในทอัมมีสมุทรดำครตั้งเป็นที่สุดขณะนั้น และใน
 รัตนัตถยปภาวภิกษาจนกาลา ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า
 เจ้าอยู่หัวสมเด็จพระบรมชนกนาถทรงประพันธ์เป็นคาถาภาษา
 มคธไว้นั้น เป็นพระคาถาอันอุดมประกอบด้วยคุณพระรัตนตรัย
 บัณฑิตจะได้รับพระราชทานอธิษฐานอาราธนาตามความในคาถา
 นั้นเพื่อให้เจริญพระราชสิริสวัสดิพิพัฒน์มงคลโดยเนืองความว่า

อรหัง สัมมาสัมพุทธโธ อุตตมัม ชนมมชฺฌนคา

มหาสงฆัม ปโปเชติ อิจฺเจตํ รัตนัตถยัม

พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าได้บรรจุถึงธรรมอันอุดมแล้ว
 ให้สงฆ์หมู่ใหญ่ตรัสรู้ ตื่นจากกิเลสฉันทรา เบิกบานปรีชาคุณ
 ขันได้ สำนัรัตนตรัยอุดม สูงสุดกว่ารัตนอื่น

พุทธโธ ชมโม สงฺโฆ จาติ นานาโหนตมบี วตฺถุโต

อเนกณณณยาวิโยคาว เอถิภุตํ ปนตฺถุโต

พระราชประวัติรัชกาลที่ ๕

๒๑๑

แม้ถึงต่าง ๆ กันโดยวัตถุว่า พุทฺโธ ชมฺโม สงฺโฆ ^{นี้}ก็จริง
อยู่แต่ ก็แต่เป็นอันเดียวกันโดยอรรถเนื่อความ เพราะไม่
พรวกกันได้

พุทฺโธ ชมฺมุตฺตํ โภเชตว ชมฺโม สงฺฆเณ ชาริต

สงฺโฆ จ สาวกโก พุทฺธุตฺตํ อิจฺเจกาพทฺธเมวิทํ

พระพุทฺธเจ้าผู้ตรัสรู้ ตื่นเบิกบานได้ก่อน ^๕สอนให้ผู้อื่นตรัสรู้
ธรรม พระธรรมเล่าสงฆ์ได้ทรงไว้ ^๕สงฆ์เล่าก็สาวกของพระ
พุทฺธเจ้าผู้ตรัสรู้เบิกบานได้ก่อน ^๕สามรัตนันนี้เนื่องเป็นอันเดียว
กันนะ

วิสุทฺธํ อุตฺตมํ เสงฺฆํ โลกุตฺตมํ รัตนคฺคยํ

สํวตฺตติ ปตฺนํ นานํ อตฺตโน สํพุทฺธิกามินํ

สํมาปฏิบัติปชฺชนฺตานํ ปรมาย วิสุทฺธิยา

รัตนทั้งสามบริสุทธิ์อุดมสูงสุดประเสริฐในโลก ย่อมเป็นไป
ด้วยดี เพื่อความบริสุทธิ์พิเศษอย่างยิ่ง แก่สัตว์ผู้เต็มใจแล้ว
ปรารถนาความบริสุทธิ์แก่ตน ปฏิบัติโดยชอบอยู่

วิสุทฺธิ สัพพะเบญฺเจติ โหติ ทุกฺขเฑติ นิพฺพุติ

ความบริสุทธิ์หมดจดวิเศษ จากกิเลสทั้งปวงเป็นนิพพุติ ดับจาก
ทุกข์ทั้งหลายนะ

นิพพานัน ปรมํ สัมมํ นิพพานัน ปรมํ สัมมํ
 นิพพานคุณอย่างยิ่ง นิพพานเป็นสุขอย่างยิ่ง

เอเตน สัจจวชเสน สุตตถิ โหตุ สัพพทา
 ด้วยสัจจวาจาภาษิตนี้ ขอสัตว์สัตติสุขวิมุตต จงเกิดมีเป็นวิบาก
 สัมปัตติ

รัตนตฺตฺยานุภาเวน

รัตนตฺตฺยเตชสา

อุปททวนฺตรายา จ

อุปสคฺคา จ สัพพะโส

มา กทาจิ สัมมุสฺสํ

รฏฺฐํ สยามานเมวิทํ

ด้วยเดชานุภาพพระรัตนตรัย เป็นปฏิพาทโนบายทางกันอุปัท-
 วนฺตราย อุปสรรคความเข้าไปขัดข้องทั้งหลาย จงอย่าได้ถูก
 ค้องพ้องพาดยามรฐมหาราชนบนทนเดย จงนิราสำราศ์ไกลด้วย
 ประการทั้งปวง

อาโรคฺยสฺสขณฺเจะ

ตโต ที่ชายุคาบี จ

ตพฺพตฺตฺถนฺนจ สัมปตฺตโย

สฺฐํ สัพพตฺตฺถ โสตฺถิ จ

ภวนฺตุ สัมปตฺตฺตฺนฺตุ

สฺยามานํ รฏฺฐปาถินํ

ความสุขสำราญปราศจากโรคนฺตราย และความเป็นผู้มีอายุ
 ยืนนาน และบริบูรณ์แห่งวัตถุทั้งหลายซึ่งจะเกื้อกูลแก่ความ
 ไม่มีโรคและอายุยืนนาน ทั้งสุขได้มั่งคั่งและสัตว์สัตติสุขวิมุตต จง

พระราชประวัติรัชกาลที่ ๕

๒๑๓

เกิดมพร้อมบริบูรณ์ แต่สมเด็จพระบรมพิตรพระราชสมภารเจ้า
กับทรงสมเด็จพระบรมราชเทวี พระราชโอรสพระราชธิดา และ
พระบรมราชวงศ์ ข้าทูลละอองธุลีพระบาทราชบริพาร
ทงปวง ซึ่งทรงอภิบาลบำรุงด้ายามรัฐมหาชนบท

เด จ รัชชฌา รกชนคฺ ตัยามรฐจิกเทวดา

ตัยามาน รัชชปาตี ฌมามิเสหิ ปฐิตา

ขอเทพเจ้าทั้งหลาย ผู้ถึงสถิตในตัยามรัฐนี้ ซึ่งสมเด็จพระ
บรมพิตรพระราชสมภารเจ้า ได้ทรงบูชาด้วยธรรมพลัธามิษ
พลัธเนองนิจ จงคงไมตรีจิตต์อภิบาลรักษา สมเด็จพระบรมพิตร
พระราชสมภารเจ้า กับทั้งรัฐมณฑล ทัวจังหวัดพระราช
อาณาเขตต์ให้สถาพรพันธุรพอันตราย

สิทฺธมคฺคฺ สิทฺธมคฺคฺ สิทฺธมคฺคฺ อิทํ ผลํ

เขตต์มึ รตนคฺคฺยตฺมึ สมนุสสาทนเจตโส

ขอผลของจิตต์ที่เลื่อมใสในพระรัตนตรัยนั้น จงเป็นผลดำไว้
จงเป็นผลดำไว้ จงเป็นผลดำไว้ ตามพระบรมราชประสงค์
ทุกประการ

พระราชประสงค์สนนัย บ้างนิมภาค เทศนาพิเศษ

ของ

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาวชิรญาณวโรรส
ในการพระราชพิธีรัชมังคลาภิเษก

ร.ศ. ๑๒๗

นมตฺถ สุกตสฺส

สมโม หเว รกฺขติ ชมฺมจาริ สมโม สฺสจฺฉินฺโน สฺสชฺมาวหาติ
เอตํนิสฺสํได้ ชมฺเม สฺสจฺฉินฺเน น ทุกฺคํ คจฺฉติ ชมฺมจาริตา

บัดนี้จึงรับพระราชทานถวายพระธรรมเทศนา พรรณนา
รัฐประสงค์สนนัยบ้างนิมภาค ถัดของพระเดชพระคุณประทับพระ
บัญชาบารมี โดยสมควรแก่ราชอารัมภกิจ ด้วยสมเด็จพระบรม
พิตรพระราชสมภารเจ้าเสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติ ปกครอง
สยามรัฐมณฑลอันมาโดยสวัสดิ์ได้ ๔๐ ปีบริบูรณ์ มีรัชสมัย

ยากกว่าของพระมหากษัตริย์เจ้าทุกพระองค์ ผู้ดำรงพระราช
 อาณาจักรนั้นมา ทั้งในกรุงทวารวดีและในกรุงรัตนโกสินทร์
 จัดว่าเป็นมหามงคลสมัยสำคัญของแผ่นดิน ยากที่จะมี เป็น
 โอกาสที่ทรงพระคำนึงถึงสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินซึ่งเด็จเจ้าถว้งดับ
 ไปแล้วนั้น เมื่อสักท้งได้ทรงบำเพ็ญพระราชกุศล อุทิศกตป-
 นาผลถวายสมเด็จพระเจ้าแผ่นดิน ครองกรุงทวารวดีและกรุง
 กรุงธนบุรีคราวหนึ่งแล้ว ในครั้งนั้นได้ทรงบำเพ็ญทักษิณานา
 ประทานถวายฉลองพระเดชพระคุณแก่สมเด็จพระบรมบุรพบุรุษ
 ๕ พระองค์ ซึ่งได้ดำรงกรุงรัตนโกสินทร์นอกคราวหนึ่ง เป็น
 บุรพกิจเสร็จแล้ว ทรงบำเพ็ญพระราชกุศลเพื่อเป็นสิริมงคล
 แก่แผ่นดินอีกแผนกหนึ่ง ทรงบริจาคไทยธรรมมีถ้วนเท่าจำนวน
 มีรัชกาลทุกคราวมา ทรงพระราชอุทิศส่วนพระราชกุศลถวาย
 ห้าง แต่อารักขาเทวดา วัตถุเทวดา ผู้อภิบาลรักษาพระองค์
 และรัฐมนตรี เป็นเทพพิทักษ์อุปการกิจ ช้อนต้องตามประ-
 เเพณีของบัณฑิตผู้ปฏิบัติถือประโยชน์แห่งโลกทรพย์ และได้
 ความอิมใจเป็นผล ดังแสดงไว้ในนิคมศาตาแห่งอาทียสูตรว่า
 ภุคคา โภคา ภตา ภจุจา วิติณณา อาปทาสุ เม เป็นต้น
 ความว่า นรชนผู้ระลึกอยู่ได้ว่า สมบัติตนก็ได้บริโภคนั้นแล้ว

บุคคลควร^๕เลี้ยงตน^๕ก็ได้^๕เลี้ยง^๕แล้ว อันตราย^๕ตน^๕ก็ได้^๕ข้าม^๕ดวง^๕มา^๕
แล้ว ทักษิณาม^๕ผล^๕ใน^๕เบ้อง^๕ต่ง^๕ตน^๕ก็ได้^๕บริจ^๕จาก^๕แล้ว พด^๕ทง^๕หา^๕
ตน^๕ก็ได้^๕ทำ^๕แล้ว ท่านผู้^๕ม^๕ค^๕ด^๕ดำ^๕รวม^๕เป็น^๕พร^๕หม^๕จ^๕าร^๕ิ^๕ตน^๕ก็ได้^๕บ^๕าร^๕ุง^๕
แล้ว บัณฑิต^๕ผู้^๕อยู่^๕คร^๕อง^๕ฆ^๕ร^๕าว^๕า^๕ด^๕ จะ^๕พ^๕ิง^๕ปร^๕าร^๕ร^๕ณ^๕า^๕โก^๕ค^๕ท^๕ร^๕พ^๕ิ^๕
เพื่อ^๕ป^๕ระ^๕โย^๕ชน^๕ใด ประ^๕โย^๕ชน^๕นั้น^๕ตน^๕ก็ได้^๕บ^๕ร^๕ร^๕ด^๕มา^๕แล้ว^๕โดย^๕ด^๕ำ^๕ด^๕ับ^๕
ก^๕ิ^๕จ^๕การ^๕อน^๕จะ^๕ไม่^๕ให้^๕ต^๕อง^๕เด^๕ือ^๕ตร^๕ว^๕อน^๕ใน^๕ภ^๕า^๕ย^๕ห^๕ต^๕ง^๕ ตน^๕ก็ได้^๕ทำ^๕ได้^๕
แล้ว^๕ด^๕ง^๕นี้ ก^๕็^๕ค^๕อน^๕ร^๕ชน^๕ผู้^๕ต^๕ง^๕อยู่^๕ใน^๕อ^๕ริ^๕ย^๕ช^๕ร^๕ม^๕ บ^๕ำ^๕เพ^๕ญ^๕ก^๕ิ^๕จ^๕ท^๕ง^๕ป^๕ว^๕
น^๕น^๕บ^๕ริ^๕บุ^๕ร^๕ณ^๕ อ^๕ิ^๕เช^๕ว^๕ น^๕ั^๕ป^๕ด^๕ั^๕สน^๕ติ^๕ ผู้^๕น^๕ท^๕ร^๕ง^๕ช^๕พ^๕อยู่^๕ใน^๕โ^๕ถ^๕ก^๕น^๕ก^๕มี^๕
ค^๕น^๕ส^๕ร^๕ร^๕เ^๕ว^๕ริ^๕ญ^๕ เป^๕จ^๕ุ^๕ค^๕ ส^๕ค^๕ค^๕ ป^๕โม^๕ท^๕ติ^๕ คุ^๕ร^๕น^๕ด^๕ะ^๕ภ^๕า^๕ฟ^๕ไ^๕ป^๕แล้ว^๕ก^๕็^๕จะ^๕
อ^๕ภ^๕ิ^๕ร^๕ม^๕อยู่^๕ใน^๕เท^๕ว^๕โ^๕ก^๕ บัณฑิต^๕ย^๕อ^๕ม^๕ป^๕ริ^๕ย^๕ิต^๕ิ^๕อ^๕ป^๕ระ^๕โย^๕ชน^๕ห^๕่าง^๕โ^๕ก^๕
ส^๕ม^๕บ^๕ติ^๕ โดย^๕น^๕ัย^๕อน^๕ส^๕ม^๕เ^๕็^๕จ^๕พระ^๕โ^๕ก^๕น^๕า^๕ด^๕เ^๕็^๕ได้^๕ท^๕ร^๕ส^๕ไว้^๕ด^๕้วย^๕ป^๕ระ^๕การ^๕
ณ^๕

บัด^๕นี้^๕จะ^๕รับ^๕พระ^๕ร^๕า^๕ษ^๕ท^๕า^๕น^๕พ^๕ร^๕ร^๕ณ^๕า^๕น^๕ุ^๕ป^๕พิ^๕ก^๕า^๕ห^๕่าง^๕ส^๕ยาม^๕ว^๕ิ^๕ฐ^๕
ม^๕ณ^๕ท^๕ด^๕ล^๕บ^๕อน^๕ุ^๕ต^๕น^๕ิ^๕ ต^๕ำ^๕เ^๕น^๕ค^๕ว^๕า^๕ม^๕ด^๕ำ^๕ย^๕ค^๕ร^๕ุง^๕เท^๕พ^๕ม^๕ห^๕า^๕น^๕ค^๕ร^๕ อ^๕ม^๕
ร^๕ัต^๕น^๕โก^๕ส^๕ิ^๕น^๕ท^๕ร^๕ม^๕ห^๕ิ^๕น^๕ท^๕ร^๕า^๕ย^๕ุ^๕ช^๕า^๕บ^๕ร^๕ม^๕ร^๕า^๕ษ^๕า^๕น^๕ิ^๕ ต^๕ง^๕พระ^๕บ^๕ร^๕ม^๕ร^๕า^๕ษ^๕ว^๕ง^๕ค^๕
จ^๕ั^๕กร^๕น^๕มา^๕ ใน^๕ส^๕่ว^๕น^๕อ^๕ด^๕ิ^๕ต^๕ภ^๕า^๕ค^๕ห^๕ั^๕ง^๕ ใน^๕ส^๕่ว^๕น^๕บ^๕ั^๕จ^๕ุ^๕บ^๕ัน^๕ภ^๕า^๕ค^๕ห^๕ั^๕ง^๕ เม^๕ือ^๕
ท^๕ร^๕ง^๕พระ^๕ว^๕ิ^๕จ^๕าร^๕ณ^๕เ^๕็^๕ง^๕ใน^๕ส^๕่ว^๕น^๕ท^๕ี่^๕เ^๕็น^๕อ^๕ด^๕ิ^๕ต^๕ ก^๕็^๕จะ^๕ท^๕ร^๕ง^๕ได้^๕พระ^๕ป^๕ระ^๕ส^๕ำ^๕ท^๕ะ^๕
ใน^๕ส^๕ม^๕เ^๕็^๕จ^๕พระ^๕บ^๕ร^๕ม^๕บ^๕ร^๕พ^๕บุ^๕ร^๕ษ^๕ท^๕ก^๕พระ^๕อ^๕ง^๕ค^๕ ท^๕ี่^๕ได้^๕ท^๕ร^๕ง^๕ป^๕ก^๕ค^๕ร^๕อ^๕ง^๕เ^๕น^๕

คืนต่อกันมา ต้องทรงราชภาระด้วยพระวิริยะ พระสติ พระปัญญา
สักเพียงไร มิได้ทรงรำพึงถึงพระชนมชีพและทุกข์ยากส่วนพระ
องค์ มีพระราชประสงค์ แต่จะให้ประชาชนอยู่เย็นเป็นสุขเป็น
เบื้องหน้า ก็จะเพิ่มพูนพระกตัญญูตา ทรงระลึกถึงพระเดช
พระคุณเจริญขึ้นแล้ว และทรงบำเพ็ญพระราชกรณียาต์ส่วนวิ
ชิวัตโนบายให้ไพบูรณ์ เป็นส่วนพระกตเวทิตาณของพระเดช
พระคุณสมเด็จพระบรมบุรพบุรุษเจ้านั้น เป็นอันได้ทรงจัดการ
บูชาพระองค์ ด้วยปฏิบัติบูชาเป็นอย่างประเสริฐสุดเช่นกันกับ
พระภิกษุพุทธชินราช มาปรารภสมเด็จพระสุคตผู้พระคำสดา
ที่ได้ตรัสว่าพระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ ด้วยอาการอันยาก
เข็ญ ตั้งแต่นั้นแต่ทรงบำเพ็ญพระบารมีมา จนถึงละสุขสมบัติเสด็จ
ออกมหาภิเนษกรรมนี้ บำเพ็ญทุกกรกิริยาเป็นช้านาน ครั้นได้
ตรัสแล้ว ก็ยังทรงทรมานพระกายเทศนาโปรดเวไนยสัตว์
ประคิษฐานพระคำสอนให้วิวัฒนาการสืบมา ครั้นปรารภพระ
คำสอนที่จะพบได้ด้วยยากเย็นแล้ว ก็ยังมีใจบำเพ็ญคำสอน
ปฏิบัติไม่ย่อหย่อน จักว่าเป็นกตัญญูกตเวที รู้จักพระคุณ
และณของพระคุณพระคำสดา สัมควรกันแก่พระองค์ผู้เป็นบุรพ
การ ความคำนึงโดยโยนิโสมนสิการ มีประโยชน์ในอันพะยุง

จิตต์ให้อาจารย์ในกรณีกัจฉะ

ในส่วนของคฤหัสถ์ สมเด็จพระมหาภิกษุเจ้าใน
พระบรมราชวงศ์ ได้ทรงดำรงแผ่นดินสืบกันมาตั้งพระองค์
พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกเป็นพระบรมมหาราช
องค์แรกถึงกษัตริย์ราชสมบัติปราบดาภิเษก เมื่อปี พ.ศ. ๒๓๒๕
จุลศักราช ๒๔๔๔ ทรงดำรงแผ่นดิน ๒๗ ปี พระบาทสมเด็จพระ
พุทธเลิศหล้านภาลัยเป็นองค์ที่สอง เสด็จดำรงราชสมบัติ
เมื่อปีมะเส็ง เอกศก จุลศักราช ๒๓๗๓ มีกำหนดรัชกาล ๓๖ ปี
พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จเถลิงถวัลย์ ครอบครอง
เมื่อปีวอก จุลศักราช ๒๓๗๖ ทรงสถิตอยู่ในราชสมบัติ ๒๗ ปี
พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จดำรงราชสมบัติ
เมื่อปีวอก จุลศักราช ๒๔๑๑ ทรงปกครอง
พระราชอาณาจักร ๓๗ ปี ในระหว่างนั้นได้เกิดภัยแล้ง
ได้ ๘ ปี

ประพาศเหตุในระหว่างนี้ ครองรัชกาลที่หนึ่งพอได้เสด็จ
ผ่านพิภพ ทรงพระปรารภถึงเมือง คือที่นั้นนครของดอมแห่ง
กรุงธนบุรีอันตั้งอยู่ฝั่งปากตะวันตก ว่าไม่เหมาะ เพราะตั้งอยู่
ในที่ซึ่งถูกอุทกน้ำเข้าเป็นนิจ ทั้งพระราชวังก็ตั้งอยู่ชิดพระอาราม

ถึงต้องช้างหามี่ทางที่จระเขยได้ตะคอกไม้ จึงครัดให้ตั้งเมือง
และพระราชวังขึ้นใหม่ ณฝั่งปากตะวันออกนั้นแล้ว ทรงเปิดย่น
นามกรุงธนบุรีว่า กรุงเทพมหานคร อมรรัตนโกสินทร์มหินท-
รายุธยา ฯลฯ ด้วยถ้อยนิมิตต์ว่า เป็นพระบรมราชธานีที่สถิต
แห่งพระมหามณเฑียรณปฏิมาอันเป็นสิริสำหรับพระบารมี

เมื่อครั้งกรุงธนบุรี แม้จะได้ทรงปราบปรามพระม้าช้ำคัก
ให้ปราชัยพ่ายแพ้มาเป็นหลายครั้ง พระม้าก็ยังพยายามจะทำคัก
กับกรุงสยามเสมอมา พอเป็นที่กักร้าทัพเข้ามาเหยียบพระ
ราชอาณาเขตต์ในทิศนั้น ๆ ในรัชกาลที่หนึ่งจึงมีการรณรงค์
มาก ทงส่วนน้อยกันทงส่วนปราบปราม ได้ทำสงครามใหญ่ ๆ
มีชัยแก่พระม้าเป็นหลายครั้ง นอกจากนั้นยังแต่งกองทัพไปเอา
เมืองลาวเมืองทวายอินชุนแก่พระม้าบ้าง เมืองแควมระดายบ้าง
เมืองญวนบ้าง ถ้าเร่จกั่ม ไม่ถ้าเร่จกั่ม เป็นทางแผ่พระเดช-
านุภาพให้เป็นที่เกรงขามแห่งเมืองใกล้เคียง เป็นพระราโชบาย
ป้องกันรัฐมณฑลอีกชนหนึ่ง ครั้นนพระราชอาณาจักรแผ่
ออกไปกว้างขวาง ในทางเหนือตลอดนครเชียงใหม่ นครหลวง
พระบาง นครเวียงจันทน์ เคยขึ้นไปถึงเมืองเชียงรุ่ง เมือง
เชียงตุง และหัวเมืองลาวฟากแม่น้ำโขงแดนพระม้ากั่ม ฝ่าย

ตะวันออกต้นเขตต์เมืองเขมรกระทั่งแดนญวน หนตะวันตกเคย
จดเขตต์เมืองมอญ ข้างใต้ในมรดาษฎประเทศจนจบเขตต์เมืองไท
พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ทรงก่การจัดตั้งให้ราบ
คาบ ตั้งพระราชอาณาจักรให้มั่นคง ประชาราษฎรได้ตั้งถิ่น
ฐานลงเป็นภูมิถำเนาโดยสวัสดิ์ จัดว่าเป็นบุรพการีมีพระเดช
พระคุณแก่ชนชาติสยามทั่วไป พระองค์เป็นจอมโยธินผู้ชัยใน
สงคราม ไม่เฉพาะได้ปราบปรามข้าศึกภายนอกฝ่ายเดียว
พระองค์ทรงตั้งอยู่ในอำนาจแห่งเหตุ ควรจะทรงประพฤติโดย
สถานใดก็ทรงโดยสถานนั้น ไม่ถือเอาแต่พระทัยเป็นประมาณ
สมเด็จพระบรมศาสดาจารย์ตรัสสรรเสริญท่านผู้ทรงคุณ เช่น
นั้นไว้ว่า

โย สหสฺสํ สหสฺสเณ สงฺคามะ มานุเส ชินะ

เอกณฺจ เขยฺยมตฺตานํ ส เว สงฺคามชุตฺตโม

ชนใดจะพึงชำนะหมู่มนุษย์ในสงครามได้ตั้งถำเนา ก็ทำเนา ต้อง
ชำนะตนด้วยอีกคนหนึ่ง ชนนั้นจึงจะชื่อว่าเป็นจอมโยธินผู้ชำนะ
ในสงคราม ดังนี้

ในรัชกาลที่สอง หากได้มีศึกช้ำรบนี้ไม่ เพราะในเวถานั้น
พระมำก่กำลังสำดระจนอยู่ด้วยความหยุกหยิก อันเกิดช่นกับอังกฤษ

ผู้มีอำนาจอยู่ในประเทศอินเดีย ด้วยเรื่องข้าเขตต์แดนบ้าง
ด้วยเรื่องอื่นอีกบ้าง ในที่สุดก็ไต่ทำสงครามกันเป็นคราว ๆ มา
พระมาปราชัยเสียเมืองชนหนเหนือบ้าง ทางชายทะเลบ้าง แก่
อังกฤษขาดกำลังลงไปทุกที จนไม่สามารถจะทำศึกกับเมือง
โกดัลได้อีก ยุทธสงครามในระหว่างกรุงสยามกับพระมอที่สงบกัน
มา ฝ่ายข้างญวน เมื่อครั้งรัชกาลที่หนึ่ง พระเจ้ายาลองแต่
ครั้งยังเป็นองค์เสด็จได้เคยเข้ามาพึ่งพระบรมโพธิ์ จึ่งมีความ
นับถืออ่อนน้อมเป็นอันมาก ครั้นถึงรัชสมัยนั้นแล้ว ทัง
ฝ่ายไหนก็เปลี่ยนตัวไป ญวนเข้าเป็นเจ้าการเมืองเขมร ไม่ตรี
กับกรุงสยามก็ห่างกันไปทุกที ครั้นถึงรัชกาลที่สาม อนุเจ้า
เวียงจันทน์เป็นกบฏยกเข้ามากวาดต้อนครอบครัวในเมืองสระ
บุรีและเมืองนครราชสีมา ถ้าเป็นท้าวทักจะตีให้ถึงกรุง แต่
พ่ายแพ้พระเดชานุภาพ ในที่สุดก็จับตัวได้ และในคราวที่อนุ
เป็นกบฏนั้น ญวนพลอยเข้ามาเกี่ยวข้องช่วยป้องกันอนุให้
ที่กุดขวาง ขอนเป็นเหตุหมองหมางแห่งพระราชไมตรีหนักขึ้น
โดยลำดับ สัมทบกับเรื่องเข้าเป็นเจ้าการเมืองเขมร ทำให้
เกิดสงครามขึ้นในระหว่างกรุงสยามกับญวนยี่ดียวมาในรัชกาล
นั้น ผลของสงครามก็เพิงกันเมืองเขมรให้ห่างออกจากญวน

ได้แต่เข้าฝักใฝ่อยู่กับข้างนี้ แต่ก็ยังต้องภักดีแก่ญวนเหมือนกัน การค้ำกันนอกจากนี้ไม่ซับซ้อน เป็นแต่รบตามเขตต์แดนบ้าง ปรามกบฏบ้าง ปรามจลาจลบ้าง

ฝ่ายความสัมพันธ์ของกรุงสยามกับต่างประเทศ ในเวลาแรกตั้งอาณาจักรใหม่ ประเทศที่อยู่ใกล้ก็มักเป็นปฏิปักษ์แก่กัน ไม่ฉะฉานก็ตกอยู่ในอำนาจของฝ่ายหนึ่ง จึงมีน้อยไม่กว้างขวาง ครองรักษาสถานที่ต้องมีความไปมาถึงกันกับต่างเมือง เพียงจีน ญวน อังกฤษที่อินเดีย โปรตุเกสที่เมืองมาเก๊า และวิจิตตาที่เกาะชวา ในรัชกาลที่สาม อังกฤษได้บ้านเมืองในแถบนี้ไว้ในปกครอง มีอาณาเขตต์ติดต่อกับของกรุงสยามในทิศตะวันตกบ้าง ในทิศใต้บ้าง ฝ่ายอเมริกาที่มีผลประโยชน์อยู่ในทางนี้ต่างพวกก็ประสงค์จะทำไมตรีกับกรุงสยาม อันความไมตรีมีหนังสือสัญญากำหนดอำนาจ ย่อมไม่เป็นที่พอใจแห่งเจ้าของถิ่นทั่วกันไป ไม่มีใครปรารถนาจะทำด้วย และการแบ่งเขตต์ไปนั้น ของชาติที่มีอาณาเขตต์อยู่ในทิศนี้ ก็หาได้มีไปจากเมืองหลวงไม่ เป็นแต่ผู้ครองเมืองในฝ่ายนั้นแบ่งไปตามลำพัง และการตั้งเขตต์เดาก็ไม่ได้กำหนดหาคนมีอำนาจจัดตั้งไปแต่คนพอดีพอร้าย ฝ่ายข้างเจ้าของถิ่นก็ไม่ค่อยมีใครเข้าใจในธรรมเนียม

ของฝรั่งจะรู้จักยังการณให้ตลอดไป การทำไม้ตรีจึงไม่ค่อย
 สัมปรารภกันกลับเป็นสาเหตุวิวาทและรบกัน มีเมืองพระมาและ
 เมืองญวนเป็นอุทธารณ ก่อกลายเป็นเหตุให้ครั้น ๆ ระอาใจ
 และการที่อังกฤษกับอเมริกาแต่งทูตเข้ามาขอทำไมตรี มีสัญญา
 กับกรุงสยามในคราวนั้น ทูตรู้จักผอนผันได้ตกลงทำกันก็มี ทูต
 หุนหันมิได้ทำกันก็มี กาลล่วงมาถึงรัชกาลที่สี่ พระบาทสมเด็จพระ
 พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เสด็จเถลิงราชสมบัติครองราชย์ ทรงพระ
 ราชดำริเห็นราชการต่างประเทศเป็นสำคัญกว่าอย่างอื่น เพราะ
 ชาติฝรั่งมีอำนาจในแผ่นดินแถบนี้มากจนทุกที ทั้งในเวลานั้น
 อังกฤษก็มีเขตต์แดนติดต่อกับราชอาณาเข้ามาแล้ว กาลังภาย
 นอกนั้นเป็นเหตุเปลี่ยนแปลงความเป็นไปของพระราชอาณาจักร
 สังครามที่เคยมีกับพระมาบังกับญวนบ้างก็เป็นอันสงบ พลรบ
 พาหนะนาว่าสาราญยุทธภัณฑ์ อันเป็นกำลังทำศึกก็เป็นของ
 ถ่วงถ่วง ความเข้าใจในอุปายดำเนิราชการรักษามันเมือง
 ตามที่เคยก่อกดเป็นเหตุอย่า เมื่อรวมเกล้าก็เท่ากับแปลง
 อาณาจักรใหม่ พระองค์ได้เสด็จเถลิงราชสมบัติครองราชย์เหมาะแก่เวลา
 ราวกับชาติของ พระราชอาณาจักรหากมันดาลให้เป็นไปเมื่อ
 ครบยังทรงผนวชพระองค์ได้ทรงศึกษาในปรตัมย์ เข้าพระทัย

ภาษาอังกฤษและธรรมเนียมต่างประเทศ อาจยังเห็นเหตุการณ์ไปไกล พระองค์ได้ตั้งพระราชหฤทัยจะรักษาความสัมพันธ์กับนานาประเทศเป็นเบื้องหน้า ทรงรับทำไมตรีหนังสือสัญญากับชาติฝรั่ง คือ อังกฤษ อเมริกัน ฝรั่งเศส เดนมาร์ก เซนต์เฮติกรีกบัลแกเรีย โปรตุเกส อิตาลี ปรัสเซียในนามแห่งเยอรมันฝ่ายเหนือฮังการี สวีเดน และนอร์เวย์ เบลเยี่ยม อิตาลี รวมสิบสองราย และสัญญาครั้งนั้นได้ทำในพระนามของพระเจ้าแผ่นดินและประชาชนสืบต่อกันมา ผู้ครองของประเทศนั้นๆ เอง เป็นความเสมอหน้า

และผลแห่งการทำสัญญานั้น ที่เป็นประโยชน์ฝ่ายกรุงสยามก็คือพระราชอาณาจักรสงบราบคาบ ไม่เสียบ้านเมืองที่เป็นขอบเขตในเวลาที่เมืองใกล้เคียงกันต้องเสียบ้านเมืองถึงล้านอาณาเขตรึ่ง แต่ก่อนกรุงสยามได้รับความยกย่องเฉพาะของชาติจีนเท่านั้น ในบัดนี้ยังมีเกียรติยศได้รับความยกย่องของผู้ปกครองประเทศทั้งหลายทั่วกันไปแล้ว และเมื่อมีการค้าขายถ่ายเทกับต่างประเทศแพร่หลายออกไป ความไพบล้นของบ้านเมืองก็ค่อยมีขึ้นโดยลำดับ พระราชทรัพย์ที่เก็บได้ทางภาษีอากรก็ค่อยทวีขึ้น และเมื่อประชาชนได้คบหากับต่างประเทศก็ได้ความคิด

กว้างขวางออกไป ในข้างเดียวประโยชน์ก็คือสัญญาอันยอม
กำหนดอำนาจไม่มีความสิทธิ์ขาดเหมือนแต่ก่อนมา เช่นต้องอนุ
ญาตให้ใช้ธรรมเนียมวิสูตรีมา คือชาตินั้น ๆ อาจปกครองคน
ของตนได้แผนกหนึ่งต่างหากจากพระราชอาณา และผลที่เนื่อง
มาแต่ข้อนี้ คือจะจัดการอะไรที่เกี่ยวข้องกับคนในบังคับต่างประเทศ
จำจะต้องแสวงหาอนุมัติของชาติที่มีไมตรี ความได้ประโยชน์
ความเสียประโยชน์มีเช่นเป็นอาทิ เป็นผลของสัญญา

สมเด็จพระบรมชนกนาถราชเจ้า^๕ ทรงพระบัญชาอันลึก
ซึ้งกว้างใหญ่ สามารถสอดส่องเห็นเหตุการณ์ไกลประจักษ์
ทรงดำเนินพระราชโบายรักษาพระราชอาณาจักรให้เกษมสถาพร
ในคราวที่นครอื่น ๆ อันอยู่ใกล้เคียงถึงหายนระย่อยับตามกัน
แน่นด้วยความแห่งพระคาถาประพันธ์พุทธภาษิตว่า

ปมาทํ อปฺปมาเทน ยทา นูตติ ปณฺหิโต

ปณฺญาปาสาทมารุหํ อโสโก โสกีนํ ปชํ

ปพฺพตฺยโสว ภูมฺมญฺเจ ชีโร พาเต อเวกฺขติ

ความว่า เมื่อใดบัณฑิตบรรเทาความประมาทเสียได้ด้วย
ความไม่ประมาท เมื่อนั้นก้าว^๕ขึ้นสู่ปัญญาอย่างสูง ควรเปรียบ
ด้วยชนปราสาทแล้ว หามีใด^๕ก็ไม่ ก็จะได้แลเห็นประชาชนผู้

มีความรักใคร่ ปราศนีย่อมเต็มเห็นชนผู้เขลา เหมือนผู้ยืนอยู่
ยอดบวรพตเห็นผู้ยืนอยู่ณภุมิภาคณัตถะนั้น

ปณิธา ชีวิตชีวิตมาหา เหตุ

ปราศนียิ่งหลายได้กล่าวสรรเสริญชีวิตของผู้เป็นอยู่ด้วยปัญญา
ว่าประเสริฐสุด เพราะยังประโยชน์ให้สำเร็จแก่มนุษยนิกรทั่ว
ไปเช่นนั้น

แต่ก่อนกรุงสยามมีการไปมากับนานาประเทศก็เพียงใน
แถบใกล้ๆ แต่ในรัชกาลนี้ ได้ทรงแต่งราชทูตไทยออกไปถึง
กรุงอังกฤษและกรุงฝรั่งเศส เพื่อเจริญทางพระราชไมตรีบ้าง
เพื่อเจรจาบ้าง แม้พระเกียรติกิจกว้างขวางออกไปยิ่งกว่าที่เคยมี
มาในหนหลัง

ส่วนการภายในพระราชอาณาจักร ครั้นรัชกาลที่หนึ่ง
ได้ทรงตั้งพระนครและพระราชวังขึ้นใหม่ณฝั่งปากตะวันออกแห่ง
แม่น้ำเจ้าพระยา ทรงสถาปนาพระราชอิสริยยศพระราชวงศ์
นวงศ์ตามพระราชประเพณี ตั้งพระบรมราชวงศ์ใหม่ ทรงตั้ง
แต่งข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อยโดยลำดับกัน ทรงสร้างสรรพเครื่อง
ราชูปโภคเครื่องประดับพระราชอิสริยยศ ตั้งสมณสาครราช
ยุพถรณ์ภัณฑะเบียงอาหาร รวบรวมวัตถุประณีตช่างม้าพาหนะ

เรือรบเรือได้ไว้พร้อม ชุกคุดร้างบ้อมก่อกำแพงคกแต่งพระ
นครให้เป็นทีมนั้น หัวเมืองชนในและหัวเมืองประเทศราชก็เอา
เป็นพระราชบุตรทั่วถึง อนึ่งได้ทรงเลือกสรรเสด็จมาด้วยผู้
ปรีชา ให้ชำระพระราชกฤษฎีกาอันโบราณเกศัตริย์ทรงบัญญัติ
ไว้ให้ถูกต้องบริบูรณ์ ตั้งไว้เป็นหลักสำหรับพิพากษาอรรถคดี
นอกจากนี้ยังมีอีกเป็นอันมาก แต่รับพระราชทานพรณนาพอ
เป็นเดา สมเด็จพระบรมพิตรพระราชสมภารเจ้าในรัชกาลหลังๆ
ก็ได้ทรงจัดการบ้องกันและทำนุบำรุงพระราชอาณาจักรให้เจริญ
เป็นลำดับมาในวิถีอันเดียวกัน เป็นแต่แก้ไขยกย้ายให้เหมาะแก่
เวลาของพระองค์

ฝ่ายพระศาสนา ความปฏิบัติของพระสงฆ์เจ้าหมองมา
แต่ครั้งเสียดกรุทวาราวดีแก่พระมา และครั้งความแปรปรวน
ของพระเจ้ากรุงธนบุรี ในรัชกาลที่หนึ่งทรงชำระอดิษฐ์เสียน
พระศาสนาบำรุงสงฆ์มณฑลให้บริสุทธิ์ ทรงเลือกหาภิกษุเถระ
ผู้พระพุทธรูปและยังยืนในสัมมาปฏิบัติ ตั้งเป็นสังฆนายกเป็น
คณาจารย์ มีหน้าที่บริหารสงฆ์และคณะ พระราชทานนิตยภัตร
บำรุง ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ประชุมพระสงฆ์เถรานุเถระ
ผู้แตกฉานในพระพุทธรูป ให้ชำระพระไตรปิฎกอันพิสดารตลอด

เกิดขึ้นด้วยบทพญานะให้ถูกต้องเสร็จแล้ว ทรงสร้างไว้เป็น
แบบฉบับสำหรับได้จำลองกันต่อไป และจัดให้มีอาจารย์
บอกปริยัติแก่ภิกษุสามเณร และมีการสอบไล่เป็นครั้งคราว
ราวสามปีครั้งหนึ่งตามพระราชประเพณี วัดที่ปรักหักพังก็ได้
ทรงปฏิสังขรณ์ซ่อมบ้าง ทรงชักโยงพระราชวงศ์และ
ข้าทูลละอองธุลีพระบาทให้ทำบ้าง ที่สร้างขึ้นใหม่ก็มีรวมกัน
เป็นอันมาก ในรัชกาลหลัง ๆ สมเด็จพระบรมพิตรพระราช
สมภารเจ้าทุกพระองค์ ก็ได้ทรงทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา
ทรงสร้างทรงปฏิสังขรณ์พระอารามมากบ้าง น้อยบ้างตามครา
วนิยม พระอารามที่จัดเป็นสำคัญในยุคหนึ่งสมควรระบุชื่อคือ วัด
พระเชตุพน วัดมหาธาตุ วัดราชบูรณะ วัดชนะสงคราม วัด
สระเกศ วัดสุทัศน์เทพวราราม วัดอรุณราชวราราม วัดราชโอรส
วัดบวรนิเวศวิหาร วัดกัลยาณมิตร วัดราชประดิษฐ์ กับพระ
ปฐมเจดีย์ในรัชกาลที่สาม การบูรณปฏิสังขรณ์พระอารามจัด
ว่าได้ทำทั่วไป แต่ถึงวันไฟโรจน์ตระการตาเป็นเครื่องประดับพระ
มหานคร ทั้งการซ่อมการเวียนพระปริยัติธรรมก็เจริญถึงที่ หนึ่ง-
สี่ก่อสร้างซึ่งได้แปลได้แต่งขึ้นในครั้งนั้นก็มีเป็นอันมาก หนึ่งเมื่อ
ครั้งรัชกาลที่สอง พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จ

ออกทรงผนวชและทรงประพาศิพรหมจรรย์มาตลอดรัชกาลที่
 ตาม ในระหว่างนั้นได้ทรงเล่าเรียนแตกฉานในพระปริยัติ ทรงพระ
 อดสาหัสอดต้องค้ำเขี้ยวปฏิบัติจนให้แพร่หลาย มีพระสงฆ์
 ประพาศิตามชนบางเป็นล้านก่อนหนึ่ง ครั้นถึงรัชกาลที่สี่
 ได้พระราชทานเสรีภาพในอันปฏิบัติศาสนวัตรได้เต็มศรัทธา ไม่
 เลือกว่าศาสนาอะไรนิกายอะไร ทรงบิณฑิกันและช่วยทำนุบำรุง
 ทวไปทงน เป็นส่วนศาสนูปถัมภ์ พระสงฆ์ต่างกนกทวแพร่
 หดายนปรากฏเป็นนิกายอันหนึ่ง เรียกว่าธรรมยุตติกนิกาย
 สืบมาจนกาลทุกวันนี้

การค้าขายของชาวสยามกับต่างเมือง ย่อมเป็นไปตาม
 ความสมัครใจแคบกว้าง ดังแต่ครั้งบ้านเมืองยังมีการทัพศึกมา
 ข้างเกิดเป็นสันค้ำต้องห้ามไม่ให้บรรทุกไปค้าต่างเมือง และยัง
 มีสันค้ำผูกขาดที่บรรทุกไปจำหน่ายได้เป็นพิเศษเฉพาะของหลวง
 อย่างเดียวก็มี เพราะในเวลานั้นพระราชทรัพย์ที่เก็บจากภาษี
 อากรยังได้น้อยไม่พอจ่ายในราชการ ต้องเอากำไรที่ได้ในทาง
 ค้าขายใช้เจือจานอุดหนุน บ้านเมืองค่อยสงบราบคาบ การค้า
 ขายก็ค่อยเจริญขึ้นเป็นลำดับมา ครั้นถึงรัชกาลที่สี่ พระราช
 ทรัพย์ได้จากภาษีอากรค่อยเจริญขึ้นแล้ว ทรงเลิกสันค้ำต้อง

ห้ามและสินค้าผูกขาดเสีย เปิดให้ราษฎรจำหน่ายออกไปต่าง
ประเทศได้ทั่วกัน เป็นแต่ตั้งพิกตเก็บภาษีขาออกในสินค้าเหล่านี้
พอประมาณ ให้ราษฎรได้มีทางประกอบการหาเลี้ยงชีพกว้าง
ขวางออกไป และทรงอนุญาตให้นำสินค้าต่างประเทศเข้ามาขาย
เด็กค้ากรรมเนียมต่าง ๆ ตั้งเป็นภาษีขาเข้า เก็บตามจำนวนร้อยละ
การค้าขายค่อยกว้างขวางออกไป ผลของการเปิดดินแดนนี้ก็คือ
ชักให้การทำนาและการหาเลี้ยงชีพในทางอื่นของราษฎรเจริญขึ้น
ชาวต่างประเทศเข้ามาค้าขายมากขึ้น บ้านเมืองมั่งคั่งสมบูรณ์ขึ้น
กว่าเก่า

อีกข้อหนึ่ง แต่ก่อนมา พระราชอาณาจักรแรกตั้งใหม่
ยังต้องระวังภัยรอบด้าน และนอกจากงานพระราชสงครามก็
ไม่มีใครได้เสด็จไปข้างไหน พระเจ้าแผ่นดินกับราษฎรจึงยังห่าง
ไกลกัน ครั้นถึงรัชกาลที่สี่ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัวทรงพระเมตตาอารีแก่ราษฎรยิ่งนัก เมื่อเวลาเสด็จ
ข้างในกรุงก็ดี ในหัวเมืองก็ดี ทรงเปิดช่องให้ราษฎรเฝ้าได้ในที่
ใกล้ ครั้นโปรดปราศรัยและพระราชทานเงินแจกด้วยพระราชหัตถ์ไม่
ทรงถือ แต่นั้นความสนิทในระหว่างเจ้าแผ่นดินกับราษฎรก็
ได้มีสืบมา

สมเด็จพระบรมพิตรพระราชสมภารเจ้าทุกพระองค์ ทรง
บุญญาธิการใหญ่ สามารถในพระราชกิจเหมาะแก่เวลา ทรงได้
ของอันเป็นที่นิยมว่าสำหรับประดับพระบารมีเป็นศรีแห่งพระนคร
ในรัชกาลที่หนึ่ง ทรงได้พระมหามณีนรัตนปฏิมากรและเศวต
กิริณีสองเชือก ในรัชกาลที่สอง ทรงได้พระพุทธบุษยรัตน์และ
เศวตคชสารสามเชือก เชือกนี้เป็นห้าเชือกทองของเดิม ประชาชน
ถวายพระนามเฉลิมพระเกียรติยศเป็นพระเจ้าช้างเผือก ดึงแต่
หนึ่งมาจึงได้ใช้ช้างเผือกสำหรับแผ่นดินสยาม ยังช้างม้าราช
พาหนะ และของประหลาดอย่างอื่นที่นิยมกัน ก็มักเป็นอัน
มากพบนทีจะคณนา ตกว่าเป็นพระมหากษัตริย์มีบุญบารมีไม่
น้อยกว่าในหนหลัง เสด็จมายังโลกนี้ เพื่อความสวัสดิ์ของ
ประชาชนดังสมเด็จพระทศพล ตรีธรรม์เลิฏยความอุปถัมภ์ของ
จักรพรรดิราชฉะนั้น ทรงบำเพ็ญพระราชจรรยา สร้างพระ
บารมีในทางปกครองพระราชอาณาจักรพิทักษ์พระศาสนา เพื่อ
ดำรงเป็นทิศานุทิศประโยชน์แก่มนุษย์นิกายทั่วไป ด้วยด้วย
คำธรรม์เลิฏยในพุทธนิพนธ์ภาษิตว่า หิโต พหุณฺณ ปฏิปชฺช
โกเค ท่านผู้เป็นดังบุตรปฏิบัติครอบครองโลกสมบัติ มี
อชยาศัยเกือกุดเกษนเป็นอันมาก ต่ เทวตา รกฺขติ ชมฺมุคฺคตํ

เทวดาย่อมรักษาท่านผู้^๕นอันธรรมคุ้มครองแล้ว พุ^๕ตผู้^๕ดี^๕ ตั้ง
อตุปปัน^๕ ฆม^๕เม จิต^๕ น วิช^๕หา^๕ติ กิต^๕ติ เกียรติคุณย่อมไม่ละ
ท่านผู้^๕น^๕ ที่เป็นพุ^๕ตผู้^๕ดี^๕มี^๕ดัง^๕ด^๕มาก บริ^๕บ^๕ร^๕ณ^๕ด้วย^๕ศี^๕ลา^๕จาร^๕วั^๕ตร
ตั้ง^๕อยู่^๕ใน^๕ช^๕ร^๕ร^๕ม

ฆม^๕ม^๕ฏ^๕ จ^๕ ตั้ง^๕ส^๕ม^๕ป^๕น^๕

ต^๕จ^๕วา^๕ที^๕ หิ^๕ร^๕ม^๕น^๕

เน^๕ก^๕ข^๕ ฆ^๕ม^๕โ^๕น^๕ท^๕ส^๕เด^๕ว

โก^๕ ต^๕ น^๕ิน^๕ท^๕ิ^๕ค^๕ุ^๕ม^๕ร^๕ห^๕ติ

ใครเล่าควรจะนิ^๕น^๕ท^๕า^๕ท่านผู้^๕น^๕ ผู้^๕ต^๕ง^๕อยู่^๕ใน^๕ช^๕ร^๕ร^๕ม^๕ ถึง^๕พ^๕ร^๕อ^๕ม^๕ด้วย
ศี^๕ล^๕ มี^๕ป^๕ก^๕ต^๕ิ^๕ก^๕ด^๕่า^๕ว^๕ค^๕ำ^๕ด^๕ัจ^๕ มี^๕หิ^๕ร^๕ิ^๕ย^๕ู่^๕ใน^๕ใจ^๕ไ^๕ว^๕โร^๕ท^๕ษ^๕ ค^๕ุ^๕จ^๕ท^๕อง^๕ฆ^๕ม^๕พ^๕ุ^๕น^๕ท^๕
น^๕ิ^๕ก^๕ข^๕ะ^๕ห^๕น^๕ง

เท^๕ว^๕า^๕ป^๕ี^๕ น^๕ ป^๕ด^๕ั^๕น^๕ติ

พ^๕ุ^๕ร^๕ห^๕ม^๕ุ^๕น^๕า^๕ป^๕ี^๕ ป^๕ด^๕ั^๕ส^๕ิ^๕โต

อย่า^๕ว่า^๕แ^๕ต^๕ม^๕น^๕ุ^๕ษ^๕ย^๕เ^๕ด^๕ย^๕ แม^๕เท^๕ว^๕ด^๕า^๕แม^๕พ^๕ร^๕ห^๕ม^๕ก^๕็^๕ย^๕อ^๕ม^๕ด^๕ร^๕ร^๕เ^๕ร^๕ิ^๕ญ^๕า^๕น^๕
ผู้^๕น^๕ท^๕ว^๕ไป^๕ ฉ^๕ะ^๕น^๕

เมื่อ^๕ส^๕ม^๕เ^๕็^๕จ^๕บ^๕ร^๕ม^๕บ^๕พิ^๕ต^๕ร^๕พ^๕ระ^๕ร^๕า^๕ช^๕ด^๕ม^๕ภ^๕า^๕ร^๕เจ^๕า^๕ ท^๕ร^๕ง^๕พ^๕ระ^๕ค^๕ำ^๕น^๕ัง^๕
ถึง^๕เ^๕ต^๕ุ^๕ท^๕เ^๕็น^๕มา^๕ใน^๕ห^๕น^๕ด^๕ัง^๕ ก^๕็^๕จะ^๕ย^๕ัง^๕ป^๕ระ^๕ด^๕า^๕ท^๕ะ^๕ให้^๕เ^๕ก^๕ิ^๕ต^๕ใน^๕ส^๕ม^๕เ^๕็^๕จ^๕
พ^๕ระ^๕บ^๕ร^๕พ^๕บุ^๕ร^๕ษ^๕ซ^๕ึง^๕ช^๕ว^๕ย^๕ก^๕ัน^๕ด^๕ำ^๕ร^๕ง^๕พ^๕ระ^๕ร^๕า^๕ช^๕า^๕ณ^๕า^๕จ^๕ั^๕ก^๕ร^๕ ให้^๕ส^๕ถ^๕า^๕พ^๕ร^๕
ต^๕ล^๕อ^๕ต^๕มา^๕ใน^๕ว^๕า^๕ระ^๕ของ^๕พ^๕ระ^๕อง^๕ค^๕ แ^๕ต^๕ัน^๕พ^๕ระ^๕ป^๕ระ^๕ณ^๕ิ^๕ชา^๕น^๕ใน^๕อ^๕ัน^๕จะ^๕
ท^๕ร^๕ง^๕บ^๕ำ^๕เพ^๕็^๕ญ^๕ร^๕า^๕ช^๕ร^๕ร^๕ม^๕ก^๕็^๕จะ^๕ร^๕เ^๕ง^๕ก^๕ด^๕ำ^๕ ด^๕ำ^๕ร^๕เ^๕็^๕จ^๕เ^๕็น^๕พ^๕ระ^๕ร^๕า^๕ช^๕ก^๕ุ^๕ศ^๕ด^๕
ช^๕ัน^๕ช^๕อ^๕ัน^๕ห^๕เ^๕ญ^๕

บัดนี้รับพระราชทานพรณาคความในปัจจุบันภาคเป็น
 ลำดับไป สืบแต่จบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้า เด็ดถึงเถลิง
 ราชสมบัติครองราชย์สืบต่อกันมาในลำดับเป็นลำดับมา ในพระบรมราชวงศ์
 นี้ เมื่อมีมะโรงสัมฤทธิ์ศึกจุลศักราช ๑๒๓๐ หรือศักราชโก-
 ดินทร์ ๘๘ ในคืนวัน ๕ ๖ ๗ ค่ำ หรือวันที่ ๓ ตุลาคม คง
 การพระราชพิธีบรมราชาภิเษกครั้งแรก ณ วัน ๕ ๖ ๗ ค่ำ
 หรือวันที่ ๓๓ พฤศจิกายน ครองท้องเมื่อพระกาเบญจศักราช
 ศักราช ๑๒๓๕ หรือศักราชโกดินทร์ ๘๒ ณ วัน ๖ ๗ ๘ ค่ำ
 หรือวันที่ ๓๖ พฤศจิกายน มีรัชกาลสืบมาจนบัดนี้ ได้ ๕๐ ปี
 บริบูรณ์ ในระหว่างนี้ได้ทรงปกครองทำนุบำรุงพระราชอาณา
 จักรให้มั่นคงสืบมาด้วยรัฐสมบัติเกษมสวัสดิ์ศุภพร พิทักษ์
 ชนนิกรข้าขอบขัณฑสีมาให้อยู่เย็นเป็นสุขนิรทุกข์นิรภัย บำบัด
 อันตรายภายในภายนอก ไม่ให้ไต่ช่องที่จะบุกรุก รักษาความ
 สงบให้เป็นไปโดยสามารถ มีพระราชจรรยาเป็นเครื่องปรากฏ
 พระเกียรติคุณโดยอนันตย์ เหลือวิสัยที่จะพรรณนาให้ถ้วนถี่
 จะรับพระราชทานบรรยายฉะเพาะข้อที่สำคัญ พอเป็นเครื่อง
 บำรุงพระสติปราโมทย์โดยควรแก่สมัย เมื่อทรงพระปัจจุ-
 เภาชณตามไปด้วยโยนิโสมนสิการ ก็จะมีพระราชหฤทัยเบิก

ปาน เกิดพระราชอุตสาหะบำเพ็ญให้ภียโย แม้โบราณบัณฑิต
ก็เห็นอำนาจประโยชน์เช่นนั้น จึงได้แปลงวงศ์เกศกราบทูลพระ
มหากษัตริย์เจ้า ให้ทรงพิจารณาทศพิชราชธรรมจรรยาใน
พระองค์ดังนี้

อิจาเจเต กุสฺสเถ ชมฺเม จีเต ปสฺสํสาหิ อุตฺตนิ
ขอพระองค์ทรงพระวิจารณ์กุศลธรรม ดังนี้ ๆ อันตั้งอยู่ใน
พระองค์เกิด

ตโต เต ชายเต ปิตี โสมนสฺสํญจนปฺปกั
แต่นั้นพระปิตโสมนัสจะเกิดมีแต่พระองค์ไม่น้อยเลย ดังนี้
ในรัชกาลปัจจุบันนี้ มีราชการซับซ้อนยิ่งกว่าก่อนเป็นอัน
มาก อาศัยเหตุภายในบ้างอาศัยเหตุภายนอกบ้าง เมื่อสมเด็จพระ
บรมบพิตรพระราชสมภารเจ้าเสด็จถึงถวียราชสมบัตินั้น มี
พระชนมายุเพียงจะย่างเข้า ๑๖ พรรษา เมื่อต้องทำราชการแผ่นดิน
ในเวลาเช่นนั้น ก็จะต้องหนักพระราชหฤทัยอยู่เองเป็นธรรม-
ดา ทั้งต้องฝ่าอุปสรรคกัน ๆ อันเกิดขึ้นในระหว่าง ๆ แต่แรก
มา แต่หากสมเด็จพระบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้า ทรงพระปรีชา
ลึกซึ้งหยั่งเห็นเหตุการณ์หนักเบาได้แจ้งชัด ทรงพระราชดำริ
รอบคอบด้วยพระสติสัมปชัญญะ มีพระวิริยภาพากบั่นไม่

ท่อแท่นตั้งอยู่ในพระชั้นต้นคองในพระราชโอบาย ก็ดั่งอุปสุรรค
 ทงหลายนั้นได้โดยลำดับมา เสมือนดวงทิวากรชำแรกจาก
 กัดบเมฆ ต้องแสงไฟโรจน์ยังประโยชน์ให้สำเร้งแก่โลกณะ
 ในรัชกาลปัจจุบันก็เป็นคราวสงบ การศึกจึงมีแต่ปราบพวก
 ไจย๋ออันรบกวนปลายพระราชอาณาจักร ในมณฑลอุดรบ้าง
 ปราบพวกโจรเงี้ยวในมณฑลพายัพบ้าง ปราบจลาจลพวกผู้บุญ
 ในมณฑลอีสานบ้าง เพราะฉะนั้นราชการที่เกี่ยวกับต่างประเทศ
 จึงเป็นสำคัญกว่าอย่างอื่น ทั้งในเวลาน้องภพก็ได้เมืองพระมา
 เข้ามาทุกที จนทั่วทั้งประเทศมีอาณาเขตติดต่อกับราชอาณา
 ภายเข้าตงแต่ทิศเหนือจรดใต้ไปจนถึงทิศอุดร และฝั่งทะเลก็ได้อัน
 เมืองญวนเมืองเขมรและเมืองตองไค้ไว้ได้อันนาจ แม้พรมแดนมา
 จดตงแต่ทิศเหนือจรดใต้ไปหาทิศอุดร แม้ต้องชาติเป็นสัมพันธ
 มิตรกับกรุงสยามมาแต่ก่อน หาได้เป็นศัตรูซึ่งหน้าไม่ก็จริง
 อยู่ ถึงอย่างนั้นจะว่าเป็นการง่ายนั้นก็ไม่ได้ ความระแวงรักษา
 ก็ต่างกันไปข้างละทาง เมื่ออยู่ใกล้ข้าศึกก็ต้องคอยระวังกัน
 เมื่ออยู่ใกล้สัมพันธมิตรก็ต้องคอยรักษาน้ำใจ สัมเด็จพระบรม
 บพิตรพระราชสมภารเจ้า ทรงตั้งพระราชหฤทัยจะดำเนินพระ
 ราชโอบาย อนุวรณโดยวิถีแห่งสัมเด็จพระบรมชนกาทิราชเจ้า

ทรงรักษาราชการผ่อนหนักเบา ถือเอาแต่สารประโยชน์เป็นใหญ่
ก็ทรงสามารถระงับเหตุการณ์อันเกิดขึ้นในระหว่าง ๆ อย่างสุ-
ภาสิดว่าฉันกระทบกับพื้นเสียได้ รักษามิตรภาพให้สืบต่อยั่งยืน
มา ส่วนความสัมพันธ์กับนานาประเทศทั่วไป ได้ทรงทำพระราช
ไมตรีขึ้นใหม่ กับประเทศออสเตรเลียและฮังการี ประเทศรัสเซีย
ประเทศญี่ปุ่น และอื่น ๆ ได้ทรงรักษาความสัมพันธ์กับประเทศ
ที่มีไมตรีกันมาแต่ก่อนแต่ให้ยืนยงคงที่ ต่างมีราชการไปมาถึง
กันมากขึ้น ต่างก็แต่งตั้งทูตให้ประจำณสถานของกันและกัน และ
ให้ไปมาเป็นพิเศษด้วยราชการบ้างก็มี ในครั้งนี้ได้ทรงแต่งราช-
ทูตที่เป็นไทยให้ออกไปราชการ ไม่ต้องใช้คนต่างประเทศเหมือน
ในหนหลัง เว้นไว้แต่ราชการบางอย่าง แม้จะมีความหมอง
หมางกับบางประเทศ ด้วยสาเหตุต่างจะรักษาประโยชน์ของตน
ต่างก็ยังหวังผลแห่งความปรานีประนอมให้ยอมตกลงกันโดยฉัน
ไมตรี มีพระเกียรติยศแผ่กว้างขวางออกไป เมื่อมีการประชุม
นานาประเทศที่ไหน ๆ ด้วยกิจอย่างหนึ่งอย่างใด ประเทศ
ที่รับเชิญเนื่อง ๆ มา เป็นต้นว่าการประชุมสากลไปรษณีย์
ณเมืองเบรอนครหลวงแห่งประเทศสวิตเซอร์แลนด์ และการ
ประชุมเรื่องคดีจะรักษาความสงบในระหว่าง ประเทศนครรัฐเชก

พระนครหลวงแห่งประเทศฮอลแลนด์ ที่สมเด็จพระเจ้ากรุง
 รุสเซียทรงชักนำขึ้น และในรัชกาลก่อน ๆ ยังไม่เคยมีเจ้านาย
 ต่างประเทศเสด็จเข้ามาเยื่อนถึงพระราชธานี หรือมีพระเจ้าแผ่นดิน
 เสด็จถึงต่างประเทศนอกจากงานพระราชสงคราม ในรัช
 กาลนี้สมเด็จพระเจ้านิโคด้าที่ครองพระเจ้ากรุงรุสเซีย แต่ครั้ง
 ยังดำรงพระราชอิสริยยศเป็นสมเด็จพระบรมราชโอรสรัชชทา
 ยาท และเจ้านายพระองค์อื่นเสด็จประพาสมาทางทิวประเทศ
 ทิศบูรพา ก็ได้เสด็จเข้ามาทรงเยื่อน สมเด็จพระบรมพิตรพระราช
 สมภารเจ้าถึงพระนครนี้ สมเด็จพระบรมพิตรพระราชสมภารเจ้ามี
 พระราชอัชฌาศัยเผื่อแผ่ ทรงจัดการต้อนรับสมแก่พระเกียรติยศ
 ต่างพระองค์มีวิธด่าละแวกกันสนิทสนม และสมเด็จพระบรมพิตรพระ
 ราชสมภารเจ้าก็ได้เสด็จพระราชดำเนินและประพาสต่างประเทศถึง
 ยุโรปเป็นสองคราว ทรงเยื่อนพระเจ้าแผ่นดินและประธานาธิบดี
 ผู้ครองประเทศนั้น ๆ ที่เป็นราชสัมพันธ์มิตร ต่างก็ต้อนรับด้วย
 อาการอันสนิทดุจเดียวกัน ได้ทรงรับความยกย่องนับถือของ
 ประเทศนั้น ๆ เป็นพระเกียรติยศ ได้โปรดให้สมเด็จพระบรมโอรส
 รัชชทายาท และเจ้านายพระองค์อื่นเสด็จเยื่อนแทนพระองค์บ้าง
 ก็มี ทรงรักษาพระราชสัมพันธ์ไมตรีกับนานาประเทศให้เป็นมา

ด้วยประการฉะนี้

ส่วนการภายในพระราชอาณาจักร ความบ่งกันรักษา
ในบังคับก็ต้องทอถักตั้งให้มั่นคงแข็งแรงขันตามสมัย ในรัชกาล
ก่อนการฝึกหัดทหารตามแบบอย่างของชาวยุโรป เพิ่งจัดขึ้น
ยังไม่แพร่หลาย ครั้นโปรดให้ขยายการนั้นออกไป จัดวิธี
เรียกคนเป็นทหารให้ทั่วถึง รวบรวมตั้งเป็นกรมทหารบกทหาร
เรือ ฝึกหัดให้เข้าใจยุทธวิธี และแก้ไขหน้าที่ราชการฝ่าย
ทหารตามแบบเก่าให้เข้าหากัน เป็นธรรมเนียมมั่นคงสำหรับ
แผ่นดินสืบไป ในบังคับโปรดให้จัดกองทหารบก คาวชนใน
มณฑลหัวเมืองนั้น ๆ เกือบทั่วถึง เพื่อบ่งกันข้าศึกศัตรูและ
พวกเหล่าร้าย ซึ่งจะก่อจลาจลเบียดเบียนพราษฏรให้ได้ความยาก
เข็ญ ตามระยะทางตั้งแต่ปากน้ำเจ้าพระยาเข้ามา ทรงสร้าง
ป้อมพระจุลจอมเกล้าขึ้นใหม่ที่แหลมฟ้าผ่า แต่งป้อมของเดิม
มอบให้เป็นหน้าที่ของกรมทหารเรือรักษา ที่หัวเมืองท่าชาย
ทะเลก็มีกองทหารเรือตั้งประจำ ทรงสร้างเรือรบเรือลาด
ตระเวนขึ้นใหม่เปลี่ยนมาตามเวลาเป็นหลายลำ ใช้ดินตรวดราชการ
การอยู่เสมอมื่อนเป็นนิจ

ส่วนการบำรุง ได้ทรงพระกรุณาแก่พระราชวงศ์านุวงศ์

และข้าราชการพระราชทานยศศักดิ์ ทรงตั้งทั่วไปทุกตำแหน่ง
 ทุกชั้น นอกจากนั้นยังได้พระราชทานเงินเดือนเงินปีแทนเบี้ย
 หอติดเพิ่มมากกว่าเก่าเป็นหลายเท่า เพื่อเป็นกำลังรักษาพระ
 อิศสรียยศและรับราชการ และผู้มีความดีความชอบ ยังได้รับ
 พระราชทานเบี้ยบำนาญเป็นเครื่องเลี้ยงชีวิตในเวลาที่รับราชการ
 ไม่ได้แล้ว ยังทรงพระเมตตาตลอดไปถึงบุตรหลาน โปรดให้ได้
 ได้รับความศึกษาฝึกหัดจัดส่งออกไปเรียนที่ยุโรปก็มีมาก เพื่อได้
 ความรู้ความสามารจะได้รับราชการให้ได้ชื่อเสียงเชิดชูวงศ์สกุล
 ดับไป ส่วนราษฎรเล็กก็ได้รับพระเมตตากรุณาโดยอเนก
 ประการ ในส่วนตุลาการโปรดให้รวมโรงศาลสำหรับพิจารณา
 อรรถคดี ตั้งเป็นกระทรวงยุติธรรม พระราชทานอำนาจพอ
 แก่หน้าที่ ทรงตั้งแต่งแก้ไขดัดแปลงพระราชกำหนดกฎหมาย
 ให้ราษฎรได้รับยุติธรรมเสมอหน้า และจัดกระบวนการพิจารณา
 ให้แล้วโดยเร็วไม่เนิ่นช้าเพื่อตัดความลำบาก ทรงเห็นความ
 ทุกข์ยากของจำเลยผู้ต้องความอาชญา โปรดให้เลิกวิธีพิจารณา
 โดยจารีตนครบาลเสีย ให้ใช้วิธีชักฟอกพะยานให้เป็นการ
 ชัดตา และเลิกการลงโทษที่น่าสลดด้วยประการต่าง ๆ ใน
 ส่วนบำรุงการหาเลี้ยงชีพ โปรดให้ตัดถนนและจุดคลองเพิ่ม

เติมน้ำมันอีกมากหลาย ได้ทรงสร้างรถไฟสายนครราชสีมา สาย
 เพ็ชรบุรีลำเจ้าพระยา และสายเหนือได้เปิดใช้แล้วถึงบ้าน
 ดาราแขวงเมืองพิษณุ สายตะวันออกถึงเมืองฉะเชิงเทรา และ
 ได้พระราชทานอำนาจพิเศษแก่บริษัทได้จัดการเดินรถรางในกรุง
 ในเมืองนครเขื่อนขันธ์และในแขวงพระพุทธรูป และให้จัดการ
 เดินรถไฟในระหว่างกรุงเทพฯ กับเมืองสมุทรสงคราม และให้
 จัดการเดินเรือเมล์ตามท่าหัวเมืองชายทะเล เพื่อสะดวกแก่การ
 สัมพันธ และเปิดเผยชักโยงท่าเดื่อค้าขายให้เนื่องถึงกัน สร้าง
 สายโทรเลขโทรศัพทสำหรับส่งข่าวได้ฉับไว ตั้งกรมไปรษณีย์
 ขึ้นสำหรับส่งจดหมายไปมา ทั้งในพระราชอาณาเขตและต่าง
 ประเทศ โปรดให้กระทรวงพระคลังออกขนบบัตรตัวสำคัญใช้
 เป็นหลักฐาน เพื่อส่งทรัพย์สินไปถึงกันได้สะดวกและระวางอัน
 ครายง่าย และทรงสดุดสั่งอยู่ในการเก็บภาษีอากรคอยลด
 หักผ่อนผ่อนปรนให้ราษฎรได้รับผลในการหากิน โปรดให้จัด
 การที่ดินทำแผนที่ให้แน่นอนแล้ว และออกโฉนดให้ถือเป็น
 สำคัญ และจัดการหมายการทำตัวรูปพรรณสัตว์พาหนะที่ใช้เป็น
 กำลึงในการทำค้าขาย โปรดให้จัดกรมกองตระเวนและกรม
 ตำรวจภูธรขึ้นมีหน้าที่รักษาท้องถิ่น เพื่อบำรุงกันอันตรายแห่ง

ชีวิตและทรัพย์สินมัตติของประชาชน ในส่วนบำรุงให้เป็นพลเมือง
ผู้สามารถ ทรงตั้งพระราชบัญญัติผ่อนปลดทาสให้เป็นไทยให้
ได้ความเป็นไต่ดแก่ตนโดยลำดับมา ทรงตั้งกรมศึกษาหนังสือ
ที่จัดการเล่าเรียน ตั้งโรงเรียนทั้งในกรุงและหัวเมือง เป็น
ที่ฝึกสอนบุตรหลานของราษฎร ในส่วนบริหารความผาสุกของ
ชนนิกร ทรงตั้งเจ้าหน้าที่คอยตรวจตราป้องกันบำบัดโรคภัย ตั้ง
โรงพยาบาลเป็นที่รักษาไข้เจ็บ และส่งแพทย์ไปตามหัวเมือง
ให้ปลูกฝีและจำหน่ายยาแก้โรคต่าง ๆ ทรงตั้งกรมสุขาภิบาลมี
หน้าที่ดูแลการปลูกสร้างและรักษาความสะอาดในจังหวัด และ
การอื่นที่เป็นหน้าที่คณะแห่งพระมหากษัตริย์ยังมี เช่น แจกข้าวใน
เวลาที่เกิดทุกข์ภัย ข้างสมัยทรงพระมหากษัตริย์โปรดนักโทษ
ที่ต้องเวรจำอยู่ในพันธนาการให้พ้นโทษก็มี

แผนกปกครอง ทรงจัดตำแหน่งเสนาบดีเจ้ากระทรวง
กับตงหน้าที่เพิ่มเติมขึ้นอีกให้พอแก่ราชการ ทงเก่าใหม่ในบัดนี้
มีสิบตำแหน่ง มีบรรดาศักดิ์เสมอกัน ๑ กระทรวงกลาโหม
ว่าการทหาร แยกสาขาเป็นกรมยุทธนาธิการบัญชาการทหาร
บกและเป็นกรมทหารเรือ (๒) กระทรวงต่างประเทศ มีหน้าที่
ที่ปฏิบัติราชการที่เกี่ยวกับนานาประเทศ (๓) กระทรวงมหาด

ไทย ว่าการในหัวเมืองและเมืองประเทศราชฝ่ายบูรการ ตาม
หน้าที่ก็บำรุงความสูงส่งาราม และดับทุกข์ร้อนของราษฎรพล
เมือง รักษาความสงบในจังหวัด และจัดการอื่นแทนเจ้า
กระทรวงบ้างก็มี เช่นในบัดนี้ยังจัดการสรรพากร การรักษา
ป่าไม้ และการท่าเหมืองแร่ เป็นต้น (๕) กระทรวงเมืองมีหน้าที่
อย่างเดียวกับกระทรวงมหาดไทย แต่ว่าการเฉพาะในกรุงเทพ ฯ
และในหัวเมืองมณฑลนี้ (๕) กระทรวงวัง ว่าการในพระ
ราชสำนัก และการที่เกี่ยวข้องกัน (๖) กระทรวงพระคลังมหา
สมบัติ ว่าการที่เกี่ยวข้องกับพระราชทรัพย์สำหรับราชการแผ่นดิน
(๗) กระทรวงเกษตรมีหน้าที่ดูแลการนา ชุกคลองไร่นา รักษา
โฉนดสำหรับที่ดินและการทำมาหากินอย่างอื่นของ ราษฎร ซึ่ง
เกิดในท้องที่ (๘) กระทรวงยุติธรรม มีหน้าที่รักษาพระ
อัยการ จัดการศาลวินิจฉัยบรรดคดี ลงโทษแก่ผู้ผิดลงพระ
ราชอาชญาแผ่นดินและระงับพิพาทของราษฎร ให้ได้รับยุติ
ธรรมเสมอหน้า (๙) กระทรวงธรรมการ มีหน้าที่ปฏิบัติ
ราชการที่เกี่ยวข้องกับพระศาสนา บัญชาการกรมสังฆการี จัด
การศึกษากาพย์พยาบาลและพิพิธภัณฑ์ (๑๐) กระทรวงโยธา
ธิการ ดูการนอกรวมคือการก่อสร้างต่าง ๆ ทำทางรถไฟและ

จัดไปรษณีย์โทรเลข ^๕ หนึ่งได้ทรงเลือกพระราชวงศ์ ^๕ คำนวณ ^๕ และข้าทูลละอองธุลีพระบาทผู้มีปรีชาสามารถตั้งเป็นองคมนตรี ^๕ มีหน้าที่บริหารราชการบางอย่างที่โปรดให้ทำ และเป็นรัฐมนตรี มี ^๕ หน้าที่ไว้ประชุมทำกฎหมาย แต่ต้องพวกรับต้องเรียกเข้าประชุม ^๕ เฉพาะเมื่อมีราชการที่โปรดให้ปรึกษา ^๕ หนึ่งได้ทรงแก้ไขวิธี ^๕ ปกครองหัวเมืองในพระราชอาณาจักรรวมหลายหัวเมืองเข้าจัด ^๕ เป็นมณฑลหนึ่ง ^๕ ทรงตั้งข้าหลวงเทศาภิบาลให้เป็นผู้สำเร็จ ^๕ ราชการมณฑล มีหน้าที่เป็นผู้ต่างตัวเสนาบดีเจ้ากระทรวง ^๕ ดูแล ^๕ บังคับบัญชาหัวเมืองที่รวมอยู่ในมณฑลทั่วไป ในหัวเมืองหนึ่ง ^๕ มีผู้ว่าราชการเมืองเป็นผู้ดูแลรับผิดชอบ และแบ่งอาณาเขต ^๕ เมืองออกเป็นอำเภอตำบลและหมู่บ้าน ^๕ ตามสมควรแก่ความ ^๕ สะดวกแห่งการปกครอง ^๕ มีเจ้าหน้าที่รักษาราชการทั่วทุกแห่ง

ส่วนพระราชประเพณี ขนบธรรมเนียมที่ยังไม่ล่วงเวลา ^๕ ก็ได้ทรงรักษาให้คงอยู่ตามที่ไม่เคยถอย ^๕ ที่ล่วงเวลาเสียแล้ว ^๕ ก็ได้ทรงผ่อนปรนแก้ไขเปลี่ยนแปลงไปตามควร ^๕ และตั้งแต่งชน ^๕ ใหม่ให้ต้องแก่เวลา ข้อที่ควรยกขึ้นพรรณนาในตอนนี้ คือทรงตั้ง ^๕ พระราชประเพณีมีมกุฎราชกุมารเป็นรัชทายาท แทนตำแหน่ง ^๕ กรมพระราชวังบวรสถานมงคล เพื่อกันความสับสนไม่เวียนวอย

ซึ่งเป็นเหตุก่อการหยุกหยิกในพระบรมราชวงศ์ ดังที่เคยมีมา
 ในปางหลังเลย ก่อนแต่^๕พระราชนิพนธ์^๕ และข้าราชการ
 ต้องหมอบเฝ้า^๕ทูลละอองธุลีพระบาท ทรงพระราชดำริเห็นเป็น
 การยากแก่ผู้เฝ้าอยู่นานเป็นการทรมานรำไรในอัน^๕ไซ้ที่ อันขรรณ
 เนียมเช่น^๕นี้ หากจะใช้ในเวลาพระราชอาณาจักยังไม่ราบคาบ
 ก็ทำเนา แต่ใน^๕บัดนี้^๕จะใช้ขรรณเนียมเคารพอย่างอื่นแทนก็ยังได้
 ไม่ต้องคำต้อยเป็นที่น่าอดสู แก่ชาติที่ไม่ได้ใช้หมอบกราบใน
 เวลาที่เข้าเฝ้ามาคมด้วยกัน จึงพระราชทานพระบรมราชานุญาตให้
 พระราชวงศ์^๕ และข้าราชการยืนเฝ้า^๕ทูลละอองธุลีพระบาท
 และพระราชทานอาคัน^๕นะ^๕ให้^๕นั่ง ไม่ต้องหมอบเฝ้าดังในกาลก่อน
 และทรงจัดเครื่องราชอิสริยาภรณ์ที่ได้สร้าง^๕ขึ้นในแผ่นดินก่อน
 ให้เป็นระเบียบ^๕ดัด^๕ขึ้น และทรงสร้างเพิ่มเติมขึ้นใหม่ด้วย ทั้ง
 เครื่องราชอิสริยาภรณ์ทั้งเหรียญต่าง ๆ ใช้เป็นของพระราชทาน
 ดำหรับประดับเป็นเกียรติยศในราชการ อนึ่งแต่ครั้งโบราณมา
 ยังใช้^๕ศุภมาส^๕นับกาลสมัยโดยจันทรคติ ในหนังสือเอกสารและ
 บันทึกเหตุการณ์ต่าง ๆ ยังหาเป็นระเบียบแน่นอนมั่นคงไม่
 ยากที่จะคำนวณกาลในปางหลังได้^๕กวน^๕นี้ ในเวลานี้^๕ไม่เหมาะแก่
 ชูระของมหาชน จึงโปรดให้ใช้วิธีกำหนดคนนับศุภมาสโดยสุริยคติ

ในราชการทั่วไป เว้นไว้แต่กำหนดวันพระราชพิธี ซึ่งควรทำตาม
คฤกษ์จรคฤกษ์โดยโบราณจารีตรอนยังไม่ก่ดแก่เวลา อนึ่งการ
เก็บภาษีอากรของแผ่นดิน แต่ก่อนเป็นภาษีผูกขาดชั้นในกระ-
ทรวงและกรมต่าง ๆ ย่อมค้างค้ำและบ่าไปโดยทางอ้อมบ้าง
โดยตรงบ้าง ผู้จะได้รับพระราชทานก็หาได้เต็มจำนวนไม่
เงินแผ่นดินไม่ใคร่พอใช้ราชการ ได้ทรงพระราชดำริแก้ไข
โดยเด็ดเดี่ยว ไม่ปล่อยให้เป็นไปในอำนาจของบุคคล จัดการ
วางแผนแผนมาโดยลำดับ มีวิธีรับและจ่ายเป็นหลักฐานมั่นคง
รวมพระราชทรัพย์มาจับจ่ายในพระราชวงศ์ และราชการแผ่นดิน
ทั่วชั้นโดยลำดับนี้ ภายหลังได้โปรดให้เลิกภาษีภายนอกอันเป็น
ความลำบากแก่ราษฎร และยกเลิกบ่อนเบี้ยซึ่งเป็นทางให้คน
ประพฤติชั่วลงทุกปี จนถึงเลิกได้ขาดในหัวเมืองทั้งปวง เลิก
วิธีผูกขาดทำเบ็นของหลวงเก็บเองก็มีหลาย เทียบกับรายที่
ควรจะขาดจำนวนเงินแผ่นดิน ก็จัดว่ามีส่วนได้ยังมาก ตามงบ
บหลังถึงเกือบห้าสิบหกล้านบาท และยังทรงพระราชดำริช
ด้วยพระองค์เอง ในที่จะทำให้เป็นเยี่ยงอย่างไว้ณภายนอก ได้
ทรงส่งพระราชนุภาพในอันจะเรียกเงินแผ่นดินใช้ราชการส่วน
พระองค์ได้ไม่มีประมาณ ทรงจำกัดเงินที่สำหรับจะใช้ราชการ

ในพระองค์ และที่พระราชนิพนธ์พระราชพงศาวดาร และใช้ราชการ
ในกระทรวงวังเป็นประมาณยัน ไม่ทวิชันตามส่วนรัชชอย่าง
แต่ก่อน เงินนอกจากนั้นใช้จ่ายในราชการแผ่นดินทองต้น จึงได้
มีเงินแผ่นดินพอจ่ายราชการที่ต้ง จิตทวิชันทุกปี เป็นลำดับมา
การพระคตังนั้บว่าถึงความมั่งคั่งสมบูรณ์ ไม่เคยมีในปางหลัง

ยังการพระคตังนั้บได้ทรงทำนุบำรุงตามพระราชประเพณี
มีข้อควรยกยอชนพรตนาเป็นพิเศษ คือเมื่อประกาเบญจศก
จุลศักราช ๓๒๓๕ หรือ ร.ศ. ๘๒ ทรงพระราชศรัทธาออกโปรดด้วย
พระราชอุตสาหะเสด็จออกอุปถัมภ์เป็นพระภิกษุตั้งอายุพระ
พุทธศาสดาทรงบำเพ็ญพระเนกขัมมบารมีอยู่เพียงกาล ปลูก
ความขึ้นบานแห่งพุทธศาสดิกชนทุกจำพวกให้นิยมในพระบารมี
ได้ทรงสร้างพระธาตุไตรปิฎกพิมพ์ถึงพันจบ โปรดให้จัดการ
สอบได้พระปริยัติธรรมเป็นการประจำปีไป จัดการปกครอง
สงฆมณฑลในพระราชอาณาจักรให้เป็นระเบียบอันดี นอกจาก
นี้ยังได้ทรงสร้างทรงปฏิสังขรณ์พระอารามเป็นหลายวัด ที่จัด
ว่าเป็นสำคัญควรระบุชื่อคือ วัดราชบพิธ วัดเบญจมบพิตร
วัดนิเวศน์ธรรมประวัติ วัดเทพศิรินทราวาส เหล่านี้เป็นวัด
เกิดขึ้นใหม่ในแผ่นดินปัจจุบัน

ยังมีพระราชกรณียาอย่างอื่นอีกเป็นอันมาก ยากที่จะ
วิเศษณาให้สิ้นสุด เมื่อก่ด้าวโดยยุคติกนัย พระราชกิจทั้งปวง
ที่ใดทรงจัดจนแล้ว ทรงตรวจตรารักษาให้เป็นไปโดยระบอบ
ทรงสอดส่องเล็ดลอกหากรณียที่ชอบแล้วประดิษฐ์ขึ้นไว้ แล้ว
พระราชดำเนินในประเทศนอกประเทศ ในเขตต์บุรีที่คั่นตลอด
ถึงด้าวยุโรปที่สุดเหนือ เพื่อจะได้ทอดพระเนตรเหตุการณ์นั้น ๆ
ด้วยพระองค์เอง เป็นเครื่องอุดหนุนพระราชดำริในอันทรงบำ-
เพ็ญราชธรรมให้ไพบูรณ์

ส่วนการค้าขายกับต่างประเทศในแผ่นดินปัจจุบันนี้ ย่อม
ทว่จนโดยลำดับ ในปีแรกแล้วคนพินพม้เรือค้าขายเข้าออก
ประมาณสามร้อยเศษ ในระหว่างสี่สิบปีมีจำนวนถึงเจ็ดร้อย
ห้าเศษ เป็นอันมากกว่าเก่าเกินสองเท่าโดยนับจำ เมื่อคิดถว
ระวางเรือที่จุสินค้าโดยน้ำหนักให้เต็มอภาคกัน ครังก่อนถ้า
หนึ่งจุเพียงสี่ร้อยตันเศษ ในคักหลังถ้าหนึ่งจุถึงเก้าร้อยตันเศษ
คงเป็นเรือใหญ่กว่าแต่ก่อนเกินสองเท่า ราคาสินค้าเข้ามาน้อย
กว่าราคาสินค้าออกไป มีเงินเข้าในพระราชอาณาจักรเจริญโดย
ลำดับมา แต่แรกต้องด้านบาทเศษ แม้ในบัดนี้ความต้องการ
อติเรกสุขของประชาชน ทว่จนตามความสมบูรณ์ของบ้านเมือง

ถึงอย่างนั้นในศกหลังก็ยังถึงยี่สิบห้าล้านบาทเศษมากกว่าเก่าเป็น
หลายเท่า พระราชอาณาจักรมั่งคั่งสมบูรณ์ด้วยรัฐสมบัติพื้น
ที่พระพรณนา

นอกจากพระราชจรรยาที่ได้ทรงบำเพ็ญโดยฐานเป็นสมเด็จพระ
พระเจ้าแผ่นดิน ยังทรงพระเมตตาปราณีถึงชนชั้นกับพระราช
วงศ์านุวงศ์เสวยกามาตย์ ตลอดจนไปถึงราษฎรสามัญโดยนัยเป็น
มิตร จะพึงเห็นได้ในกิจการนั้น ๆ เป็นต้นว่าในการบำเพ็ญพระ
ราชกุศลและในงานนักษัตรฤกษ์ ทรงชักโยงให้โดยเสด็จพร้อม
เจ้าพร้อมข้า เป็นที่น่านิยมยินดี การนี้ดังที่ สมเด็จพระ
บพิตรพระราชสมภารเจ้า จึงเป็นที่รักที่นอบถองของมหาชนทุกชั้น
ทั่วไป ควรแก่พระนามากิไยว่า บิยมหาราช แท้จริง

ใช้ว่าจะสิ้นเชิงก็หาไม่ ยังมีสิ่งแสดงให้ปรากฏว่าสมเด็จพระ
บรมบพิตรพระราชสมภารเจ้าทรงบุญญาธิการอีกเป็นอันหนึ่ง
เป็นต้นว่าได้ช้างสำคัญทงพลายพังถึงยี่สิบสี่เชือก มากกว่าในหน
หลัง ครองสมเด็จพระมหาจักรพรรดิและครองพระบาทสมเด็จพระ
พุทธเลิศหล้านภาลัย ซึ่งได้พระนามากิไยเฉลิมพระเกียรติยศ
ว่าพระเจ้าช้างเผือก ก็ไม่เท่าถึง ยังสิ่งซึ่งแปลกประหลาดนานา
ไม่เคยมีในกาลก่อน มามชนในรัชกาลนี้มากหลายพันที่จะ

พรรณา ยั้ฆมหาชนให้ได้อติเรกสุขทั่วกัน ความสมบุรณ์
 แห่งพระราชอาณาจักกรณ เพราะพระบารมีบันดาล ก็ปานกันกับ
 ความรุ่งเรืองแห่งสุชาวดีโลกธาตุ อันดำเร้งด้วยอำนาจพระ
 อมิตาภพุทธเจ้า ที่แดงไว้ในบางปกรณแห่งนิกายฝ่าย
 อุตฺรทิศ

สมเด็จพระบรมพิตรพระราชสมภารเจ้า เด็ดจ้อวตารมาสู่
 ดัยามพิภพพอเหมาะแก่สมัย ราวกับเรื่องพระปฐมสมโพธิว่า
 เหล่าเทวดาด้านนิษฐานเห็นเป็นเวลา จึงพร้อมกันไปทูลอาราธนา
 พระโพธิสัตว์ เพื่อจุติจากดุสิตพิภพ มาอุบัติในมนุษย์โลก
 แดะยังสัตว์นิกรผู้มีอุปนิสัยดีให้ข้ามพ้นจากโอฆสงสารฉะนั้น
 แม้สมเด็จพระบรมชนกาศิราชเจ้าทรงพระบัญชาดัดเกล้าเห็น
 กาลใดก็จริงอยู่ ถึงอย่างนั้น พระองค์ทรงเจริญพระชนมายุ
 แล้วย่อมรัชกาลไปไม่ได้ถึงไหน การปกครองพระราชอาณาจักกร
 ที่ทรงจัดแก้ไขนั้น ก็พอประทังไปได้ชั่วเวลา กาลล่วงมาถึงแผ่น
 ดินปัจจุบัน ความเป็นไปของบ้านเมืองในทิศนี้เปลี่ยนแปลงหนัก
 ซ้นทุกที การปกครองก็จำเป็นจะจัดให้เป็นระเบียบมั่นคงทวชน
 ตามกัน สมเด็จพระบรมพิตรพระราชสมภารเจ้าทรงพระสติปัญญา
 มั่นในพระราโชบายประกอบด้วยพระวิริยะอันกล้า ก็ดำมารถ

ทรงปกครองบ้้องกันพระราชอาณาจักรให้เกษมสวัสดิ์ ในสมัย
ที่นครโกธได้เคยเกิดอุบัตหะด่มจมตกอยู่ในอำนาจของชาติอื่นไม่
มีเหลือ ช้าทรงทำนุบำรุงให้เจริญมั่งคั่งสมบูรณ์ดังบรรพคาบ
ประชาชนได้อยู่เย็นเป็นสุขปราศจากทุกข์ปราศจากภัย เพิ่มพูน
พระบารมีกฤดาภินิหาร และพระเกียรติยศเดชานุภาพแห่ง
พระบรมราชวงศ์ให้เจริญยังยืนสืบมา สมด้วยคำในพุทธนิพนธ์
คาถาว่า

อุฏฺฐาณวโต ตตฺถิมโต สุตฺติมมุตฺตํ นิสฺสมการิโน
 สณฺณตฺตํ จ สมฺมชฺชิวโน อปฺปมตฺตตฺตํ ยโสภิตฺตมฺมตี
 ๖๕ ดงน มีความว่า เมื่อกฤตบุตรมีความหมั่นไม่อยู่เฉยมีสติวิ
 ครอบคอบ ประกอบแต่กรรมที่สะอาดปราศจากโทษ มีปกติ
 ใคร่ครวญให้ตระหนักก่อนแล้วจึงทำ คอยระวังความเสียหาย
 ๕๕ เตียงชีพโดยอุบายอันเป็นธรรม ไม่เดินเด่อในกิจการ ยศคือ
 ความเป็นอิสสระ ความมีเกียรติ ความมีบริวาร ย่อมเจริญ
 ๕๕ ยิ่งขึ้นไป

พระกฤตตลอดถึงบ้านเมืองจะรุ่งเรืองก็เพราะอาศัยท่าน
ผู้ทรงคุณสมบัติเช่นนี้เป็นที่พึ่ง เพราะยังประโยชน์ให้สำเร็จทั่ว
กัน เหตุดังนี้ สมเด็จพระบรมศาสดาจึงตรัสสรรเสริญความ

เกิดของท่านผู้เช่นนั้นว่า สัปบุริโส ภิกขเว กุเต ชายมาโน
พหุโน ชนตัส อคฺคทาย หิตาย สุขาย โหติ เป็นต้น ความว่า
คุณภิกษุทั้งหลาย สัปบุริโสบุคคลเกิดมาในตระกูล ก็เพื่อประ-
โยชน์เกื้อกูลและสุขแห่งชนเป็นอันมาก ทงมารดาบิดาบุตร
ภรรยา พวกบุรุษผู้เป็นทาสเป็นผู้ทำงาน มิตรสมาคมผู้
พรหมณทั่วมไป เหมือนมหาเมฆยังข้าวกล้าให้ดำเร้งทั่วกันเป็น
ประโยชน์แก่ชนเป็นอันมากฉะนั้น

ด้วยอำนาจราชธรรมถ้วนฐาภิบาล โนบายดำเร้งเป็น
ประโยชน์สมบัติ สมเด็จพระบรมพิตรพระราชสมภารเจ้าแต่ตั้งสถิต
ยังยืนในราชมโหศวรรยาธิปัตย์โดยสวัสดิภาพในบัดนี้ได้ ๕๐ ปี
บริบูรณ์ คุณธรรมความดีเยี่ยมอุปถัมภ์มนุษย์นิกร ให้เจริญ
ชนมายุสุขสถภาพรไม่วางคำ สมด้วยคำประพันธ์พุทธภาษิตใน
อรรถกถาพระธรรมบท พระคณิศรจนารายณ์ชัฏมากด้าวในท้อง
เรื่องอัครธำมกบรรพชาว่า ชมฺโม ทเว รกฺขติ ชมฺมจาวี ธรรม
นั้นแต่ย้อมรักษามุทบุคคลผู้มีปกติประพฤติธรรม ชมฺโม สุจิณฺโณ
สุขมาวหาติ ธรรมที่บุคคลประพฤติดีด้วยย้อมนำมาซึ่งสุข
เอตธานิสฺสํ ชมฺเม สุจิณฺเณ ความดีซึ่งสุขนี้เป็นอันตั้งได้ใน
ธรรมที่ประพฤติดีแล้ว น ทุกฺคํ คจฺจนติ ชมฺมจาวี บุคคล

ที่มีปกติประพฤติธรรมย่อมจะไม่ต้องไปสู่คติอันชั่วทราม ดังนี้
 ก็แต่ศัพท์ว่าธรรมนั้น มีความจะพึงพรรณนาได้หลาย
 ภาระวน แต่ที่ควรถวายเป็นวิชาในที่นี้ ธรรมมีสองประการ
 คือบุรพการ ความทำอุปการก่อนหนึ่ง ปฏิการ ความทำตอบ
 แทนอุปการหนึ่ง บุรพการเป็นหน้าที่ของผู้ใหญ่ซึ่งเป็นที่พักของ
 ผู้น้อย ปฏิการเป็นหน้าที่ของผู้น้อยซึ่งพำนักท่าน แสดงโดย
 บุคคลาธิษฐาน เช่นผู้ใดคือมารดาบิดากับบุตรคนหนึ่ง อาจารย์
 กับศิษย์คนหนึ่ง พระราชากับราษฎรคนหนึ่ง พระค้ำคากับ
 คำนันกับบริษัตุหนึ่ง ต่างได้ประพฤติสมควรตามหน้าที่ของคนๆ
 ผู้ใหญ่ก็ได้ชื่อว่าเป็นบุรพการี ผู้น้อยก็ได้ชื่อว่าเป็นคนกตัญญู
 กตเวที จักว่าเป็นธรรมจารีผู้มีปกติประพฤติธรรมได้ คู่อันเศษ
 จะยกไว้ จะพรรณนาเฉพาะคู่พระราชากับราษฎร พระราชาผู้
 ทรงพระอรรคพลสถนิกร ทรงพระองค์อยู่ในทศพิชราชธรรม
 จรรยา ก็จักว่ามีพระคุณความดีเป็นล้นอนัตตสมบัติ แด่น
 ทรงบำเพ็ญจักรพรรดิวัตรและดังคหวัตร ดังเคราะห์อาณา
 ประชาชนทั่วไปทุกชน จักว่าทรงพระคุณล้นปรักตจริยา เป็น
 ธรรมิกราชาพระเจ้าทรงธรรมมีมกฏฐองราชอาณาจักร เป็น
 ทรกทนต์บถของชนนกรทวหน้า เหมือนบิดาที่ดีเป็นศรีของบุตร

ณนั้น ส้มควรคำสรวลเจริญว่าเป็นบุรพการีของราษฎร ฝ่าย
 พลังนิกรผู้รู้พระคุณ จงรักภักดีซื่อสัตย์ ประพฤติคนให้ส้ม
 ควรแก่มีเจ้าที่ดี จำพวกมีหน้าที่กตงอดสาห์ปฏิบัติราชการให้
 เป็นผล จำพวกพลเมืองก็ตั้งอยู่ในความสงบ ประกอบการ
 เจริญชีพโดยธรรมสุจริต เจริญส่วนกำไรถวายเป็นราชพลีโดย
 ทางเสียภาษีอากรด้วยความเต็มใจ ช่วยเป็นกำลังบำรุงพระราช
 อาณาจักรให้เจริญดังนี้ ชื่อว่ารักเจ้า ควรกล่าวว่าเป็นคนกตัญญู
 กตเวที รู้พระคุณและฉลองพระคุณท่าน พระราชาและราษฎร
 เช่นนี้เป็นคู่ที่สมควรกัน พระคณิศรจนาจารย์ยกขึ้นเป็น
 อุทาหรณ์ในข้อนี้ ขรรมนายอมรักษารัชมหารี บุคคลผู้ประพฤติ
 บริบูรณ์ตามหน้าที่ไม่บกพร่อง มีให้ตั้งศกตำเลดทรม และ
 ให้ได้บรรลุลความดีความเจริญเป็นผลานิสงส์ ผู้ประพฤติธรรม
 มาปลงใจเห็นดังได้เมื่อใด ว่าคนได้ประพฤติธรรมสมควรตาม
 หน้าที่ เมื่อนั้นก็จะมีกมลปราโมทย์ ได้ด้วยสุขนกายในเป็นวิสัย
 ของผู้มีปัญญา ส้มเด็จพระโตกนาถเจ้าผู้เป็นบุรพการีของพุทธ
 บริษัท ก็ได้ตรัสเปล่งสุรัสวดีหนาทแสดงความรู้ลึกในพระทัยเช่น
 นั้นว่า

ยี่ สัตถารว กรณียี ตำวกัน หิเตธินา

อนุกมฺปิ อุปาทาย สัพพนฺตํ โว มยา กตํ

กิจไคอันพระศาสดาผู้เฝ้าแต่ดวงหาประโยชน์จะพึงทำ กิจนั้นอัน
เราถือความเ็นตเป็นทตงทำแต่เพื่อทำนทงหลายทุกประการ

แต่ณจิงทรงชักชวนให้สมาทานในขรรมานุขรรมปฏิบัติ

ค่อไป สัมเด็จพระบรมพิตรพระราชธมการเจ้า ทรงประกอบ
ด้วยคุณสมบัติในพระองค์ และทรงบำเพ็ญพระบารมีในทาง

ปกครองพระราชอาณาจักร มีนัยดังรับพระราชทานพรณนามา
แต่วันนั้น จักว่าเป็นบุรพการีของราชฐราชชอบชัณทตมา เมื่อ

เสด็จดำรงราชมไหศวรรยาธิปัตย์ครบตี่สิบแปดปีบริบูรณ์ ดำรัส
ทงทงปวงในปางหลัง สัมมติว่าเป็นรัชสมงคลกาล พระราช

วงศานวงศ์เสด็จมาคัยราชบริพารตลอดถึงชนสามัญ พร้อม
กันสร้างพระบรมรูปแล้ว และเชิญขึ้นประดิษฐานไว้ณที่สมควร

เพื่อเชิดชูพระเกียรติคุณให้ปรากฏสืบไป เช่นนี้ ถิ่นนับเข้าใน
ปฏิการเป็นหน้าที่ของผู้กตัญญูกตเวที ขรรมต้องประการนี้

ของคู่ไคยังเป็นไปกตมเกล็ดยวกัน คุณนัยยอมถึงความเจริญไม่มี
เสื่อมทราม สัมกระแต่ความแห่งพระคาถา ซึ่งได้ชักมากด้าว

แต่ไว้ในเบ้องตัน

พระราชกุศลบญราศี ซึ่งสมเด็จพระบรมพิตรพระราช
 สมภารเจ้าทรงบำเพ็ญณภักดีจิตต์มัยพิเคษณ^๕ ทรงพระราช
 อุทิศแต่อารักขเทวดาและวัดกุเทวดาเป็นปัจจุปรการกิจ ขอเทพ
 เจ้าทั้งหลายจงมีไมตรีจิตต์รับอนุโมทนา ให้ดำเร็จสู่สมันติ
 ตามเทวธิบายแล้ว จงอภิบาลด้วยเทวฤทธิ์ ให้สมเด็จพระ
 บพิตรพระราชสมภารเจ้าทรงพระเจริญด้วยพระบรมเดชานุภาพ
 มีชัยทั่วทุกทิศ ขอหมู่โยชพิณนิกายจงมีจิตต์ร่วมสามัคคีเป็น
 น้าหนึ่งใจเดียวกัน มั่นคงในความสามัคคีเป็นกำลังรักษาพระ
 ราชอาณาจักรให้สงบราบคาบ ขอสัตว์พฤกษอันเป็นเครื่อง
 เจริญพระบรมเดชานุภาพจงเกิดมีพร้อมบริบูรณ์ ขอเสียน^๕
 ศัตรูภายในภายนอกจงดับสูญภัยร้ายเป็นต้น ด้วยเดชพระ
 บารมีบันดาล

อนึ่งขออำนาจพระราชกุศลดมการส่วนรัฐจรรยาที่ได้ทรง
 บำเพ็ญมาในสมัยนั้น ๆ จงอุปถัมภ์ด้วยบุญฤทธิ์ ให้สมเด็จพระ
 บรมพิตรพระราชสมภารเจ้า ทรงเจริญด้วยพระศิริไศภาย
 จำรูญด้วยราชอิสตริยยศเกียรติคุณบุญญาธิการ ขอหมู่พระ
 ราชวงศ์และเสวกามาตย์ราชบริพาร จงพรักพร้อมร่วม
 สมานฉันท์ ช่วยกันรับราชการฉลองพระเดชพระคุณด้วยความ

จงรักภักดีซื่อสัตย์สุจริต เป็นกำลังทำนุบำรุงพระราชอาณาจักร
ให้มั่นคงสมบูรณ์ ขอพระราชทรัพย์จงเกิดมีมากมั่งไคล้หลั่ง
ลงมาทั่วทุกด้านทิศ ทั้งภายในภายนอกไม่มีที่สิ้นสุดดั่ง ให้ได้ดำรง
ความเป็นชาตินิยมมหาศาลอย่ารู้เสื่อมทราม ขอประเทศที่เป็นราช
สัมพันธมิตร จงมีน้ำใจอันงามปราศจากวิหิงสา มีความซื่อ
ปรเมณย์ที่พลอยบันเทิงจิตต์ด้วย ช่วนำราชดาบมาเพิ่มพูนพระ
บรมโพธิ์สมภาร

อนึ่งขอขานุภาพพระรัตนตรัยจงคุ้มเกรงรักษาด้วยอิทธิ
ฤทธิ์ให้สมเด็จพระบรมพิตรพระราชสมภารเจ้าทรงพระเจริญด้วย
พระพรดีประการ คือ อายุ ทรงพระชนม์ยืนยาว วรุโณ มี
พระฉวีวรรณผุดผ่องดั่งไฉนเป็นรูปสมบัติ สุข ได้ความผาสุก
พระกรักษากายธำบะพระราชหฤทัย พลั ประกอบด้วยพระกำลัง
เข้มแข็ง และพระปฏิภาณแคล้วคล่องว่องไว จงเสด็จสถิต
เนาวนานในบรมราชสมบัติโดยสวัสดิภาพ ขอพระราชกุศลอัน
เป็นปัจจัยแห่งพระชนมสุขสถาพร จงมาดลไมตรีร่วมเป็นกำลัง
ระกักกันสรรพอุปัทวันตราย อย่าให้มากถ้ากรายสมเด็จพระ
บรมพิตรพระราชสมภารเจ้าได้ ขอสรรพอิฐารมณในภายนอก
อันเกือกฏแก่ความเกษมสำราญ จงเกิดมีเนื่องอนันต์ ขอ

ดรรพโรคาพาธอันร้ายกาจเรื่อรังจุลกิก จงอย่าได้ช้องที่จะ
เกิดขึ้นบ่ทำให้ระดำรงตาย ขอผลแห่งสัตยาธิษฐานซึ่งอภิปราย
นี้จงประสิทธิ แต่สมเด็จพระบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้าทุก
ประการ

อรหิ์ สมมาสัมพุทโธ

อตุตฺมํ ชมนมชฺเณคา

มหาสงฆํ ปโปเชติ

อิหฺมเจตํ รตนคฺตยํ

พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ได้ตรัสรู้ธรรมอันสูงสุดแล้ว
ยังสงฆ์หมู่ใหญ่ให้ตรัสรู้เบิกบานตื่นจากกิเลสสินทรา นิจจัง
พระรัตนตรัย คือวัตถุประเสริฐให้เกิดความยินดีตามประการ
แม้ถึงจะต่างกันโดยวัตถุว่า พุทโธ ชมนโม สงโฆ ดังนั้นก็จริงอยู่
ถึงอย่างนั้นก็ชื่อว่าเป็นอย่างเดียวกันโดยอรรถ เพราะไม่แยกจาก
กันไปได้ พระพุทธเจ้าตรัสรู้พระธรรมก่อนแล้วสอนผู้อื่นให้
ตรัสรู้ตาม พระธรรมนั้นพระองค์ได้ทรงไว้ และพระองค์เจ้า
ก็เป็นสาวกของพระพุทธเจ้า เนื่องเป็นอันเดียวกันฉะนั้น พระ
รัตนตรัยนั้นบริสุทธิช่อตมประเสริฐในโลก ย่อมเป็นไปเพื่อความ
บริสุทธิช่ออย่างยิ่งแก่ผู้เลื่อมใส แล้วใคร่ความบริสุทธิแก่ตน
ปฏิบัติโดยชอบ ความบริสุทธิจากกิเลสทั้งปวงเป็นความดับ
จากทุกข์ทั้งปวง พระนิพพานเป็นธรรมชาติคู่กันอย่างยิ่ง คือว่าง

จากกิเลสและกองทุกข์ทั้งปวงนั้น ได้ชื่อว่าเป็นบรมสุข ด้วย
 สัจจวาจาภาวนิตน ขอความสวัสดีตั้งเกิดมีในกาลทุกเมื่อ ด้วย
 เสดนาภาพพระรัตนตรัยเป็นปฏิภาณโอบายกางกัน ขออุบาสก
 ตรายและอุปถัมภ์คือขอคิดขจัดทั้งหลาย จงอย่าได้ถูกต้องพ้อง
 พานซึ่งสยามรัฐมหาชนบทนี้ในการไหน ๆ จงบำราศโกลดด้วย
 ประการทั้งปวง ขอความเป็นผู้ไม่มีโรค ความสุขสำราญ
 ความเย็นชุ่มชื้นนาน และความบริบูรณ์แห่งวัตถุทั้งหลาย
 อันเป็นที่ตั้งแห่งวิบุลผดอัน ทั้งสุขโสมนัสสวัสดีในที่ทุกสถาน
 จงเกิดมี จงเป็นไปแต่สมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้า กับ
 พระบรมราชวงศ์ ผู้ทรงอภิบาลสยามรัฐมหาชนบทนี้ ขอเทพ
 เจ้าผู้สถิตในสยามรัฐมณฑล ตั้งต้นแต่พระราชนิเวศน์ตลอด
 เขตตรัสลงมา ที่สมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้าได้ทรง
 บูชาแล้วด้วยธรรมพลั และอามิสพลั จงคงไมตรีจิตต์อภิบาล
 รักษาสมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้ากับรัฐมณฑล ด้วยนำ
 เข้าไปใกล้ซึ่งอิฐวิบุลผด อันเป็นหิตานุหิตประโยชน์ และคอย
 บัองกันซึ่งสรรพโทษอันไม่เกือกแก่ความเจริญอย่าให้เกิดมี

สิทธิขมตุล สิทธิขมตุล

สิทธิขมตุล อิท ฆต

เขตต์มี รตนคตยตต์มี

ตมปตาทนเขตต์

ขอผลทักถำวัน จงเป็นผลดำไว้ จงเป็นผลดำไว้ จงเป็นผล
 ดำไว้ แต่สมเด็จพระบรมพิตรพระราชสมภารเจ้าผู้มีพระราช
 หฤทัย เต็มใส่ในพระรัตนตรัยนี้ สมพระบรมราชประสงค์ทุก
 ประการเทอญ

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวสวรรคต

(คัดจากราชกิจจานุเบกษา)

ด้วยเหตุอันไม่ได้เห็นแต่ก่อนว่าจะมีในเวลาเร็วพลัน
เป็นที่เศร้าโศกโศกโศกยิ่งใหญ่อหัต ในนิกรชน
ทุกหมู่เหล่าไม่เลือกหน้า ได้บังเกิดขึ้น พระบาทสมเด็จพระ
ปรมินทรมหาจุฬาลงกรณ์ พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรง
พระประชวรพระโรคธาตุพิการ มาแต่วันที่ ๑๖ ตุลาคม รัตน
โกสินทรศก ๑๒๘ พระโรคกลายไปทางพระวักกพิการ แพทย์
ได้ประกอบพระโอสถถวาย พระอาการหายคลายไม่ ถึงวันเสาร์
ที่ ๒๒ ตุลาคม รัตนโกสินทรศก ๑๒๘ เวลาสองยามสี่สิบห้านาที
เสด็จสวรรคตณพระที่นั่งอัมพรสถานพระราชวังส่วนดุสิต พระ
ชนมพรรษา ๕๘ เสด็จดำรงสิริราชสมบัติมาได้ ๔๓ พรรษา วันใน
รัชกาลนับแต่มีพระบรมราชาภิเษก ๑๕๓๒๐ วัน

สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ พุทธราชาภิเษกผู้เป็นรัช
ทายาทสืบพระบรมราชสันตติวงศ์ ดำรงสิริราชสมบัติเป็น

สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ได้เสด็จประทับในพระที่นั่งอัมพรสถาน
พร้อมด้วยพระบรมวงศานุวงศ์ ข้าราชการของชุดพระบาทที่เป็น
เสนาบดีและองคมนตรี มีพระราชดำรัสสั่งการส่งพระบรม
ศพ และเชิญไปประดิษฐานในพระที่นั่งสุทไธสมหาปราสาทในวัน
รุ่งขึ้น

ครั้นวันที่ ๒๓ ตุลาคม รัตนโกสินทรศก ๓๒๙ เจ้าพนักงาน
งานได้จัดการตกแต่งในพระที่นั่งสุทไธสมหาปราสาท มุขตะวันออก
ตั้งพระแท่นรองโต๊ะหมู่ เชิญพระพุทธรูปประจำพระชนม
वारในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มาประดิษ
ฐานและตั้งเครื่องนมัสการ พระแท่นทรงกราบ เบื้องขวาซ้าย
ตั้งโต๊ะจีนลายคราม มุขตะวันตกตั้งแว่นฟ้าทองคำสามชั้น บน
ฐานพระบุพโพมีฐานเขียงกั้นพระฉากผูกพระสูตร มุขเหนือตั้ง
พระแท่นเป็นเตียงพระสงฆ์สดุดพระอภิธรรม ทางข้างผนังด้าน
ตะวันออก ด้านตะวันตกตรงกันเป็นสองเตียง และตั้ง อาสน์
สงฆ์ข้างผนังมุขตะวันออกเดียวมาถึงมุขด้านเหนือ และที่ตรง
หน้าพระฉากอีกอาสน์หนึ่ง สำหรับดับปลกณณ์ และผูก
พระสูตรที่มุขเด็จพระที่นั่งไว้พร้อมเสร็จ

เวลาบ่ายสี่โมงเศษ สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวถวายน้ำสรง

พระบรมศพพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว แล้วพระ
 บรมวงศานุวงศ์และเสนาบดี ถวายพระบรมศพตามลำดับไป เจ้า
 พนักงานประโคมแตรตั้งขกตของชนะมโหรีทัก เมื่อเสร็จแล้ว
 แล้ว เจ้าพนักงานกรมพระภูษามาตา มีพระยาราชนิกศา พระ
 เทพากรณเป็นต้น ถวายเครื่องทรงอย่างบรมขัตติยาภิราช
 เสร็จแล้ว เชิญประดิษฐานในพระดงเงินแล้ว สมเด็จพระ
 เจ้าอยู่หัวถวายพระมหาโกฐินทรงแล้ว เจ้ากรมพระตำรวจเชิญ
 พระดงลงจากพระที่นั่งอัมพรสถาน ขนพระเสด็จยังหอมาประ
 คิษฐานบนพระที่นั่งสามคาน มีพระมหานพปฎลเศวตฉัตรคันดาล
 ๕ กน ทหารมหาดเล็กที่ตงแถวอยู่ในสนาม หน้าที่หน้าพระที่นั่ง
 อัมพรสถานพร้อมด้วยแตรวง ถวายวันทยาอุชบรรเลงเพลงแตร
 ถวายเจริญพระบารมี เจ้าพนักงานประกอบพระโกศทองใหญ่
 เสร็จแล้ว พระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้าดิถกนพรัฐพระเจ้า
 ลูกยาเธอพระองค์เจ้าสุริยวงศ์ประยุพพันธ์ ในพระบาทสมเด็จพระ
 พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงฉดของพระองค์ครุยขนประคอง
 พระโกศคู่เคียงเข้าประจำที่ชวาช้ายข้างตะแบด คือ คู่ที่หนึ่ง
 นายพลโท เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรีกับนายพลโท พระยาสุรเสนา
 สมุหราชองครักษ์ คู่ที่สองพระยาวรพงศ์พิพัฒน์กับพระยาบุรุษ

รัตนราชพัตถ กู้ที่สามนายพลโท พระยาดีหราชเตโชชัย กับ
 นายพลตรี พระยาประสิทธิ์ศักดิ์การ กู้ที่สี่ พระยาอนุรักษราช
 มนเทียรกับพระยาบำเรอภักดิ์ กู้ที่ห้า พระยาอนุชิตชาญชัยกับ
 พระยาอภัยรณฤทธิ์ กู้ที่หกพระยาราชสงครามกับพระยาดำม
 ภูพ่าย กู้ที่เจ็ดพระยานรฤทธิราชหัทธกับพระยาศิริวิสัยสังกัญ
 กู้ที่แปดพระยาเวียงโนนภูบาลกับพระยาสุภกรบรณดาร์ พร้อม
 ด้วยกระบวนแห่ทหารบกไปข้างหน้า ดำรงจมหาดเล็กเดินเป็น
 ี่สี่สาย ถัดของพระทองยี่สิบ ถัดของพระเงินยี่สิบ ถัดของพระแดง
 ฉายทองแปดสิบ จำปีสอง จำถของสอง แตรงอนสิบหก
 แตรฝรั่งสิบสอง สังข์สอง เครื่องสูงขมด้ายบังแทรกหักทอง
 ขวางหน้าหลังสองด้ารับ มหาดเล็กอินทร์พรหมเชิญพุ่มต้นไม้
 ทองเงิน พระกลด บังสุรย์ พัดโบก มหาดเล็กเชิญพระแสง
 หว่างเครื่อง หน้าทก หลังสี่ มหาดเล็กเชิญเครื่องราชูปโภค
 เดินหลังพระที่นั่ง นาดิวันต์ยายฉมแปดเดินหลังเครื่องสูง เวลา
 ทุ่มหนึ่ง เดินกระบวน แด่หน้าพระที่นั่งอัมพรสถาน มาตามถนน
 ข้างพระที่นั่งสัตตตภากรม เลี้ยวมาทางถนนข้างพระที่นั่งอนันต
 ี่สามคม เลี้ยวออกประตูหน้าพระที่นั่ง ออกหน้าพระदानพระราช
 วัจส่วนดุสิต ส้มเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงเครื่องเต็มยศทหารมหาด

เด็กทรงพันผ้าดำทุกเครื่องราชอิสริยาภรณ์ ทรงพระราช
 ดำเนินตามกระบวนพระบรมศพต่อท้ายเครื่องสูง มีนายทหาร
 เชิญของบรมราชโอรสตามเสด็จ ต่อมาพระบรมวงศานุวงศ์ทรง
 เครื่องเต็มยศบ้าง ทรงเครื่องผ้าทรงขาวบ้าง ประดับเครื่องราช
 อิสริยาภรณ์ตามพระบรมศพ ทหารมหาดเล็กเดินแซงข้างละ
 สองแถวต่อพระบรมวงศานุวงศ์ในระหว่างกลาง พนักงานกรม
 ม้า駿ม้าพระที่นั่งม้า ^๕ แล้วถึงข้าทูลละอองธุลีพระบาทฝ่าย
 ทหารพลเรือนแต่งเต็มยศพันแซนตำ ^๖ เดินตามพระบรมศพเป็น
 อันมาก ทหารเรืออยู่ท้ายกระบวน มาตามถนนราชดำเนิน
 ข้ามสะพานมัสวานรังสรรค์ สะพานผ่านฟ้าดีดาคี สะพานผ่าน
 พิกุลดี ^๗ มาเฉยหน้าพระลาน ^๘ เฉยเข้าประตูวิเศษชัยศรี
 ทหารกระบวนหน้ามาถึงพระบรมมหาราชวัง ^๙ เข้าแถวกระทำ
 วันทยาอุชเป่าเพลงแตรสรรเสริญพระบารมีแล้ว ทหารที่ยืนราย
 ข้างทางกลับหันปลายกระบอง ^{๑๐} บนลงวางกับพื้น ^{๑๑} คดอดมาถึง
 หน้าประตูพิมานชัยศรี ^{๑๒} กระบวนดังแต่ตำรวจมหาดเล็กเข้าไป
 ประตูพิมานชัยศรี ^{๑๓} เฉยไปทางหน้าห้องกรมพระอดิศัย ^{๑๔} เข้า
 ในศาลาพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท ทางช่องกำแพงทึบเปิดออก
 หยุดหน้าพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท ^{๑๕} เจ้าพนักงานเชิญพระโกศ

เสด็จขึ้นพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท เข้าในพระฉากมูขตะวันตก
 เชิญประคิษฐานบนแว่นฟ้า ท้องคำภายใต้พระนพปฎลมหาเศวต
 ฉัตรแวดล้อมด้วยเครื่องสูงชุมสายบังแทรกคั่นไม้ทองเงิน และ
 ตั้งเครื่องราชูปโภคเครื่องนมัสการ ในเวลานั้นนางร้องให้ร้องอยู่
 ในพระฉากมูขตะวันใต้ เมื่อประคิษฐานพระองค์ประกอบพระโกศ
 เสร็จแล้ว ส้มเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงทอดผ้าไตร และไปรด
 เกด้า ๗ ให้ส้มเด็จพระเจ้าอุกยาเชอและพระเจ้าอุกยาเชอ ในพระ
 บาทส้มเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงทอดผ้าไตรผ้าขาว
 พับค่อไปรวมไตรร้อยสี่สิบไตร ผ้าขาวพับสองร้อยสี่สิบพับ พระ
 องค์ดับปกรณ พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหลวงวชิรญาณวโรส
 เป็นประธาน แล้วถวายอนุโมทนาเสร็จแล้ว เวลาห้าทุ่มเศษ
 ส้มเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จขึ้นประทับแรมณพระที่นั่งจักรีมหา
 ปราสาทในพระบรมมหาราชวัง ส่วนที่พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท
 มีพระสงฆ์สดพระอภิธรรมทั้งกลางคืนกลางวัน รับพระราช
 ทานฉันเข้าด้ามสิบสองรูป เพดสิบหกรูป

อนึ่ง เมื่อเวลาถวายน้ำสรงพระบรมศพ แต่เวลาบ่ายสี่โมง
 เศษนั้น กรมทหารบกทหารเรือยังบ่นใหญ่ถวายคำนับทุกนาที

คตอคมจากเจนิญพระบรมศัพเจ้าผู้พระบรมมหาราชวัง ประดิษ
ฐานบนพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาทเสด็จแล้วเวลาตีทุ่มเศษ . จึง
หยุดยั้งขึ้นใหญ่

พิมพ์ที่โรงพิมพ์พระจันทร์
นายذنัน ตันบุญยืน เจ้าของ และผู้พิมพ์โฆษณา
พ.ศ. ๒๔๗๓